

İSTANBUL KENT
ÜNİVERSİTESİ

İstanbul Kent
Üniversitesi
İnsan ve
Toplum
Bilimleri
Dergisi

Cilt : 4 Sayı : 1 Yıl : 2023

e-ISSN 2717-9737

İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Cilt/Volume: 4
Sayı/Issue: 1

Sahibi/Owner:

İstanbul Kent Üniversitesi adına Prof. Dr. Necmettin ATSÜ

Prof. Dr. Necmettin ATSÜ on behalf of İstanbul Kent University

Editör/Editor:

Fatma Nezihe Gümüş, itbf.editor@kent.edu.tr, fatma.gumus@kent.edu.tr

İstanbul Kent Üniversitesi

Yayın Sekreteri /Journal Secretary

Merve Şengüler, merve.senguler@kent.edu.tr

İstanbul Kent Üniversitesi

İntenet Adresi/Website: <https://dergipark.org.tr/itbfkent>

Editör Kurulu / Editorial Board

Hasret omak, hasret.comak@kent.edu.tr,
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Öcal Usta, ocal.usta@kent.edu.tr
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Ahmet İlkey Ceyhan, ilkay.cejhan@kent.edu.tr,
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Ozan Örmeci, ozan.ormeci@kent.edu.tr
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Reyhan Başaran, reyhan.basaran@kent.edu.tr
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Fazilet Ahu Özmen Akalın, ahu.akalin@kent.edu.tr
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Bülent Demir, bulent.demir@kent.edu.tr
İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Danışma Kurulu / Advisory Board

Hugh Lauder, H.Lauder@bath.ac.uk, UNIVERSITY OF BATH

Ali Yıldırım, ali.yildirim@gu.se, UNIVERSITY OF GOTHENBURG

Özlem Ünlühisarcıklı, unluhisa@boun.edu.tr, BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ

Susan Robertson, slr69@cam.ac.uk, UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

Erol Yıldız, erol.yildiz@uibk.ac.at, INNSBRUCK UNIVERSITY

Susanne Spindler, susanne.spindler@hs-dusseldorf.de, HOSCHSCHULE DÜSSELDORF

Erika Schulze, erika.schulze@fh-bielefeld.de, FACHHOCHSCHULE BIELEFELD

Markus Ottersbach, markus.ottersbach@th-koeln.de, TECHNISCHE HOCHSCHULE KÖLN

Arzu Kihtir, kihtir@istanbul.edu.tr, İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Yayın Kurulu / Publishing Board

İbrahim Anıl, ibrahim.anil@kent.edu.tr, İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Elif Çağlı, elif.cagli@kent.edu.tr, İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Duygu Aydın Aslaner, duygu.aydinaslaner@kent.edu.tr, İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Serkan Akgün, serkan.akgun@kent.edu.tr, İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Zafer Çeler, zafer.celer@kent.edu.tr, İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Ruken Özgül Kılanç, ruken.ozgulkilanc@kent.edu.tr, İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Tanju Özdeniz, tanju.ozdeniz@kent.edu.tr, İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

Esra Bal Külahi, esra.balkulahi@kent.edu.tr, İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ

HAKEM KURULU / REVIEWER BOARD

- Prof. Dr. Herbert Reginbogin, Amerika Katolik Üniversitesi-Washington, ABD
Prof. Dr. Arzu Kihitir, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Hugh Lauder, University of Bath, İNGİLTERE
Prof. Dr. Yaşar Onay, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Markus Ottersbach, Technische Hochschule Köln, ALMANYA
Prof. Dr. Pınar Süral Özer, Dokuz Eylül Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Eyüp Aygün Tayşir, Marmara Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. İge Pınar, Yaşar Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Susan Robertson, University of Cambridge, İNGİLTERE
Prof. Dr. Erike Schulze, Fachhochschule Bielefeld, ALMANYA
Prof. Dr. Susanne Spindler, Hochschule Düsseldorf, ALMANYA
Prof. Dr. Nilgün Tural Cheviron, Galatasaray Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Öcal Usta, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Özlem Ünlühisarcıklı, Boğaziçi Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Özcan Yağcı, Başkent Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Uğur Tekin, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali Yıldırım, University of Gothenburg, İSVEÇ
Prof. Dr. Erol Yıldız, Innsbruck Üniversitesi, AVUSTURYA
Doç. Dr. Lale Levin Basut, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Mahmut Hızıroğlu, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Ozan Ormeci, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Şakir Dinçşahin, Gedik Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Nihal Petek Boyacı, Medeniyet Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Elif Engin, Bahçeşehir Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. İnci Özkan Kerestecioğlu, Emekli, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Somayyeh Radmard, İstanbul Aydın Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Caner Sancaktar, Kocaeli Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Hande Sert, Boğaziçi Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Asude Malkoç, TÜRKİYE
Doç. Dr. Ayça Can Kırgız, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Ahu Özmen Akalın, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Şahide Güliz Kolburan, İstanbul Aydın Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Ahmet İlkay Ceyhan, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Bülent Demir, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Esra Bal Külahi, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Meltem Aslan Gördesli, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Karaman, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Fatoş Bulut Ateş, Çukurova Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Keser Aschenberger, Danube University Krems, AVUSTURYA
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Caner - Boğaziçi Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Tanju Özdeniz, İstanbul Kent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Melek İpek, İstanbul Aydın Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Poyraz Kolluoğlu, İstanbul Aydın Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Jutta Nickel, Pädagogische Hochschule Freiburg, ALMANYA
Dr. Öğr. Üyesi Melike Durmaz, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ayşen Müderrisoğlu, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Hilal Tuztaş Horzumlu, Yeditepe Üniversitesi, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Orhun Karsavuran, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, TÜRKİYE

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİNDE ENTELİJANSİYANIN ROLÜ: RUSYA TÜRKLERİ ÖRNEĞİ

Semih BİLGİÇ¹

Özet

Entelijansiyanın milliyetçiliğin gelişimindeki katkıları çeşitli araştırmacılar tarafından sorunsallaştırılmıştır. Milliyetçiliğin millet oluşumunu öncelediği perspektifinden hareket edildiğinde; özellikle kültürel, idari, bürokratik dahil pek çok alanda entellektüellerin bir şekilde milliyetçiliğe dinamizm kazandırdıkları, onun pratik edilmesini sağladıkları, öncü faaliyetlerde buldukları görülür. Rusya Türk entelektüelleri de spesifik olarak Türk milliyetçiliğine katkı sunmuş, çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çalışmada milliyetçilik teorileri aktarıldıktan sonra Türk milliyetçiliğinin, özelde de Kemalist milliyetçiliğin gelişiminde Rusya Türklerinin katkıları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Entelijansiya, Milliyetçilik Teorileri

Abstract

The contribution of the intelligentsia in the development of nationalism has been problematized by various researchers. From the perspective of nationalism prioritizes nation formation, it is seen that intellectuals in many fields, especially in cultural, administrative and bureaucratic areas, somehow bring dynamism to nationalism, ensure its practice, and take pioneering activities. Russian Turkish intellectuals also contributed specifically to Turkish nationalism and engaged in various activities. In this study, after the theories of nationalism are explained, the contributions of the Russian Turks in the development of Turkish nationalism, and in particular Kemalist nationalism, will be evaluated.

Keywords: Nationalism, Turkish Nationalism, Intelligentsia, Nationalism Theories

“Biz milliyet fikrini tatbikte çok gecikmiş ve çok ilgisizlik göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle telafiye çalışmalıyız...” Mustafa Kemal Atatürk, 1923

“Sınıf-ı mutavassıt milliyetperverdir; menafi-i iktisadiyesi milliyet fikir ve hissini inkişaf ve terakkisini ister” Yusuf Akçura, 1912

¹ Semih Bilgiç, Doktora öğrencisi, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), semihblgc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1726-8658>

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk yukarıda alıntılanan ifadede milliyet fikrinin uygulanmasındaki gecikmişliğe ve ilgisizliğe işaret etmektedir. Türk milletini bu gecikmişliği telafi etmeye çağırdığı konuşmasının muhataplarının Anadolu Türkleri olduğu düşünülebilir. Bu gecikmenin Anadolu Türkleri için geçerli olduğu kabul edilse dahi Kuzey Türkleri olarak adlandırılan ve Rusya’da coğrafi olarak dağınık bir biçimde yaşayan Rusya Türklerinde XIX. yüzyıldan itibaren milli ve reformist akımların daha erken ortaya çıktığı bilinmektedir (Hanioğlu, 1985: 1395).

Hanioğlu’ndan (1985: 1395) aktarılacak olunursa;

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk unsurları, tüm unsurları Osmanlılık ideali etrafında toplamaya çalışırken, yurt dışındaki Türkler arasında milliyetçilik fikirlerinin etkili duruma gelmeye başladığını görüyoruz. Özellikle 1860’tan itibaren Rusya’daki Müslümanlar arasında, Türk milliyetçiliği fikirleri yoğun ilgi görmeye başlamıştır. Bu ilginin nedenini ise iki etkiye bağlayabiliriz. İlk olarak bu bölgede yaşayan Türkler için, bağlı buldukları milliyetin üzerinde yaratılmaya çalışılan bir Osmanlı ideali söz konusu değildi. Ve bu kimseler o bölgede azınlık olarak yaşadıklarından kendilerini çok daha kolay milliyete dayanan bir kimliği verebiliyorlardı. İkinci olarak, Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti’ne nazaran Batı düşüncesine daha açık bulunduğundan, milliyetçilik fikirleri bu imparatorlukta çok daha etkin bir yayılım göstermekteydi ve Rus Çarlığı içinde yaşayan Türkler dışındaki gruplarda da (Finlandiyalılar, Polonyalılar gibi) yoğun milliyetçilik hareketleri görülmekteydi.”

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ise Türk milleti fikrinin ve hatta Türklerin arasında bir siyasi birlik oluşturulması gibi Pantürkist hedeflerin -bir ölçüde Panslavizm’e karşı bir hareket olarak- özellikle bu çevrelerin gündemine girdiği görülmektedir (Landau, 1999: 19 ve 50).

XVII. yüzyıldan itibaren ticari olarak gelişen ve yerel bir Tatar ya da Türk burjuva sınıfının oluştuğu İdil-Ural ve Tataristan coğrafyasında “milli” talepler orta sınıf entellektüeller tarafından dillendirilmeye başlamıştır. Bu açıdan Tatar Türkçülüğünün siyasi bir doktrin olmasının 1911-12 yıllarına rastlayan Osmanlı Türkçülüğünden önce geldiği ve kendine has arka plana ve kimyaya sahip olduğu söylenebilir (Yemelianova, 1997: 549). Türkler arasında dil birliğinin sağlanması, medrese eğitiminin reformize edilmesi ya da Müslüman kadınların sosyal hayata daha fazla katılmasının önünün açılması bu taleplerden birkaçıdır (Landau, 1999: 20). Bununla birlikte, Rusya Türkleri arasında dil ve kültür birliğini amaçlayan hedeflerin siyasi nitelik taşıdığı ve Rus Çarlığı’nın merkezi otoritesini zayıflatmayı amaçladığı düşünülmüş, bu nedenle de çeşitli baskı mekanizmaları devreye girmiştir. 1905 Rus Devrimi’ni izleyen yıllarda daha legal bir statüye kavuşan bu çevrelerin entellektüel ve siyasi faaliyetlere Osmanlı İmparatorluğu’nda ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nde devam ettikleri görülebilir (Landau, 1999: 23). Bu çevrelerden öne çıkan bazı isimler şöyledir: İsmail Gaspırinsky (Gaspıralı), Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Mehmet Emin Resulzade, Sadri Maksudi Arsal ve Zeki Velidi Togan.

Bahsi geçen Rusya Türkleri ve hatta çok daha fazlası Türk milliyetçiliğinin ideolojik olarak inşasına ve özelde Kemalist milliyetçilik pratiğine aktif katkı sunmuşlardır (Soysal, 2002a:483-514). Özellikle II. Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra Türkçü cemiyetlerin ya da dergilerin faaliyete geçmesinde oynadıkları rolle bu katkıların daha somut bir nitelik kazandığı görülebilir. Ardından Cumhuriyet'in (1923) ilanı ile Türk dili, kültürü ve tarihine ilişkin çalışmalarla desteklenen bu katkıların siyasi karakterinde Sovyetler Birliği ile ilişkilerin seyrine göre dalgalanmalar olmuştur. Ancak bu isimlerin Kemalist Türk milliyetçiliğinin üçüncü dünya milliyetçiliklerine atfedilen modernist bir karakter kazanmasında (Akman, 2002:81-91) faaliyetleriyle bir altyapı sundukları kabul edilebilir. Bu ilişkinin önemi nedeniyle bu çalışmada da Rusya kökenli Türk entelijansiyasının milliyetçi bir söylem biçimi ve hareket olarak Türkçülüğün gelişimindeki katkıları değerlendirilecektir. Bu amaçla Rusya kökenli Türk entelektüellerinin hangi faaliyetlerde buldukları aktarılacak, bu faaliyetlerin Türk milliyetçiliğinin inşasındaki rolüne vurgu yapılacaktır. Çalışmada sentezleme yöntemi başvurulmuş, mevcut kaynaklardaki bilgiler farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu yöntemde temel olarak mevcut araştırmaların incelenmesi ve elde edilen sonuç ve bulguların sentezlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle milliyetçilik teorilerinin aktarılması hedeflenmektedir. Bu teoriler arasında milliyetçiliğin milleti öncelediği perspektifinden hareketle Rusya kökenli Türklerin Kemalist Türk milliyetçiliğinin gelişimine yaptıkları katkılar değerlendirilecek ve milliyetçiliğin inşasına dinamizm kattıkları sonucuna varılacaktır. Odaklanılan tarihsel aralık, özellikle Türkçülüğün siyasi nitelik kazandığı II. Meşrutiyet'in ilanı ve takip eden dönem ile Cumhuriyet'in ilanı (1923) ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerde değişikliğin gözlemlenmeye başladığı ve Rusya Türklerinin de faaliyetlerini daha çok Türkiye ile sınırlandırmaya itildikleri 1929 yılı arasındadır.

Milliyetçiliğin gelişiminde entelijansiyanın rolü üzerine

Geç modernleşen ya da milliyetçiliğin daha geç geliştiği toplumlarda entellektüellerin siyasi rollerinin kritik önemde olduğu kabul edilmektedir. Bu entellektüellerin hayatları boyunca çeşitli görevler üstlenerek farklı pozisyonlarda (bilim insanı, siyasetçi, bürokrat gibi) faaliyetler yürüttüğü görülmektedir. Özellikle orta sınıf öncülerin, eğitimcilerin, asker ve bürokratlar kadar yazar ve düşünürlerin egemen bir ideoloji haline gelecek olan milliyetçi düşüncenin oluşumu ve yayılmasında ciddi etkileri olmaktadır. Asya toplumlarında -kolonyal bir geçmişe sahip olsun ya da olmasın- milliyetçiliğin gelişiminde entellektüellerin rolleri üzerine önemli bir literatür oluştuğu görülmektedir (Legge: 1988, 34).

Sosyolog Edward Shils, Asya toplumlarında, metropolitan bir kültür karşısında milliyetçilik, popülizm, yabancı düşmanlığı, aşağılık duygusu ya da kin duyma gibi çeşitli reaksiyonların bulunduğunu belirtmektedir (aktaran Legge: 1988, 35). Öte yandan entellektüellerin Batılı toplumlarda ayrı bir toplumsal sınıf oluşturmadıkları ancak gelişmekte olan toplumlarda kendi başına bir sınıf olarak siyasi iktidarı

yönlendirebildikleri iddia edilmiştir (Legge: 1988, 36). Bu karakteri kazanmaya başlamaları ise kolonyal güçlerin Batı tipi modern eğitim sistemini bağımlı bölgelerdeki yerel elitlere sunmalarıyla gerçekleşmektedir. Bununla birlikte kolonyal sisteme dâhil olarak gazetecilik, eğitim, yasama ya da memuriyet gibi Shils'in "intellectual profession" olarak tanımladığı faaliyetlerde bulunan bu çevrelerden kolonyal güçle uyumlu ve uyumsuz özellikte iki tip entellektüel sınıf oluşmaktadır. Özellikle uyumsuz özellik gösteren çevreden merkezi güce karşı siyasi bir direnç başlayabilmektedir. Politik olarak sosyalizm ya da liberalizme entegre oldukları görülebilir. Müslüman milliyetçi liderlerde ise Batı eğitimi sonucu Ortodoks İslam ile bilimsel düşünceyi uzlaştıran daha reformist bir İslam anlayışı öne çıkmaktadır. Bunu takiben kolonyal otoriter yönetime karşı otoriter kolektif milli kimliğin inşasını politik olarak öne sürmek söz konusu olmaktadır. Bu açıdan Batı'daki gibi yükselen bir orta sınıfın bireysel değerleri yerini kolektivist değerlere önem verilmesine bırakabilmektedir (Legge: 1988, 38).

Rusya Türklerinde de benzer bir dönem XIX. yüzyılın sonlarında tecrübe edilmiştir. Rusya idaresindeki Türkistan ve manda idaresindeki (protoktorate) Buhara emirliği Ceditizm isimli İslami reformist akımın anavatanı olmuştur. Gaspıralı İsmail'in öncülerinden olduğu Ceditizm hareketi Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun kolonyal bir idare kurduğu Türkistan'da gelişmiş ve sonrasında Rusya Müslümanları arasında yayılmıştır. Ekseriyetle medrese eğitiminde reformu savunan usul-u cedit (yeni yöntem) anlayışına ve eğitimin genelleşmesine odaklanmaktadır (Khalid, 1998: 17). Her ne kadar ilk öncüleri klasik medrese eğitimini alan kişilerden oluşmakta ise de sonraki kuşakların Rus etkisinde daha modern sayılabilecek bir eğitimden geçtikleri görülmektedir. Aldıkları daha modern eğitimin katkısı kadar kolonyal idarenin ekonomik ve ticari yaşamdaki etkisi de bu reformizm hareketini tetiklemiş gözükmektedir (Khalid, 1998: 17-21).

Diğer yandan milliyetçi fikirlerin oluşumunda entellektüel faaliyetlerin rolüne işaret etmek milliyetçiliğin milletlerin oluşumunu öncelediği tezini savunmayı gerektirmektedir. Bu açıdan milliyetçilik literatüründe sıkça anılan yazarlar arasında Ernest Gellner, Eric Hobsbawn, Benedict Anderson, Miroslav Hroch gibi yazarların bu tartışmaya önemli katkı sundukları görülmektedir. Boyer ve Lomnitz'e (2005: 105-120) göre milliyetçiliğin ortaya çıkışını modern devletin oluşumuyla ilişkilendiren Ernest Gellner, endüstri toplumlarının milliyetçiliğin gelişimi için kritik önemde olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan modern devletler kültürel olarak standardize olmuş okur bir kitle yaratmayı amaçlar. Bu sayede teknik olarak ilerlemiş toplumda hareketli, verilecek talimat ve emirleri takip edebilecek bir popülasyon yaratılabilir. Bu popülasyonun oluşumunda dil farklılıklarının farklı kültürlerle işaret ettiği düşünüldüğünde dil birliğinin öncelikli bir hedef haline gelebileceği görülebilir. Rusya kökenli Türk entelektüellerinin faaliyet ve söylemleri de incelendiğinde, dil birliğinin öncelikli olarak savunulduğu kolaylıkla fark edilecektir.

Eric Hobsbawn da milliyetçiliğin gelişiminde halkçı politika ve devrimlerin rolüne işaret ederek Antonio Gramsci'nin "organik entelektüel"lerinin milli bir sınıf siyasetini biçimlendirmede ve ulus inşasındaki rollerine odaklanır. Bu açıdan milliyetçiliğin

gelişimi bir kültürel dönüşüme de tekabül etmektedir. Burjuva kamusal alanın yaratılması kitap, broşür ve çeşitli yayınlar kadar tartışma salonlarının artışıyla mümkün hale gelmiştir (aktaran Boyer ve Lomnitz, 2005: 111). Rusya Türk entellektüelleri kurdukları cemiyetlerle ve yayınladıkları dergilerle bu kültürel dönüşümün Türk milliyetçiliği açısından sağlanmasında rol almıştır.

Benedict Anderson'un "Hayali Cemaatler" çalışması ise doğrudan entellektüellerin rollerine odaklanmasa da milliyetçiliğin icadında "gazeteci, roman yazarları, mimar, küratör, dilbilimci, filolojist ve folklorist ya da sanatçıların" rollerini öne çıkarmaktadır (aktaran Boyer ve Lomnitz, 2005: 111). Bu açıdan entellektüeller milli bir komünitenin "hayal edilmesi"nin aktörleri haline gelmektedirler. İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi bu açıdan ortak bir Türkçenin oluşturulmasında önemli bir yere sahiptir. Yine Tercüman gazetesi, erken sayılarından itibaren milli bilinç, farklı dil ve dinden insanların nasıl birlikte yaşayabilecekleri (Topsakal, 2018: 402) gibi modern milliyetçi devletin temel meselelerine eğilmiştir. Kapitalist yayıncılık dil birliğini getirmekte ve "kapitalizm ve yayıncılık tek dilli kitlesel okur kamuoyları" yaratmada rol oynamaktadır. Bu açıdan entellektüeller milli bilincin yaratılmasını sağlayabilir ve "ulusal olarak hayal edilen cemaatlerin nüvelerini" şekillendirirler (Anderson, 2004). Yayın diline daha yakın olan halk lehçeleri egemen dil biçimine dönüşmektedir. Öte yandan Benedict Anderson Türk dil ailesine mensup dilleri konuşanların durumunu ibret verici olarak nitelemektedir. Bir zamanlar Arapça yazı sisteminde karşılıklı olarak anlaşabilen bu kesimler Türkiye'de Latin alfabesine 1928 yılı ile geçilmesi ve neredeyse aynı yıllarda Sovyetler Birliği'nde Kiril alfabesine geçilmesi sonucu aralarındaki birliği kaybetmişlerdi. Ancak bu gelişmeler kapitalizm, teknoloji ve dilsel çeşitliliğin (insanlık için kaçınılmazdır) bir araya gelmesi sonucunda yeni türde bir cemaatin hayal edilmesini mümkün kılmaktadır (Anderson, 2004:62). Bu açıdan Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında 1930'larda başlayan "dış ilişkilerdeki" karşılıklı çıkar çakışmasının Rusya kökenli Türklerin Türk ulus-devleti inşasındaki rollerinin niteliğinde de değişimlere işaret etmesi dikkat çekicidir. Örneğin Ahmet Ağaoğlu bu dönemde liberal bir çizgi izleyecek, muhalif Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılacaktır. Yine bu dönemde Yusuf Akçura'ya göre Türkçülük düşüncesini gençler ve münevverler arasında tamamen yayıp yerleştiren Türk Ocakları 1931 yılında kapatılacaktır.

Entelijansiyanın kapitalizme geçişle birlikte belirgin bir grup niteliğine kavuştuğunun altını çizen Miroslav Hroch, entelijansiyanı yüksek eğitimli ve yaşamlarını zihinsel faaliyetleriyle kazanan meslek grupları olarak ifade eder ve aralarından "yurtsever" olarak nitelediği kesimleri etkinliklerini uzun süreli olarak, bilinçli ve istekli biçimde milli hareketi desteklemeye adanmış kişiler olarak özetler. Bu açıdan milli uyanış sürecinde önemli roller üstlenen entelijansiyanın sınıfsal niteliği takındıkları bireysel tutumları da belirlemede etkili olabilmektedir (Hroch, 2011: 37-41).

Bu açıdan bu çalışmada da, milliyetçiliğin millet oluşumunu öncelediği tezine bağlı olarak, Türklüğe modernist bir milli kimlik kazandırmada Türkçülük akımının ve Kemalist milliyetçiliğin önemli bir rolü olduğu iddiasına sadık kalınarak ulus-devlet

inşası sürecinde entellektüellerin bu inşadaki katkılarının izleri sürülecektir. Rus Kökenli Türk entellektüellere odaklanılması söz konusu inşanın ulus-ötesi boyutlarını gösterebilmek açısından da özellikle önemlidir. Çünkü Habsburglar, Romanovlar ve Osmanlılar gibi üç imparatorluğun milliyetçilik akımının gelişmesiyle içine girdikleri süreci basit bir İmparatorluktan ulus-devletleşme sürecine geçiş olarak okumanın sakıncaları bulunmaktadır. Bu açıdan geçiş sürecinde “transnational ideologies” (Andaç, 2009: 133 – 166) olarak tarif edilen ve ulus-ötesi ideolojiler olarak çevirebilecek enternasyonal Sosyalizm, Pan-İslamcılık ya da Pan-Türkçülük gibi akımların canlanmış olması sürecin çok boyutluluğuna işaret etmesi bakımından ilginçtir. Diğer taraftan tarihsel gelişme içinde bu akımların milliyetçiliği daha dar bir kapsamda hayata geçirdiklerine şahit olunmuştur. 1930’lar sonrasında Sovyetler birliği “tek ülkede sosyalizm” olarak anılan bir sürece girerken, neredeyse eş zamanlı olarak Türkiye’de de sınırlı bir Türkçülük hakim olmaya başlamış gözüküyor. Bu süreçteki Rusya kökenli Türk entellektüellerinin Kemalist milliyetçilikle kurduğu ilişki, söz konusu ideolojik yönelimle şekillenmiş gibidir. İzleyen bölümde ulus-ötesi ideolojilerden modernist bir Türk ulus-devleti ideolojisine geçiş sürecini ve Rus kökenli Türk entellektüellerini meydana getirecek tarihsel bağlamı daha iyi anlamak açısından Rusya Türklerinin modern milli tarihlerine kısaca değinilecektir.

Rusya Türklerinin kısa bir milli tarihi

Rusya Türkleri ya da Müslümanları olarak anılan topluluklar Çarlık İmparatorluğu’nun XVI. yüzyıldan itibaren Kafkasya, Kırım ve Orta Asya’ya doğru ekonomik ve siyasi genişlemesi sonucunda Slav kültürünün etkisine daha açık hale gelmeye başlamışlardır. Ancak söz konusu etkinin sınırları XIX. yüzyılda başat özellik kazanmaya başlayan kimi zaman milliyetçi denilebilecek ancak öncelikli olarak modernist/reformist Müslüman hareketler tarafından daraltılmaya çalışılmıştır (Khalid, 1998: 17-21).

Bu hareketlerden en çok öne çıkan ve özellikle son yirmi yılda üzerinde durulan akım Ceditizm’dir. Rus Müslüman topluluklarda gelişen Ceditizm hareketi kelime olarak “yeni” anlamına gelmektedir. Ceditizm, adını usul-ü cedit (yeni yöntem) olarak bilinen ve Türkçe okumayı öğrenmeyi kısa bir süreye indiren teknikten almaktadır. Ceditizm savunucuları çoğunlukla orta-sınıf entelektüel kesimlerdir. Bu hareketi konumuz için ilginç kılan tarafı “Türk” kimliği etrafında teritoryal devletleşmeyi altını çizerek savunan çevrelerin öncüleri olmasından kaynaklanmaktadır (Khalid, 1998: 17-21). Bu nedenle millet olmak fikrini teritoryal olarak geliştirmeleriyle milliyetçilik çalışmalarında dikkate alınan çok önemli bir eşiği aştıkları görülmektedir. Bu eşik millet ve devlet ilişkisinin toprak temelinde birleşmesidir (Landau, 1999).

Ceditizm hareketi kadınların toplumsal konumlarının erkeklerle eşit hale getirilmesinden eğitimin genelleştirilmesine kadar çeşitli hedefleri gündemine almıştır. XIX. yüzyılda Rusya’daki Slav milleti dışında en yüksek okuma yazma oranlarının Tatar Türklerinde bulunduğu ve ticaretin özellikle Volga-Ural bölgesinde çok geliştiği görülebilir. Bununla birlikte yine XIX. yüzyılın sonlarında Azerbaycan Bakü petrol üretimi Amerika Birleşik

Devletlerinden sonra en yüksek ticari hacme sahip ikinci alandır. Kırım limanları güney ile ticarete önemli bir konuma sahiptir (Landau, 1999).

Diğer taraftan Rusya Türklerinin tarihi geçmişinin özellikle Rus İmparatorluğunun güneydeki deniz ticaretine hâkim olma hedefiyle belirlenebildiği iddia edilebilir. Bu sıcak denizlere inme şeklinde özetlenen proaktif siyasetin Rusya Müslümanları üzerinde politik bir baskı unsuru olduğu görülmektedir. Bunun neticesinde Rusya Müslümanları İran, Osmanlı ve Rus İmparatorluğu arasında çeşitli ittifak arayışlarına girmişlerdir. Ancak yine de “Türk” kimliğini kurucu bir unsur olarak ele almaları itibariyle Birinci Dünya Savaşından kısa bir süre öncesinden başlayarak bu hareketle ilişkili çevrelerin milliyetçi fikirlerin yayılmasına dinamizm kattıkları görülebilir. Bu katkılar, öncelikli olarak, cemiyetleşme ve yayın faaliyetleri çerçevesinde ele alınabilir.

Bu hareketlerin hitap ettikleri topluluklarla kurdukları ilişkide özellikle yayın ve cemiyetleşme faaliyetlerinin rol aldığı görülebilmektedir. Gaspıralı İsmail tarafından Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan Tercüman gazetesi XX. Yüzyıla gelindiğinde Türk-Müslüman entelektüeller arasında yaygın olarak okunan bir gazete olmuştur. Gazete sıklıkla Türklüğü öne çıkaran bir pozisyonadadır ve Rusya Müslümanları kadar diğer coğrafyalardaki Türkleri de gündemlerine almaktadırlar. Bu faaliyetlerin hitap ettiği coğrafya Kazan ve Volga-Ural, Kırım, Azerbaycan, Orta Asya ve Osmanlı’ya kadar gelişebilmektedir (Landau, 1999).

Türk milliyetçiliğinin gelişiminde Orta Avrupa’daki Türkologların XIX. yüzyıl sonlarındaki çalışmaları, Genç Osmanlı hareketi ve son olarak da Rus Müslüman reformist hareketinin önemli katkıları olmuştur (Oğuz, 2006: 109-123). Rusya kökenli Türk entelejiansiyasının Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda ve hatta daha erken yıllardaki faaliyetleri Türk milliyetçiliğinin gelişiminde hayati bir rol oynamıştır. Bu katkı Türk milletinin dil, kültür ve tarih olarak keşfinde ve Türk milliyetçiliğinin ideolojik sınırlarının belirlenmesinde daha açık görülebilir. Kıta Avrupası’ndan Doğu Avrupa’ya doğru milliyetçiliğin var edilmesinde etnoloji ve dil çalışmalarının daha da önem kazandığı düşünülmektedir. Bu açıdan özellikle erken dönemlerinde Türk etnisitesinin kökenlerinin araştırıldığını görebiliyoruz (Oğuz, 2006: 109-123). Diğer yandan Türkçenin sıradan kesimlerce yaygın olarak okunan ve yazılan bir dil haline getirilmesine de çalışılmıştır. Ceditizm ve özelde Rus kökenli Türk entellektüelleri erken modern dönem faaliyetlerinde Türkçenin ortak dil haline gelmesine çalışmış, dönemin değişen koşullarıyla birlikte Türkçülük düşünce dairesi içinde ulus-ötesi ve ulusal ideolojileri kültürel alanda pratik etmişlerdir.

Ceditizm’den sonra: Pan-Türkizm ve Türkçülük

Osmanlı İmparatorluğu’nun çözülmesi sürecinde aşamalı olarak belli başlı kurtarıcı ideolojilerin gündeme geldiği bilinmektedir. Bu kurtarıcı ideolojiler, Osmanlı

İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasından, kaybedilen toprakların yeniden ele geçirilmesi veya vaat edilen yeni topraklara genişlemeye kadar çeşitli siyasi hedefleri içermiştir. Bu eyleme dönük amaçların sınırlarının çizildiği çeşitli düşünce akımları olmuştur. Bu açıdan sırasıyla öne çıkan üç ideoloji olduğu görülmektedir. Bunlar Osmanlıcılık, Pan-İslamizm ve Pan-Türkçülük'tür.

Osmanlıcılık Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki farklı milletleri Osmanlı vatanı altında birleştirmeyi önermektedir. Bu düşünce İttihad-ı Anasır (farklı unsur yani milletlerin birliği) fikri çerçevesinde ele alınmaktadır. XIX. yüzyıl Osmanlı gayrimüslim tebaasının ayaklanma, isyan ve bağımsızlaşma döngüsünde geçmiştir. Önce Yunan bağımsızlığıyla başlayan süreç Dünya Savaşı'na kadar Sırp, Arnavut, Bulgar ayaklanmalarını izlemiştir. Osmanlı topraklarındaki bu milliyetçi akımların etkisinin önünün Osmanlıcılık fikriyle alınabileceği düşünülmüştür. Bu fikrin etkisini kaybetmeye başlamasıyla birlikte Pan-İslamizm düşüncesinin gündeme gelmeye başladığı görülmektedir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ve belli ölçülerde dışındaki Müslümanların ümmet kimliği altında birleştirilmesi hedeflenmiştir. Son olarak Kemalist milliyetçilik ile daha yakın ilişkili olan Pan-Türkizm akımı gündeme gelmiştir. Bu düşünceye göre ise Osmanlı'nın asli unsurları Türklerdir. Anadolu Türkleri ile Osmanlı toprakları dışında yaşayan Türkler arasında kan bağı bulunmaktadır. Bu nedenle coğrafi olarak dağınık Türkler arasında bir siyasi birlik kurulması gerekmektedir (Hanioglu, 1985: 1396).

Kısaca bu şekilde özetlenebilecek bu üç düşünce akımı 1905 yılında Mısır'da yayımlanan Türk isimli dergide üç tarz-ı siyaset başlıklı makalede ilk kez özetlenmiş ve politik bir tercih olarak Pan-Türkizmin Osmanlı İmparatorluğu için en uygun yol olduğu dile getirilmiştir. Rusya kökenli Türk entelektüel Yusuf Akçura'nın kaleme aldığı bu yazıyı izleyen 18 yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu Balkanlarda toprak kaybetmeye devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'yla beraber ise Arap yarımadasından, Orta Doğu'ya kadar pek çok toprak daha kaybedilecek ve Lozan Antlaşması'nda sınırları netleşen Türkiye Cumhuriyeti'nde Anadolu temelli bir ulus-devlet inşası mümkün olacaktır.

Bu inşanın sınırlarını belirleyen ideolojinin modernist bir milliyetçilik olduğu iddia edilmektedir (Akman, 2002). Buna göre üçüncü dünya ülkelerinin bazılarında klasik siyasi teritoryal sivil milliyetçilik ya da kültürcü, ırk ve dil birliğini savunan etnik milliyetçilik karşıtlığından bağımsız olarak modernleşmeyi ve ekonomik kalkınmayı temel alan bir milliyetçilik anlayışı vardır. Ernest Gellner'a (aktaran Akman, 2002: 81-91) göre söz konusu uluslarda milliyetçilik ekonomik ve teknolojik olarak üstün olan Batı kapitalizminin gelişmişlik düzeyine erişmede bir araç olarak görülmektedir. Modernleşme yoluyla ya gelişmiş olan toplumlar taklit edilir ya da kendi değerlerine sahip çıkma bir hedef olarak gündeme gelir. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisinin de bir ülkenin sınırlarına yakın soydaşlarının yaşadıkları coğrafyayı kendi ülkesine dahil etme politikası olarak nitelenebilecek irredentizmden belli ölçülerde sıyrılmış bir milliyetçilik olduğu düşünülebilir. Kurucu liderle özdeşleşen kurucu düşünce Kemalist milliyetçilik olarak nitelenebilir. Bu milliyetçi düşüncenin teorize edilmeden

pratik bir uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını takip eden reformlar ve bu reformların üstüne ortaya konan söylemler ile Kemalist milliyetçilik oluşmaya ve olgunlaşmaya başlamaktadır. Türk milliyetçiliği düşüncesinin oluşumuna kaynaklık etmiş entelijansiyanın Kemalist milliyetçiliğe özgün katkıları politik faaliyetleriyle açığa çıkarılabilir. Bu katkıları tanımlamaya geçmeden önce kısa Kemalist Türk milliyetçiliğinden bahsetmek gerekmektedir.

Kemalist Türk milliyetçiliği

Mustafa Kemal Atatürk milleti şöyle tanımlar: “a. Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan; b. Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan; c. Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir.” (İnan, 1988: 23,24).

Cemil Koçak (2002:37-44) Kemalist milliyetçiliğin günlük pratikteki karşılığının Atatürk milliyetçiliği olduğunu belirtir. Türkiye'deki siyasal oluşumlar da bir şekilde Atatürk milliyetçiliğini siyasetlerinin bir parçası haline getirerek var olmaya çalışırlar. Atatürk milliyetçiliği tanımlamalarındaki çeşitlilik de bu görüşü destekler niteliktedir. Kemalizmin anti-emperyalist bir ideoloji olduğu ya da üçüncü dünya milliyetçiliklerine bir model olabileceği öne sürülebilir. Aynı zamanda Türk etnisitesini egemen kimlik biçimi olarak aşkın bir kategoriye çıkaran daha ırkçı ve kültüralist yorumlar da kendilerini Kemalist milliyetçiliğin esas taşıyıcısı olarak sunabilirler. Genel olarak bakıldığında Kemalist milliyetçilik Türk kimliğini ulusun temel bileşeni haline getirerek bu kimliği enternasyonalist bir ağına dışında tahayyül edilir kılar ve Osmanlı'nın çok etnikli yapısını yerini Türk kimliğinin baskın olduğu bir millet vurgusuna bırakır.

Ayrıca, milli kimlikle sınıflar arası çatışma yerine birlik ve beraberlik vurgusu öne çıkar. Ardından farklı bireylerden müteşekkil toplumsal yapı halk kategorisinde eritilerek, derin toplumsal farklılıklar basit zümre ayrılıklarına indirgenir (Feyzioğlu, 2004). Bu halk kategorisinde aynılaştırılan sınıflar ile Türkiye dışındaki “milletlerden” Türk milletinin farklılığı vurgusu Kemalist milliyetçiliğin temel unsurları olarak görülebilir.

Bununla birlikte Kemalist milliyetçiliğin aslında teorize edilmemesi ulus-devlet inşasının 1923 ile acil bir gündem kazanması sonucunda farklı Türkçülük yorum ve akımlarından beslenmeyi zorunlu kılmış gözükmektedir. Bu açıdan Rusya Türklerinin 1910'lardan itibaren başta İstanbul olmak üzere yürüttükleri entellektüel faaliyetlerin bir süre sonra gerçek anlamıyla ulus-inşasındaki kritik pozisyonları işgal eden isimlere dönüştükleri görülecektir. Bu pozisyonlar örneğin Mustafa Kemal Atatürk'e Anayasa yapımı sürecinde danışmanlıktan milletvekilliğine, yazarlık ya da gazetecilikten kurum başkanlığı ya da üniversite profesörlüğüne vb. kadar çeşitli şekillerde kendini gösterecektir. Rusya kökenli Türk entelijansiyanının bu katkılarının mahiyetini yukarıda belirtilen ve Kemalist milliyetçiliğin asgarileri olarak tanımlanabilecek milletin halk kategorisinde aynılaştırılma ihtiyacının belirlediği düşünülebilir.

Yukarıda da vurgulandığı gibi teorize edilmiş bir Kemalist milliyetçilikten bahsetmek mümkün değildir. Milliyetçilik ilkesinin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 yılındaki nizamnamesinde yer almasına karşılık ilk kez 1931 yılındaki Parti Kongresinde altı temel kurucu ilkenin esas alınmasıyla devletin resmi felsefesinin ögesi haline geldiği görülmektedir. 1946 yılına kadar da bu durum böyle devam edecektir. 1937 yılındaki dilde sadeleşmenin bir sonucu olarak milliyetçilik ilkesi ulusçuluk olarak isim değiştirecektir. Yine de Kemalist milliyetçiliğin çizgisini iki düzeyde tartışmak mümkün görünmektedir. 1930'lara kadar daha sivil teritoryal bir Kemalist milliyetçilik hâkim gibi görünmektedir. 1930'ların sonrasında ise milliyetçilik egemen bir devlet ilkesine dönüşse de bunun "ırk, kültür ve dil" temelinde bir tanıma yani daha etnik bir milliyetçilik anlayışına geçiş olduğu savunulabilir (Erimtan, 2008: 167).

Cumhuriyetin ilanıyla beraber Kemalist milliyetçilik anlayışının uygulama sahası bulunduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in kurucu lideri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ismiyle anılan Kemalist milliyetçiliğin öne çıkan unsuru Türk milli kimliğinin inşasına odaklanmaktadır. Bu açıdan Osmanlı milletleri arasında Türkler ve özellikle Anadolu Türklerinin ekonomik ve sosyal olarak dışlandığının altı çizilir. Vergi vermek ve savaş zamanı asker olmak gibi işlevleri yerine getiren bu Anadolu Türkleri Türk milletinin kurucu unsuru ve Anadolu da anayurt olacaktır. Bu sırada başkentin Ankara'ya taşınması anayurda dönüşü de simgeleyecek ve Anadolu'ya itibarını iade edecek bir hamledir. Cumhuriyet'in kurulması bu mazlum milletin yeniden kendi köklerini bulabilmesi ve bağımsız olarak tarih sahnesine çıkabilmesinin koşulu olmuştur. Kemalist milliyetçiliğin uygulama sahası olan Türkiye'de esasında 1908 II. Meşrutiyet sonrası emareleri görülmeye başlayan "milli ekonomi", "milli eğitim" ve "milli kültür" reform ve uygulamaları 1923-1938 yıllarını karakterize edecektir. Kısaca bu dönüşüm reformlarıyla beraber özetlenebilir.

Bilindiği üzere Osmanlı Saltanatı Kasım 1922'de kaldırılmış, Ekim 1923'te neredeyse aradan geçen bir yılın sonunda Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Ardından 1924'ün Mart ayında Halifelik kaldırılmış ve bir ay sonra da egemenliği ulusa devreden 1924 Anayasası oluşturulmuştur. Bu radikal değişimleri izleyen yıllarda hızlı bir reform süreci başlatıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında eğitimin ve din işlerinin merkezleştirilmesini içeren yasaların çıkarılması, İsviçre modelini taklit eden evlilik aile ve mülkiyet işlerini belirleyen bir medeni kanunun ve İtalya modelini taklit eden bir ceza kanunu yürürlüğe girmesi bulunmaktadır. Batı tipi kıyafet giyilmesi kanunu ile dini ibare ve lakapların yasaklanması ve yine 1926 yılında Batı tipi takvim ve saatin kullanılmasına geçildiği görülmektedir.

Özellikle kültürel anlamdaki yenilikler Kemalist rejimin (1923-1938) batılılaşma ve çağdaşlaşma temelinde meşru kıldığı faaliyetleri kapsamaktaydı. 1928 Nisanına girildiğinde 1924 Anayasasında yer alan İslam'ın devlet dini olduğu ibaresi Anayasadan çıkarılmış, Mayıs ayında ise Latin rakamları kabul edilmiştir. Aynı yılın Kasım ayında Arap harfli alfabeden Türk alfabesine geçilmiştir. 1930 yılında Yerel Yönetimler Yasası kabul edilmiş, kadınların da belediye seçimlerinde oy kullanarak aday olabilecekleri

kabul edilmiştir. Bu yıllarda Kemalist milliyetçiliğin modernleştirici yönünün öne çıktığı görülebilir.

1930'lar sonrasında Halkevleri (1932 Şubatında), Türk Dil Kurumu (1932 Temmuzunda) ve Türk Tarih Kurumu (1931 Nisanında) kurulmuştur. Bu kurumlar vasıtasıyla Türklerin dil, tarih ve kültürel olarak incelenmesi ve araştırmalar yapılması planlanmıştır. Aynı şekilde Halkevleri aracılığıyla sıradan insanların modern eğitim ile tanıştırılması amaçlanmıştır. 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından kabul edilen altı ok ilkesi 1936 yılında Anayasa'da yer almıştır. Bundan sonra devletin bir ilkesi haline gelecektir.

Resmi tarih yazımı açısından altı çizilen bu reform süreci çerçevesi (Ünsal, 1981) Kemalist milliyetçiliği devrimci ve ilerici konuma yükselterek onun modernist karakterini öne çıkarır. Bu açıdan tıpkı Mustafa Kemal Atatürk'ün söylevinde milli mücadele tarihinin 19 Mayıs 1919 ile başlaması gibi 1923 de kesin bir kopuşu temsil eder. Kemalist milliyetçiliğin bu reformlar neticesinde Türk kimliğini ulus-devlet inşasının kurucu unsuru haline getirdiği ve pratik bir uygulama sahası elde ettiği görülebilir. Ancak aşağıda da görülebileceği gibi Kemalist milliyetçiliği özellikle Rusya kökenli entelektüellerin formüle ettiği şekliyle- özellikle Yusuf Akçura'nın- Türk milliyetçiliğinin bir biçimi olarak değerlendirmek mümkündür. Cumhuriyet'in ilanı ile de ulus-devletleşme sürecine Rus kökenli aydınların katkıları önemli hale gelecektir. Bir sonraki bölümde bu ilişkinin boyutları irdelenecektir.

Rusya Türkleri ve Türk milliyetçiliği

Türk milliyetçiliğinin ideoloğu olarak Ziya Gökalp ile beraber Yusuf Akçura ismi anılmaktadır. Ailesi Kazan bölgesi Tatarlarından olan Yusuf Akçura, 1876 yılında doğmuş ve babasının ölümü sonrası annesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiştir. Harbiye'deki askeri eğitimi sonrasında siyasi faaliyetlerinden dolayı bir dönem tevkif edilmiş ve Trablusgarp'a sürgün edilmiştir. 1900'de Ahmet Ferit ile Fransa'ya kaçmayı başarmış ve Ecole Des Sciencences Politiques'te eğitim görmüştür. Burada Jön Türklerle ilişkiye geçmiştir. Siyasal Bilimler Okulu'ndaki tezini 1903 yılında "Osmanlı Saltanat Kurumları Tarihi Üzerine Bir Deneme" başlığıyla iyi bir derecede tamamlayarak buradan Kazan'a geçmiştir (Kat, 2010).

Anılarında bu yıllarda Fransa'da sürgün durumunda olan Dr. Şerafeddin Mağmumi ile karşılaşmasını aktarmaktadır. Dr. Şerafeddin Mağmumi Osmanlılık fikrinin geçersizleştiğinden ve Batı'da her ne kadar insanlık ve adalet üzerine sözler yaygın olsa da doğu toplumlarına olumsuz baktıklarından söz etmekte ve bu nedenle Türk milliyetperverliğinin en sağlıklı düşünce olduğunu belirtmektedir. Yusuf Akçura bu fikirlerin etkisinde sonrasında Türkçülüğün gelişiminde çok önemli bir rol oynayacaktır. François Georgeon da aldığı eğitimin Yusuf Akçura üzerindeki etkisinden söz etmektedir. Gürhan Kat (2010), bu okulun milliyetçi kadrolar yetiştirmek üzere kurulmuş olduğunu aktarmakta ve Prusya yenilgisinin Fransa üzerindeki olumsuz etkilerinin böyle bir öğ alma hissini tetiklemiş gözüktüğünden bahsetmektedir. Diğer yandan François Georgeon, bu okulun dönemin ileri gelen bilim insanlarının toplandığı bir çevre olduğunu

aktarmakta ve Akçura'nın aralarında Albert Sorel, Tarde, Spencer'in öğrencisi olan Espinas gibi isimlerin bulunduğu kişilerden dersler aldığı belirtilmektedir (Georgeon, 2005: 30).

Bu arada Jön Türklerin toplantılarına da katılan Yusuf Akçura, Ahmet Rıza'nın Türkçe olarak çıkardığı Şura-yı Ümmet isimli gazete yazılar yazmaktaydı. Yine aynı isim tarafından Fransızca çıkarılan Meşveret isimli dergiye de yazı yazmıştır. Bu arada aynı dönemde Paris'te hukuk okuyan Sadri Maksudi (Arsal)'dan Tercüman gazetesinin yirminci yılına girdiğini öğrenen Yusuf Akçura, "başka bir millet olsaydı jübile düzenlerdi" diye belirtmiş ve bunun üzerine 1903 yılında Rusya Türklerini Bahçesaray'da Tercüman'ın yirminci yılını kutlamak üzere bir organizasyon düzenlemiştir. Sadri Maksudi bu tören ya da toplantının Rusya Türklerinin ilk "milli kongresi" olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı Devleti'ne dönemeyeceği için Rusya'ya giden Yusuf Akçura bu dönemde Üç Tarz-ı Siyaset adlı makaleyi Kahire'de basılmakta olan Türk gazetesinin üç sayısında tefrika olarak yayımlatmıştır. Bu makalede Türkçülüğü siyasi alanda öne çıkarmış ve İslamcılık ile Osmanlıcılık fikirlerinin geçersizliğini ispatlamaya çalışmıştır.

Şükrü Hanioglu (1985) Yusuf Akçura'nın bu dönemde Osmanlı karşısında üç alternatif olduğuna işaret eden ilk isim olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan "ırk esasına müstenit (dayalı) Türk milliyetçiliğini" siyasi bir tercih olarak ilk kez gündeme getirmiştir. Daha öncesinde Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa ya da Ali Suavi gibi isimlerin yönlendirdiği dil ve tarih Türkçülüğü 1890'lı yıllarda ise "İkdamcılarla, Necip Asım, Velet Çelebi, Şemseddin Sami" gibi isimler tarafında yürütülmekteydi (Kat, 2010). Bu nedenle o güne kadar daha çok kültürel açıdan dil ve tarih yönünden ele alınan Türkçülüğe siyasi bir karakter kazandırmada Akçura'nın çok önemli rolü olmuştur.

Bu makale üzerine Amerikalı yazar Charles Warren Hostler "1848 Komünist Manifestosunun Marksistler için oynadığı rolün benzerini Türkçüler içinde oynamıştır" diye belirtmektedir (Kat, 2010). Ancak bu gibi görüşlere Osmanlı'nın çok etnikli yapısı düşünüldüğünde Osmanlıcılık savunucularının karşı çıkmış olduğunu tahmin etmek zor değil. Bu açıdan karşıt görüştekiler Osmanlı'daki tek bir unsurun milliyetçilik yapmasının zaten sorunlu olan yapıyı daha güç duruma sokabileceğini savunmaktaydılar. Şükrü Hanioglu (1985: 1392) Türk milliyetçiliğinin siyasi alternatif olarak gündeme Rus kökenli bir Türk tarafından dile getirilmesini ilginç karşılamakta ve bu durumu Rus toplumsallığından gelmesi nedeniyle Osmanlılık gibi bir değer daha az sahiplenilmiş olabileceğine bağlamaktadır. Ancak milliyetçiliğin milleti öncelediği tezi dikkate alındığında ve millet ile toprak bağının birlikteliğinin milliyetçilikteki kritik önemi nedeniyle Rus kökenli Türk entelijansiyasının Rus milliyetçiliği karşısında halihazırda milliyetçiliği pratik edecek bir saha arayışında oldukları ve Anadolu'da hazır kadrolar ve milliyetçiliğe müsait bir ortam bulmaları nedeniyle değer yönelimli hareket etmedikleri de düşünülebilir.

II. Meşrutiyet'in (1908) ilanıyla İstanbul'a dönen Akçura Tercüman gazetesine yazılar yazmaya devam etmiş bir süre Berlin ve Petersburg'ta kaldıktan sonra 1910 yılında tekrar Osmanlı topraklarına dönmüştür. Gürhan Kat (2010, 15) II. Meşrutiyet sonrasında Türkçülük fikrinin daha çok cemiyet faaliyetleri çerçevesinde ilerlediğine işaret etmektedir. Bu açıdan 1908 yılında kurulan Türk Derneği bu cemiyetlerin ilkidir. Derneğin kurucuları arasında yer alan Yusuf Akçura ile beraber Rusya kökenli Türkler de derneğe katılmışlardır. Bunlar arasında İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi isimler vardır.

Bu derneğin amacı nizamnamenin ikinci maddesinde şöyle belirtilmektedir:

“Cemiyetin amacı Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve haldeki eserlerini, işlerini, durumlarını ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin eski eserlerini, tarihini, dillerini, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, sosyal durumlarını ve mevcut medeniyetlerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp tanıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel ilim dili olabilecek şekilde geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre incelemektir” (Kat, 2010: 15)

Meşrutiyet sonrası ortamın görece basın özgürlüğünden de faydalanan dernek, Jön Türk döneminin hem ilk milliyetçi örgütü olması hem de Osmanlı İmparatorluğu içinde ya da dışındaki çevreleri bir araya getirebilmesinden ötürü de ayrı bir önem taşımaktadır (Arai, 2003: 24).

1911 yılında kurulan Türk Yurdu cemiyeti de Türk milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Rusya kökenli entelektüellerden Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali ve Yusuf Akçura derneğin kurucuları arasındadırlar. Daha sonra Türk Ocakları'nın yayın organına dönüşecek olan Türk Yurdu dergisi bu cemiyet bünyesinde çıkartılmıştır. Bu dönemde çıkarılan dergiler arasında Halka Doğru ve Türk Sözü de bulunmaktadır. Yusuf Akçura'nın yine yazılarıyla katkıda bulunduğu bu dergiler dönem içinde Türk milliyetçiliğinin sistemleştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında önemli roller oynamıştır (Kat, 2010: 17). Yayınlarda "dilde sadelik" konusundan, "Türk ve Tatar"ların birliğine, edebiyattan tarihe kadar pek çok konu işlenmiştir. Masami Arai (2003: 82), Rusya göçmenlerinin özellikle Türk Derneği yerine Türk Yurdu cemiyetinin faaliyetlerinde aktif rol aldıklarını belirtmektedir. Hatta Orenburglu zengin bir tatar olan Mahmut Hüseyinov Cemiyete finansal destek sunmuştur. Derginin yayın programını hazırlayan Yusuf Akçura "derginin dilinin sade olacağı, kavmin ekseriyetine faydalı mevzular intibah olunacağı"nı (aktaran Kat: 2010) belirtmektedir.

Masami Arai (2003), Türk Yurdu dergisinin Genç Kalemler ve Türk Derneği ile karşılaştırıldığında farklı yerlerde yaşayan Türkler hakkında bilgi toplamaya ve yayınlamaya özen gösterdiğini belirtmektedir. Ayrıca dergi milli iktisat gibi konulara da değinmekte, Parvus tarafından yazılan makalelerde milli ekonominin gereklerine ve "köylülük, devlet ve emperyalizm" konularına işaret edilmektedir (Georgeon, 2005: 69). François Georgeon, Türk Yurdu'nun işlediği konular arasında "bir Türk orta sınıfı, ulusal burjuvazi" yaratmanın da bulunduğu işaret etmekte, bunun eğitimin modernleştirilmesi

ve kadının toplumdaki konumunu yükseltilmesini savunan bir kesimin ideolojisi olduğuna dikkati çekmektedir. Bu açıdan milli ekonominin kalkınmadaki rolünü önemseyen Akçura, özellikle Türk burjuva sınıfı yaratılmasını Osmanlı'nın kaderi için hayati bulmaktaydı.

“Eğer Türkler kendi içlerinden Avrupa sermayesinden istifade ederek, bir sermayedar burjuva sınıfını çıkarmayacak olurlarsa, yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i ictimaiyesinin muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacak.” (Georgeon, 2005: 94)

Yusuf Akçura'nın Fransız milli modelinden ziyade Alman kültürünün Türkler için daha yararlı olduğunu Üç Tarz-ı Siyaset başlıklı yazısında vurgulamıştır. Bu açıdan geleneksel Osmanlı aydınlarının etkisinde kaldıkları Fransa yerine Almanya'nın öne çıkarılması, Parvus'un özellikle List'in Alman ekonomi modelini Osmanlı için önermesi gibi konular beraber düşünüldüğünde Kemalist milliyetçiliğin Türk ırkı, halk ve ortak tarih vurgusunda bu etkinin izlerine rastlamak mümkün gözükmektedir. Özellikle ulusal kimlik yaratmada Alman modelinin daha uygun olduğu gözlenebilir (Georgeon, 2005: 100). Niyazi Berkes de “Unutulan Adam Yusuf Akçura” başlıklı sunuşunda Rusya'daki Müslümanlar ile Osmanlı'daki gayri-Müslümlerin uluslaşma eğilimleri arasındaki paralellığe dikkat çekmekte ve Türk milliyetçiliğinin geleceğini Gökalp'ten çok önce kavradığını vurgulamaktadır (aktaran Kat, 2010: 25).

I. Dünya Savaşı başladığında Slav tehdidine işaret eden Akçura, Türk-Alman ittifakını desteklemiştir. Enver Paşa tarafından Türk-Tatar heyeti isimli teşkilatın başına getirilmiş, Avrupa'da Rusya Türklerinin durumuna dikkat çekmek üzere çeşitli “uluslararası” konferans ve toplantılarda görev almıştır. 1917'de sonradan Kızılay Kurumuna dönüşen Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde görev alacaktır. Rusya'daki Osmanlı esirlerinin durumunu ve sonrasında yapılacak olan esir mübadelelerini Osmanlı heyeti adına organize etmiştir (Kat, 2010: 28-29).

Savaş sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi ile İstanbul Hükümeti ve Anadolu direnişi arasındaki ayrımlar da kesinleşmeye başlayacaktır. Bu dönemde Yusuf Akçura, 1919'da Milli Türk Fırkası'nın kuruluşuna katılmıştır. Bu parti adında Türk geçen ilk politik partidir. Milliyetçi ve demokrat bir partidir. Programında millet kavramı dil, eğitim ve hissiyat bağlamında tanımlanmıştır (Georgeon, 2005: 126). İtilaf devletlerinin mütareke sonrası izlediği siyasetin karşısında tertip edilen mitinglerin örgütleyicisi ve önde gelen isimlerindedir. Anadolu direnişine katılarak, Ankara'da birçok görev üstlenmiştir. Bunlar arasında Maarif Vekaleti'ndeki çeviri bürosu görevi, Hariciye Vekaletinde doğu sorunları danışmanlığı vardır. Sovyetler Birliği ile ilişkilerde aracı olmuştur. Ankara Hukuk Mektebi ve Serbest Halk Dersleri kursunda öğretmenlik yapar. 1924'te yeniden hayata geçen Türk Yurdu dergisinde ve Türk Ocakları'nda görev almaya devam etmiş ve 1923'te İstanbul milletvekili olması ile yasama çalışmalarında rol almıştır. 1931'de kurulan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin başkanlığına ise bir yıl sonra getirilmiştir (Georgeon, 2005: 127-128).

Kemalist milliyetçilik ile ilişkisi ise 1919 yılından itibaren daha önceki Pan-Türkist görüşlerinden vazgeçmesiyle açığa çıkar. Özellikle 1917 Bolşevik devrimi sonrası görüşlerinin değişmeye başladığı görülmektedir. Bu açıdan emperyalist Türkçülük ve demokratik Türkçülük ayrımına giderek misak-ı milli sınırlarını Türk ulus kimliği inşasının teritoryal matrisi olarak kabul etmektedir. Türklerin birliği fikrini sağlamak yerine faaliyet alanının Türkiye ile sınırlı olduğu bir milliyetçiliği savunduğu görülmektedir. Bu açıdan önem verdiği konu Türk kültürünün güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Ancak bunu ekonomik kalkınma ile ilişkilendirmekte ve Türkiye'nin ancak ekonomik olarak birliğini sağlaması ile Türk kültürü ve dilinin gelişebileceğini düşünmektedir. Cumhuriyet'in ilanı sonrası ekonominin önemini altını çizmeye devam etmiş ve tıpkı milli mücadele ya da Lozan mücadelesi gibi şimdi de "orak, tırpan, mala, pergar, örs, çekiç, mancınık, tezgah, buhar ve makine" ile tarım sanat ve ticarete mücadele vermek gerektiğini vurgulamıştır (Georgeon, 2005: 129-130).

Yusuf Akçura'nın dışında 1908 sonrası Rusya'dan kaçarak Osmanlı'ya gelen Rusya kökenli Türk entelektüeller arasında Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali bulunmaktadır. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki Suşa şehrinde doğan Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) asilzade bir aileden gelmekte idi ve Ağaoğlu'nun ailesi ulema sınıfına mensuptu. Ağaoğlu, Azerbaycan Türklerinde milliyetçiliğin gelişimine katkı sunmuş bir isim olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte pek çok dergi ve yayın faaliyetine de katılmıştır. Türk Yurdu ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer alır. Asıl rolü 1930'larda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liberalizmini tanımlama ve teorize etmede öne çıksa da ikinci ve üçüncü mecliste milletvekilliğinde bulunmuş ve Cumhuriyet'in kurulması sonrası devrimler konusunda Mustafa Kemal Atatürk'e danışmanlık yapmıştır. 1924 yılı Anayasasının hazırlanmasında Ziya Gökalp ile beraber çalışan Ağaoğlu, Mustafa Kemal Atatürk'ün tepki toplayan reformlarını desteklemiştir (Soysal, 2002a: 484). Darilfünun'da Hukuk tarihi müderrisliği yanı sıra Ankara Hukuk Fakültesi'nde profesör olarak da görev almıştır.

Ağaoğlu'na göre millet aynı dil ve tarihe sahip insanların doğal bir sonucu idi. Bu açıdan milletin bireyleri cezbeden bir tarafı vardı ve her bireyin bilincinde böyle bir cazibeyi oluşturmak için devlete eğitim yoluyla önemli bir rol düşmektedir. Devlet içindeki münevver kadrolar bundan sorumludur. Ağaoğlu'na (aktaran Coşar, 2002: 238) göre "Münevver zümre milletin adeta bir aynasıdır, millet ne ise odur, o ne ise millet de odur."

Siyasal yönelim açısından erken Cumhuriyet dönemindeki entellektüellerin devletçi olduğunu vurgulayan Simten Coşar (1997: 159), ulus devleti oluşturan asli unsurların tanımlanması hususunda entellektüellere rol biçildiğini, kurumsal yapının muhafazasında Türk tarihini ve dilini canlandırmada görev aldıklarının belirtir. Bu açıdan Ahmet Ağaoğlu'nda Batı ile ulus ve milliyetçilik kavramları örtüşür vaziyettedir ve modernleşme projesi Batı temelli alınarak Kemalist reformlarla uyuşur bir pozisyona getirilir.

Ahmet Ağaoğlu'nun ayrıca Anadolu'nun Türklerin anayurdu olduğunu kanıtlamaya yönelik girişimleri olmuş ve bu konular üzerine yazılar yazmıştır. Özellikle Lozan Antlaşması'na giden süreçte Mustafa Kemal Atatürk tarafından Pontus Rum Meselesi (Karadeniz'in kuzeyinde bir Yunan-Ortodoks devleti kurma çabası) hakkında Müslüman katliamları ile ilgili bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir. Ağaoğlu bu raporda, Anadolu'nun ekseri milletinin Müslüman Türkler ve diğer Müslümanlar olduğunu ve gayr-i Müslümlerin toprak iddialarının geçersizliğini göstermeye çalışmıştır. "Pontus Meselesi'ne Mukkaddime" özellikle Anadolu'nun tarihi kökenlerini Hitlerlerle ilişkilendiren 1930'larda popüler olacak olan tarih tezlerinin öncüllerinden kabul edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı geçmişi ile ilişkisinin kesilmesinde özellikle Türklük tanımının ne olduğu ve Anadolu Türkleri'nin tarihsel geçmişi gibi konuların gündeme geldiği düşünüldüğünde Ahmet Ağaoğlu'nun, belki de hocası Ernest Renan'ın da etkisi ile Anadolu'yu Türklerin anavatanı olarak ispatlamaya girişerek Kemalist milliyetçiliğe teritoryal bir alan inşa etmede katkı sunduğu belirtilebilir. Yine "Pontus Meselesine Mukaddime"de Ağaoğlu, Anadolu'nun (bu cüz-i memleket) bölünmeyi (tecezzi) kabul etmeyen Türkiye ülkesi olduğunu belirtmekte ve Anadolu üzerindeki Rum ya da Ermeni toprak tasarımlarını reddetmektedir (Erimtan, 2008: 156).

Diğer taraftan Ziya Gökalp üzerinde etkisi bilinen Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali Bey (1864-1941) Pan-Turanist düşünceleriyle öne çıkmıştır. 1905 yılında Hayat Dergisi'nde yayımlanan "Bize Hangi İlimler Lazımdır?" başlıklı yazısında Batı bilimlerinin Türklerin milli bilinçlerinin gelişmesi açısından kritik önemde olduğunu belirtmiş ve "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak" yoluyla üçlü bir program önermiştir. Bu programı sonrasında Ziya Gökalp de benimseyecektir (Oğuz, 2006: 118).

Usul-u cedid metodunu öneren İsmail Gaspıralı (1854-1914) "dilde, fikirde ve eylemde" birlik sloganıyla ve 30 yıl boyunca yayımladığı Tercüman gazetesiyle Türk topluluklar arasındaki kültürel bağların gelişimine katkı sunmuştur. Gaspıralı, Türklerin kendi edebiyatlarını yaratmalarını ve Batı bilimlerini öğrenmelerini milli bilinçlenme için kaçınılmaz görmektedir. Müslüman kongreleri düzenlenmesine ön ayak olan Gaspıralı, Tatar ve Türk aydın çevrelerinin taleplerinin siyasi nitelik kazanmasında da rol oynamıştır (Oğuz, 2006: 119).

Başkırdistan'da doğan Zeki Velidi Togan da ilginç bir portredir. Tek bir Türk milleti olduğunu belirterek, Türkler arasındaki siyasi birliğe en çok vurgu yapan isimler arasında yer almaktadır. İstanbul Darülfünun'da Tarih dersleri veren Togan, Maarif Vekaleti Telif ve Tercümanı encümeni olmuştur (Soysal, 2002b: 490). Özellikle hazırladığı ders kitapları ve bilimsel çalışmaları açısından dönemin önde gelen Rusya kökenli aydınları arasındadır. Bu çalışmalarında yine Türk milliyetçiliğinin temel aksiyomlarını ifade etmiştir.

Rusya kökenli entelektüellerin bir kısmı Bolşevik devrimi sonrası Osmanlı'ya gelmiştir. Gelen kişiler arasında Azeri Mehmet Emin Resulzade, M. Mirza Bala, Ahmet Caferoğlu, Abdullah Battal Taymas, Abdülkadir İnan gibi isimler bulunmaktadır. Göçmen aydınlar

olarak isimlendirilen bu entellektüellerin yine siyasi ve kültürel faaliyetleriyle sonrasında Kemalist milliyetçiliğinin pratik edilmesinde katkıları olmuştur. Bunlar arasında Tarih ve Dil çalışmaları öne çıkmaktadır. 1924'te Fuat Köprülü tarafından kurulan Türkiyat Enstitüsü Rusya kökenli aydınların toplanma merkezidir. Tatar Reşit Rahmeti Arat, Azeri Ahmet Caferoğlu ve yine 1925'te Türkiye'ye davet edilen Sadri Maksudi Arsal bu isimler arasındadır. Arsal, dilde sadeleşme konusunda özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün danıştığı bir isimdir (Taşkın, 2002: 498). Tüccar bir aileden gelen Arsal, bir zamanlar Rus monarşist partisi Kadet üyesi de olmuş ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin daveti üzerine Türkiye'ye gelmiştir. Tanrıöver kendisine "Zatıalinizle beraber gayet kuvvetli bir Türkiyatçı zümresi vücuda getirmek azmindeyim" demiştir (Taşkın, 2002: 497). Tatar Abdullah Battal Taymas da 1925'te Türkiye'ye gelerek Matbuat Umum Müdürlüğü'nde görev almış ve Türk Dil Kurumu'nda çalışmıştır (Soysal, 2002b: 485). Bu ve bunun gibi pek çok faaliyette bulunan ve görev alan Rus kökenli Türk entellektüelleri Türk milliyetçiliği ve özelde Kemalist Türk milliyetçiliğinin inşa ve gelişiminde rol ve görevler üstlenmiştir.

Sonuç

Milliyetçilik teorilerinde üzerinde az durulan bir konu entellektüellerin milliyetçiliğinin gelişimindeki rolleridir. Yine de pek çok yazar, bütünlüklü olmasa da bir şekilde entellektüellerin milliyetçiliğinin gelişimindeki rollerine değinmektedir. Milliyetçilik teorilerinde Ernest Gellner, Eric Hobsbawn, Benedict Anderson ve Miroslav Hroch gibi isimler öne çıkar. Ernest Gellner endüstri toplumlarının milliyetçiliğinin gelişimi için kritik önemde olduğunu belirtirken, Jürgen Habermas burjuva kamusal alanın yaratılmasında yayın faaliyetlerinin önemine dikkat çekilmiştir. Benedict Anderson milliyetçiliği icat edilen bir düşünce olarak tanımlamakta ve orta sınıf entellektüellerin bundaki rolüne işaret etmiştir. Kapitalizm ve yayıncılık yoluyla tek dilli kitlesel okuryazar toplumlar oluşturulmaktadır. Miroslav Hroch, entelijansiya ve orta sınıfların kapitalizme geçişle birlikte yaygınlaştığından söz eder. Buna göre yurtsever meslek grupları faaliyetlerini bilinçli olarak milli harekete adamaktadır. Böyle bir Türk milliyetçisi entelijansiya kadrosuna ihtiyaç duyan erken Cumhuriyet Rus kökenli Türk entellektüellere çeşitli görevler vermiş, bu kadrolar da cemiyetleşme, gazetecilik gibi faaliyetleri yürütmenin yanısıra siyasetçi ya da bürokrat olarak görevler üstlenmiştir.

Kemalist milliyetçiliğinin modernleştirici boyutu ile Türk kimliği üstüne inşa edildiği düşünüldüğünde, II. Meşrutiyet (1908) sonrası siyasal bir nitelik kazanan Türkçülük akımının etkisinde olduğu açıktır. Bununla birlikte Ziya Gökalp'in sıkça Türk modernleşmesinde ismi geçmesine rağmen, ismi daha az anılan Rusya Türk/Tatar/Müslüman entellektüellerinin, başta Yusuf Akçura olmak üzere, Kemalist milliyetçiliğe dinamizm kazandırdıkları, söz konusu milliyetçiliğinin altyapısını oluşturdukları görülebilir. Bu açıdan 1923-1929 dönemindeki reform süreçlerinde dil, tarih, kültür ve eğitim alanındaki rolleriyle bu katkılar daha açık görülecektir. Özellikle Ahmet Ağaoğlu'nun Anadolu'yu bir Türk yurdu olarak ele alması düşüncesi ulus-devlet

inşasına ve Kemalist milliyetçiliğin dayanaklarını oluşturmasına katkı sunmuştur. Ayrıca Yusuf Akçura'nın özellikle ekonomik kalkınma ve bir burjuva sınıfının yaratılması ve hatta modern milletlerin sınıf siyaseti üzerine kurulu olacağını öngörmesi bakımından Kemalist milliyetçiliğin sınırlarının çizilmesine yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akman, A. (2002), Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı, İçinde, T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Andaç, E (2009), Transnational Ideologies and State Building: The Ottoman Empire in Transition, İçinde, Diane E. Davis ve J. Go (Ed.), *Political Power and Social Theory*, Bingley: Emerald Group Publishing Limited.

Anderson, B. (2004), *Hayali Cemaatler*, (Çev.: İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.

Arai, M. (2003), *Jön Türk Dönemi Milliyetçiliği*, (Çev.: Tansel Demirel), İstanbul: İletişim Yayınları.

Boyer, D. ve Lomnitz C. (2005), Intellectuals and Nationalism: Anthropological Engagements, *Annu. Rev. Anthropol.*, 34, 105–120.

Coşar, S. (1997), Ahmet Ağaoğlu: Türk Liberalizminin Açmazlarına Bir Giriş, *Toplum ve Bilim*, 74, 155-175

Coşar, S. (2002), Ahmet Ağaoğlu, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları

Erimtan, C. (2008), Hittites, Ottomans and Turks: Ağaoğlu Ahmdet Bey and the Kemalist Construction of Turkish Nationhood in Anatolia, *Anatolian Studies*, (58), 141-171.

Feyzioğlu, T. (2004), *Atatürk ve Milliyetçilik, Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Georgeon, F. (2005), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri 1876-1935*, (Çev: Alev Er), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hanioğlu, Ş. (1985), "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, C: V, 1395-1396.

Hroch, M. (2011), *Avrupa'da Milli Uyanış*, (Çev.: Ayşe Özdemir), İstanbul: İletişim Yayınları.

İnan, A. (1988), *Medenî Bilgiler ve M. Kemâl Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: T.T.K. Yayını.

Kat, G. (2010), *Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Khalid, A. (1998), *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, Berkeley: University of California Press.

Koçak, C. (2002), Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları, İçinde, T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Landau, Jacob M. (1999), *Pantürkizm*, (Çev.: Mesut Akın), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Legge, J.D. (1988), *Intellectuals and Nationalism In Indonesia: A Study of the Following Recruited by Sutan Sjahrir in Occupation Jakarta*, Cornell Modern Indonesia Project Monograph Series. Ithaca: Cornell University.

Oğuz, A. (2006), Rusya Türklerinin Türk Milliyetçiliğiyle İlişkileri, *Doğu Batı*, 38, 109-123.

Soysal, G. (2002a), Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Soysal, G. (2002b), Zeki Velidi Togan, İçinde, T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Taşkın, Y. (2002), Sadri Maksudi Arsal, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul:İletişim Yayınları.

Topsakal, T. (2018), Rusya Türklerinin ve Müslümanlarının Milli ve Medeni Bilinçlenmelerinde Tercüman Gazetesinin Rolü, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 398-413.

Ünsal, A. (1981), *Ataturk's Reforms: Realization of an Utopia by a Realist*, Seminer On Nehru and Ataturk, The Turkish Yearbook:New Delhi.

Yemelianova, Galina M. (1997), The National Identity of The Volga Tatars at the Turn of the 19th Century: Tatarism, Turkism and Islam, *Central Asian Survey*, 16 (4), 543-572.

COVID-19 SALGINI DÖNEMİNDE MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN ONLINE KÜLTÜR VE SANAT ETKİNLİKLERİNİ TAKİP ETME SIKLIKLARI HAKKINDA NİCEL ARAŞTIRMA; İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Serkan DORA¹

Deniz DORA²

Aylin DAĞ GÜZEL³

ÖZ

Küreselleşme Covid-19 salgınının tüm dünyada hızla yayılmasına sebep olmuştur. Özellikle salgının ilk dönemleri insanları karamsarlığa ve paniğe sürüklemiştir. Aşının henüz bulunmayışı da hükümetleri radikal kararlara zorlamıştır. Bu kararlar içerisinde en önemlisi tam ya da kısmi kapanma dönemleridir. Kapanmanın karamsarlığı içerisinde insanları umuda yönlendirecek birçok iyi şey de gerçekleşmiştir. Kültürel ve sanatsal çok sayıda etkinlik çevrim içi bir şekilde kitlelere ücretsiz olarak sunulmuştur. Evinde internet olan herkes bu etkinliklere ulaşabilmiştir. Ancak bu etkinliklerin çevrim içi olması herkesin takip ettiği anlamına gelmemektedir. Gerçek yaşamda da birçok etkinlik ücretsizdir. Burada temel fark çevrim içi etkinliklere zahmetsizce ulaşabilme olanağıdır. Bu çalışmada, Covid-19 salgınının ilk dönemlerinde, İstanbul Arel Üniversitesi Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin çevrim içi etkinliklere katılım oranları nicel araştırma yöntemi ile incelenmektedir. Araştırmanın amacı puansız ya da düşük puanla girilen üniversitelerin meslek yüksekokulu öğrencilerinin beğeni profilini öğrencilerin bölüm seçimleri üzerinden ortaya çıkarmaktır. Çalışmada beğeni yargısı Pierre Bourdieu'nün sermaye tanımları üzerinden tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Kültür, Çevrim İçi Sanat, Pierre Bourdieu, Covid-19

QUANTITATIVE RESEARCH ON THE FREQUENCY FOLLOWING OF ONLINE CULTURE AND ART ACTIVITIES OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS DURING THE COVID-19 PANDEMIC PERIOD; THE CASE OF İSTANBUL AREL UNIVERSITY

ABSTRACT

Globalization has caused the Covid-19 pandemic to spread rapidly all over the world. Especially in the early stages of the epidemic, people were led to pessimism and panic. The lack of a vaccine has also forced governments to make radical decisions. The most important of these decisions are the periods of full or partial closure. In the pessimism of the closure, many good things have happened that will lead people to hope. Numerous cultural and artistic events have been made available to the masses online free of charge. Anyone with an internet connection at home was able to access these events. The fact that cultural and artistic events are online does not mean that everyone follows them. In real life, too, many events are free. The main difference here is the ability to effortlessly access online activities. In this study, the participation rates of İstanbul Arel University Vocational School students in online activities in the early stages of the Covid-19 pandemic are examined by quantitative research method. The aim of the research is to reveal the profile of appreciation of vocational school students of universities with no or low scores through the department choices of the students. In the study, the judgment of taste is discussed through Pierre Bourdieu's definitions of capital.

¹ Serkan DORA, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi Öğretim Üyesi, e-posta: serkandora@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8817-996X.

² Deniz DORA Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi Öğretim Üyesi, e-posta: denizdora@arel.edu.tr, ORCID:0000-0001-5470-8870.

³ Aylin DAĞ GÜZEL Öğr. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi Öğretim Görevlisi, e-posta: aylindagguzel@arel.edu.tr, ORCID:0000-0002-5774-9712

Keywords: Art, Culture, Online Art, Pierre Bourdieu, Covid-19

Giriş

Modernleşme sürecinde üretici güçlerin katlanarak büyümesiyle birlikte tehlikeler ve potansiyel tehditler, daha önce eşi görülmemiş bir ölçekte ortaya çıkmaktadır. Bu tehlikeler ve potansiyel tehditlerin oluşturduğu riskler de bireysel olmaktan çıkıp, toplumsal ve küresel hale gelmektedir (Bech, 2011). Çin’den tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını gibi. Fakat risklerle beraber olanaklar da küreselleşebilmektedir. Covid-19 salgınının kapanma döneminde birçok online ulusal ve uluslararası kültür-sanat platformuna (müzeler, sergi salonları, seminerler, konserler vb.) ücretsiz erişim sağlanmıştır. Bu platformlara erişilememesinin nesnel sebepleri internetin olmaması ve/veya bilgisayar, tablet, akıllı telefon gibi araçların yoksunluğu olmuştur. Ayrıca “kültürel ihtiyaçlardaki” doğal eşitsizlikten de bahsedilebilir. Kültürel ihtiyaçtaki doğal eşitsizlikler kişinin hayatı boyunca aldığı eğitimle ilgilidir. Bu eğitim aileden, okuldan, çevresel faktörlerden, yaşanılan şehirden, ulaşım olanaklarından ve benzerlerinden bağımsız düşünülemez. Tüm bunları belirleyen de sermayelerdir. Bu çalışmada beğeni yargısı Pierre Bourdieu’nün sermaye tanımları üzerinden tartışılmaktadır. Bourdieu’ye göre sermaye kendini üç temel görünüşle sunar. Paraya çevrilebilir ve mülkiyet hakları biçiminde kurumsallaştırılabilir olan ekonomik sermaye; belli şartlarda ekonomik sermayeye çevrilebilir olan ve eğitim vasıfları biçimlerinde kurumsallaştırılabilir olan kültürel sermaye ve yine belli şartlarda ekonomik sermayeye çevrilebilir olan ve toplumsal bağlantılardan oluşan sosyal sermaye (1986:242). Tüm bu sermayeler içinde özellikle kültürel sermaye beğenileri ve aynı zamanda kültürel ihtiyaçları belirlemektedir. Aynı eğitimi almış, farklı bir iktisadi sermaye ya da sosyal sermaye sahibi aileden gelen ya da merkezi yerleşim yerine uzak veya yakın kişilerin dünyayı algılamaları, yaşam biçimleri, müze ziyaret sayıları, müzede kalma süreleri, sergileri takip etmeleri, kültürel farkındalıkları, yemek seçimleri, evdeki mobilyaları, sporları, müzikle, resimle, fotoğrafla ve benzerleri ile olan ilişkileri, ilgileri ve beğenileri farklıdır. Hatta bazı meslekleri yapanlar imkânlarının beğenisine sahip değilken bazı meslekleri yapanlar da beğenilerinin imkânına sahip olamazlar (Bourdieu, 2017: 419). Bourdieu’nün belirttiği gibi; kültürel etkinliğe katılımı sadece kendisini dışarıda bırakanlar dışarıda kalmaktadır. Kültürel etkinlik isteği “kültür ihtiyacı” doyurulduğu sürece katlanarak artmaktadır. Buradan hareketle kişi müze ziyareti gibi kültürel bir etkinlikte bulunmadıkça bu eksiğin farkında olmayacaktır. Az rastlanır olan şey sanat nesnelere değil onlardan yararlanma eğilimidir. Çünkü “temel ihtiyaçlardan” farklı olarak “kültürel ihtiyacı” eğitim yaratmaktadır (2011:57-58). Bourdieu’nün reel dünyadaki kültürel etkinliklere katılım ihtiyacı ile ilgili tespitleri çevrim içi kültürel etkinliklere de uyarlanabilir. Bu bağlamda çalışmamız meslek yüksekokulu seviyesindeki öğrencilerin kültürel beğenilerine odaklanmaktadır. Kültürel beğeninün üniversitede seçilen bölümle ilişkisi gösterilmeye çalışılmaktadır.

Amaç ve Varsayım

Çalışmanın amacı puansız ya da düşük puanla girilen üniversitelerin meslek yüksekokulu öğrencilerinin beğeni profilini öğrencilerin bölüm seçimleri üzerinden ortaya çıkarmaktır. İstanbul Arel Üniversitesi Meslek Yüksekokulu (MYO) öğrencileri ile gerçekleştirilen bu çalışmada öğrencilerin “kültür ihtiyacı” Covid-19 salgınının kapanma döneminde artan online platformlar üzerinden sorgulanmaktadır. Kültür ihtiyacına mesleki alan tercihleri üzerinden bakılmaktadır. Araştırmanın varsayımı mesleki tercihlerin kültürel beğenileri etkilediğidir.

Araştırma Deseni

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre hanelerde internet erişimi düzenli olarak artmaktadır. 2010'ların başında hanelerin yaklaşık %42'si internete erişebilirken bu oran, 2017 itibarıyla %80'i aşmış durumdadır (Doğruluk Payı, 2020). Sürekli artan eğilim çerçevesinde 2021 yılında Türkiye'de evlerin %92'sinde internet (TÜİK, 2022) erişimi mevcutken 2022 yılında bu oran %94,1'e (TÜİK, 2023) çıkmıştır. İnternete erişim arttıkça internet kullanım oranının da arttığı görülmektedir. Buna göre; 2021 yılında genel internet kullanım oranı %76,5 olarak gerçekleşirken 2022 yılında %80,5'e çıkmıştır (TÜİK, 2023). Bunun yanı sıra yine bölge bazında incelendiğinde, internet kullanım oranlarının bölgeden bölgeye ciddi bir şekilde değişkenlik gösterdiği fark edilmektedir. TÜİK'in verilerine göre internet kullanımı, %86,6 ile en çok İstanbul'da yaygınken internet kullanım oranı en düşük bölge, %58,4 ile Güneydoğu Anadolu bölgesidir (Doğruluk Payı, 2020). Teknolojinin hızlı gelişimi sayesinde internet hızının artması internet kullanım isteğini de artırmıştır. Günümüzde internetin en yaygın kullanıldığı araç, internetle birleşerek akıllı olarak nitelendirilen, cep telefonudur. 2018 yılı verilerine göre Türkiye'de hanelerin % 70'inde bilgisayar, % 98,7'sinde cep telefonu/akıllı telefon, % 83,8'inde de internet erişimi vardır (Medyascope, 2019). İnternetin hızlanması akıllı telefonların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Türkiye'de akıllı telefon kullananların sayısı 55 milyondur. Türkiye'nin toplam nüfusu 84 milyondur, ama çalışabilir nüfus sayısı 57 milyondur. Bu sebeple 55 milyonluk kullanıcı sayısı oldukça yüksek bir orandır (CNNTURK, 2022). Ancak bu cihazların kullanım amaçları, konuşma ve mesajlaşma dışında, kitlelerin beğenisine göre değişmektedir. TÜİK'in her sene gerçekleştirdiği hane halkı bilişim teknolojileri araştırmasına göre; Covid-19 salgınının başladığı 2020 yılında internet kullananların %22,5'i basılı kitap, dergi, gazete takip etmiştir (TÜİK, 2021). Dijital içerik kullanımının artmasıyla beraber 2021 yılında TÜİK aynı araştırmaya “en çok satın alınan veya abone olunan dijital içerik” araştırması da eklemiştir. Buna göre internet web sitesi veya uygulamaları kullanarak en çok satın alınan veya abone olunan dijital içerik %30,6 ile film veya dizi izleme hizmeti veya indirme hizmeti olmuştur (TÜİK, 2022).

Çalışmamız Covid-19 salgınının kapanma dönemi gerçekleştirilen kültürel etkinlikleri kapsamaktadır. Covid-19 salgını dönemi, web sitesi veya uygulamalar vasıtasıyla, dijital içeriklere olan ilginin en yoğun olduğu dönemdir. Türkiye’de resmi olarak ilk Covid-19 vakası 2020 yılının mart ayında görülmüştür. İlk kapanma ise nisan ayında gerçekleşmiştir. 2020 yılı içerisinde sokağa çıkma kısıtlamaları, vaka sayılarının pik yaptığı dönemlerde tekrarlanmıştır (Anadolu Ajansı, 2022). Çalışma 2020 yılı Covid-19 salgını çevrim içi kültürel etkinliklere katılım sürecini kapsamaktadır. Araştırma soruları da buna uygun olarak tasarlanmıştır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada kültürel beğenilerin ortaya çıkarılmasında verilere ulaşmak için nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Ortaya atılan hipotez MYO öğrencilerinin kültür-sanat beğenisinde bölüm tercihlerinin kültürel beğenileri etkilediğidir. Nicel araştırma yöntemiyle ortaya atılan hipotez test edilmektedir (Neuman, 2014:233). Bağımsız değişken olarak belirlenen mesleki alan tercihleri üçe ayrılmaktadır. Bunlar sağlık alanı, sosyal alan ve teknik alandır. Araştırmanın evrenini İstanbul Arel Üniversitesi MYO öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma tek başına Türkiye’deki bütün MYO öğrencilerini temsil etmemektedir. Bu sebeple çıkan sonucun tüm MYO’ları kapsadığı iddiasına sahip değildir. Ancak genel hakkında fikir sahibi olma noktasında bir başlangıç oluşturma iddiasını taşımaktadır. Çalışmanın gerçekleştirildiği 2020 yılında İstanbul Arel Üniversitesi Meslek Yüksekokulu’na kayıtlı öğrenci sayısı 3471’dir (Arel Üniversitesi, 2022). Ankete katılımcı sayısı 621’dir. Bu sayı kayıtlı öğrenci sayısının %18’ini oluşturmaktadır. Anket soruları tüm bölümlerin öğrencilerine gönderilmiştir. Öğrenciler soruları gönüllülük esasına göre yanıtlamıştır. Nicel araştırma kapsamında araştırmanın etik kurul izni İstanbul Arel Üniversitesi etik kurulundan alınmıştır. Anket çalışması Google Form üzerinden gerçekleşmiştir. Bu sebeple soruları yanıtlayan öğrencilerin internet erişimine bilgisayar ve/veya akıllı telefon aracılığıyla sahip olduğu varsayılmaktadır. Anketin verileri SPSS’e aktararak analiz edilmiştir. Araştırma deseni oluşturulurken verilen cevapların sağlıklı olabilmesi için form iki bölüme ayrılmıştır. Buna göre; online hiçbir kültür-sanat etkinliğine katılmayan öğrencilerin anketi devam ettirilmeyerek öğrencilere, açık uçlu tek soru ile Covid-19 salgınında kapanma sürecini nasıl değerlendirdikleri sorulmaktadır. Buradan da alternatif hipoteze ulaşmak amaçlanmaktadır. Bu minvalde ankete katılan 621 öğrenciden 304’ü (%49) anketin bölüm ayırımını belirleyen ve kapalı uçlu olan “Covid-19 Salgını döneminde sosyal medya platformlarında gerçekleştirilen konserler, filmler, müze ve sergi ziyareti, seminer ve benzeri kültür-sanat etkinliklerine katılma sıklığınız nedir?” sorusuna “hiçbir zaman” cevabını vermektedir. Kapalı uçlu ilk soru üzerinden anketi sürdürebilen öğrenci sayısı ise 317’dir. Bu sayı ankete katılan öğrencilerin %51’ini oluşturmaktadır. Çalışma bu oranlar göz önünde tutularak analiz edilmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmadan çıkan ilk sonuç şu şekildedir: Arel Üniversitesi Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin %49'u online hiçbir kültür sanat etkinliğine katılmazken %51'i online kültür sanat etkinliklerine katılmaktadır. Ankete katılan 621 öğrenciden 304'ü (%49) anketin bölüm ayrımını belirleyen "Covid-19 salgını döneminde sosyal medya platformlarında gerçekleştirilen konserler, filmler, müze ve sergi ziyareti, seminer ve benzeri kültür-sanat etkinliklerine katılma sıklığınız nedir?" sorusuna "hiçbir zaman" cevabını vermektedir. Bu cevabı veren öğrencilerin yönlendirildiği alternatif tek soru şu şekildedir: "Covid-19 Salgını günlerinde vaktinizi daha çok nasıl geçirmektesiniz?" Bu sorunun cevapları diğer şıklar gibi oluşturulmamaktadır. Daha belirleyici cevaplar aranmaktadır. Cevaplar; "daha çok televizyon izleyerek", "ev işlerine yardımcı olarak", "hobilerime zaman ayırarak", "sosyal medya hesapları ile internette vakit geçirerek", "online oyun oynayarak", "ders çalışarak" ve "diğer" şeklindedir.

Tablo A incelendiğinde çalışmaya katılan 621 öğrencinin %25,3'ünün (157) Teknik Alanda, %17,7'sinin (110) Sosyal Alanda, %57'sinin (354) de Sağlık Alanında okuduğu görülmektedir. Teknik Alanda okuyan öğrencilerin %44,6'sı (70), Sosyal Alanda okuyan öğrencilerin %44,5'i (49), Sağlık Alanında okuyan öğrencilerin %52,3'ü (185) "Hiçbir zaman" yanıtını vererek alternatif soruya yönlendirilmektedir. Bu tabloya göre "Hiçbir Zaman" cevabını veren ve %49'u (304) oluşturan öğrencilerin %23'ü teknik alanda, %16,1'i sosyal alanda, %60,9'u da sağlık alanında okumaktadır. Yine tablo A'da yer alan diğer cevaplara göre; Teknik Alan öğrencilerinin kendi içlerinde %31,8'i (50) "Nadiren", %14,6'sı (23) "Bazen", %7'si (11) "Genellikle" ve %1,9'u (3) "Her Zaman" yanıtını vermektedir. Sosyal Alanda okuyan öğrencilerin kendi içlerinde %27,3'ü (30) "Nadiren", %17,3'ü (19) "Bazen", %8,2'si (9) "Genellikle" ve %2,7'si (3) "Her Zaman" yanıtını vermektedir. Son olarak Sağlık Alanında okuyan öğrencilerin kendi içinde %29,4'ü (104) "Nadiren", %13,8'i (49) "Bazen", %4,8'i (30) "Genellikle" ve %1,9'u (12) "Her Zaman" yanıtını vermektedir.

Bu çalışmada sağlık alanı öğrencilerinin bilimsel bir araştırmaya katılım isteklerinin diğer alanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi sağlık alanı öğrencilerinin diğer alanlara göre sayıca daha fazla olmasıdır. Bu da çalışmaya katılan öğrencilerin geneli (sütun) üzerinden yapılan değerlendirmenin yanlış sonuçlanacağını göstermektedir. Tabloda da altı çizili halde görüldüğü gibi sütun içerisinde "hiçbir zaman" yanıtını veren sağlık alanı öğrencileri %60,9'la en yüksek rakamdayken %50 olan "her zaman" yanıtıyla da en yüksek rakamdadır. Bu oran nicel çalışmaya katılım oranıyla doğru orantılıdır. Çalışmanın doğru değerlendirilmesi için her alan kendi toplam sayısı (sıra) içinde değerlendirilmektedir. Böylece sayısal çokluk değil kültürel etkinliğe katılım önemli olmaktadır. Buna göre; tabloda görüleceği gibi sağlık alanı öğrencilerinin %52,3'ü kendi içlerinde "hiçbir zaman" yanıtını vermektedir. Buradan hareketle online kültür sanat etkinliklerine en az katılımın yüzdelik bazda sağlık alanında olduğu görülmektedir. Nadiren, bazen, genellikle ve her zaman cevaplarının toplamıyla ulaşılan

en yüksek katılımın da birbirine çok yakın oranlarla teknik alan (%55,4) ve sosyal alanda (%55,5) olduğu görülmektedir.

Tablo A

Covid-19 Salgını döneminde sosyal medya platformlarında gerçekleştirilen konserler, filmler, müze ve sergi ziyareti, seminer ve benzeri kültür-sanat etkinliklerine katılma sıklığımız nedir?		Hiçbir Zaman	Nadiren	Bazen	Genellikle	Her Zaman	
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	70	50	23	11	3	157
	% Satır	44,6%	31,8%	14,6%	7,0%	1,9%	100,0%
	% Sütun	23,0%	27,2%	25,3%	36,7%	25,0%	25,3%
	Toplamın Yüzdesi	11,3 %	8,1%	3,7%	1,8%	0,5%	25,3%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	49	30	19	9	3	110
	% Satır	44,5%	27,3%	17,3%	8,2%	2,7%	100,0%
	% Sütun	16,1%	16,3%	20,9%	30,0%	25,0%	17,7%
	Toplamın Yüzdesi	7,9%	4,8%	3,1%	1,4%	0,5%	17,7%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	185	104	49	10	6	354
	% Satır	52,3%	29,4%	13,8%	2,8%	1,7%	100,0%
	% Sütun	60,9%	56,5%	53,8%	33,3%	50,0%	57,0%
	Toplamın Yüzdesi	29,8%	16,7%	7,9%	1,6%	1,0%	57,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	304	184	91	30	12	621
	% Satır	49,0%	29,6%	14,7%	4,8%	1,9%	100,0%
	% Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	Toplamın Yüzdesi	49,0%	29,6%	14,7%	4,8%	1,9%	100,0%

Hiçbir zaman yanıtı veren öğrencilerin cevapları Tablo B'yi ortaya çıkarmaktadır. Burada "Covid 19 salgını günlerinde vaktinizi daha çok nasıl geçirmeniz?" sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu soruya göre; ankete katılan, 70 teknik alan öğrencisinin %1,4'ü (1), 49 sosyal alan öğrencisinin hiçbiri ve 185 sağlık alanı öğrencisinin %4,3'ü (8) zamanını "daha çok televizyon izleyerek" geçirmektedir. Yine ankete katılan teknik alan

öğrencilerinin hiçbiri, sosyal alan öğrencilerinin %4,1'i (2), sağlık alanı öğrencilerinin de %10,3'ü (19) zamanını "ev işlerine yardımcı olarak" geçirmektedir. Teknik alan öğrencilerinin %17,1'i (12), sosyal alan öğrencilerinin %14,3'ü (7), sağlık alanı öğrencilerinin de %8,6'sı (16) vaktini hobilerine zaman ayırarak" geçirmektedir. "Sosyal medya hesapları ile internette vakit geçiren" öğrencilere bakıldığında da teknik alan öğrencilerinin %30'u (21), sosyal alan öğrencilerinin %32,7'si (16) ve sağlık alanının %33,5'i (62) görülmektedir. "Online oyun oynayarak" vakit geçiren öğrencilere bakıldığında da, teknik alan öğrencilerinin %17,1'i (12), sosyal alan öğrencilerinin %16,3'ü (8) ve sağlık alanı öğrencilerinin de %5,4'ü (10) görülmektedir. Son olarak teknik alan öğrencilerinin yüzde 8,6'sı (6), sosyal alan öğrencilerinin %12,2'si (6) ve sağlık alanı öğrencilerinin %21,6'sı (40) vaktini ders çalışarak geçirmektedir. Bu soruların yanıt bulamadığı cevaplar için "diğer" seçeneği vardır. Bu seçeneği işaretleyen teknik alan öğrencilerinin %25,7'si (18), sosyal alan öğrencilerinin %20,4'ü (10) ve sağlık alanı öğrencilerinin %16,2'sini (30) oluşturmaktadır. Diğer seçeneğini işaretleyen öğrenci sayısı 58'dir. Genelin %19,1'ini oluşturmaktadır. Toplam 58 öğrenci içerisinde "diğer" seçeneğini işaretleyen ve cevap kısmının içeriğini dolduran 18 teknik alan öğrencisinin 16'sı kapanma döneminde bir işte çalışmaktadır. Aynı şekilde "diğer" seçeneğini işaretleyen 10 sosyal alan öğrencisinin 5'i ve 30 sağlık alanı öğrencisinin de 22'si çalışmaktadır. Başlangıçta salgının sınıflı toplumun aksine zengin fakir ayrımı gözetmediği yanılgısı oluşmuşsa da zamanla işlerine gitmek zorunda olan mavi yakalılarla işlerini evden de idare edebilen beyaz yakalıların ayrımı açıklıkla görülmüştür. Bu sebeple çalışmak zorunda olan öğrenciler göz ardı edilmemektedir. Buna göre diğer seçeneğini işaretleyen 58 öğrencinin 43'ü çalışmak zorundadır. Bu da diğer seçeneğini işaretleyen öğrenciler içerisinde %75 gibi azımsanmayacak bir oranı işaret etmektedir.

Tablo B

Covid-19 Salgını günlerinde vaktinizi daha çok nasıl geçirmeniz?		Daha çok televizyon izleyerek	Ev işlerine yardımcı olarak	Hobilerine zaman ayırarak	Sosyal medya hesapları ile internette vakit geçirecek	Online oyun oynayarak	Ders çalışarak	Diğer	Toplam
Üniversitenizde okuduğunuz alan	Katılımcı Sayısı	1	0	12	21	12	6	18	70
	%Satır	1,4%	0,0%	17,1%	30,0%	17,1%	8,6%	25,7%	100,0%
	%Sütun	11,1%	0,0%	34,3%	21,2%	40,0%	11,5%	31,0%	23,0%
	Toplamın Yüzdesi	0,3%	0,0%	3,9%	6,9%	3,9%	2,0%	5,9%	23,0%
SOSYAL	Katılımcı Sayısı	0	2	7	16	8	6	10	49
	%Satır	0,0%	4,1%	14,3%	32,7%	16,3%	12,2%	20,4%	100,0%
	%Sütun	0,0%	9,5%	20,0%	16,2%	26,7%	11,5%	17,2%	16,1%
	Toplamın Yüzdesi	0,0%	0,7%	2,3%	5,3%	2,6%	2,0%	3,3%	16,1%
SAGLIK	Katılımcı Sayısı	8	19	16	62	10	40	30	185
	%Satır	4,3%	10,3%	8,6%	33,5%	5,4%	21,6%	16,2%	100,0%
	%Sütun	88,9%	90,5%	45,7%	62,6%	33,3%	76,9%	51,7%	60,9%
	Toplamın Yüzdesi	2,6%	6,3%	5,3%	20,4%	3,3%	13,2%	9,9%	60,9%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	9	21	35	99	30	52	58	304
	%Satır	3,0%	6,9%	11,5%	32,6%	9,9%	17,1%	19,1%	100,0%
	%Sütun	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	Toplamın Yüzdesi	3,0%	6,9%	11,5%	32,6%	9,9%	17,1%	19,1%	100,0%

Sonuçta bütüne bakıldığı takdirde sağlık alanı; “daha çok televizyon izleyerek”, “ev işlerine yardımcı olarak”, “hobilerine zaman ayırarak”, “sosyal medya hesapları ile internette vakit geçirecek”, “ders çalışarak” maddelerinde yüzdeler ve sayı olarak ilk sıradadır. “Online oyun oynamak” maddesinde de teknik alan ilk sıradadır.

Nicel çalışmanın bu kısmında toplam 621 katılımcının yanıtladığı anketin %51’i (317) ile devam edilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi ankete katılan öğrencilerin %49’u (304) online kültür sanat etkinliklerine katılmadıklarını belirterek anketin bu kısmına dahil

edilmemektedir. Bu bölümde şıklar “hiçbir zaman”, “nadiren (ayda bir kere)”, “bazen (haftada bir kere)”, “genellikle (haftada birden fazla)” şeklinde düzenlenmiştir.

Ankete devam eden öğrencilerden 87’si teknik alan, 61’i sosyal alan ve 169’u da sağlık alanı öğrencisidir. Sayısal eşitsizlik sebebiyle araştırmada teknik alan, sosyal alan ve sağlık alanı öğrencilerinin sorulara verdiği yanıtın toplam içindeki oranına (sütun) göre değerlendirme yapılmamaktadır. Bu sebeple tabloya katılmamıştır. Değerlendirmede öğrencilerin kendi alanı içindeki yüzdelik oranına (satır) bakılmaktadır. Aşağıda 18 farklı sorunun analizi bulunmaktadır.

Bu bilginin ışığında katılımcılara sorulan “Salgın boyunca ulusal ve/veya uluslararası sanal müzeleri ziyaret etme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 1

* 1. Salgın boyunca ulusal ve/veya uluslararası sanal müzeleri ziyaret etme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1’den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	59	16	7	5	87
	% Satır	67,8%	18,4%	8,0%	5,7%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	34	19	8	0	61
	% Satır	55,7%	31,1%	13,2%	0,0%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	103	48	14	4	169
	% Satır	60,9%	28,4%	8,3%	2,4%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	196	83	29	9	317
	% Satır	61,8%	26,2%	9,1%	2,8%	100,0%

Tabloya göre; birinci soruyu yanıtlayan 87 teknik alan öğrencisinin %67,8’i (59) hiçbir zaman, %18,4’ü (16) nadiren, %8’i (7) bazen ve %5,7’si (5) genellikle cevabını vermiştir. Sosyal alan öğrencilerinin %55,7’si (34) hiçbir zaman, %31,1’i (19) nadiren, %13,2’si (8) bazen yanıtını vermiştir. Sağlık alanı öğrencilerinin ise %60,9’u (103) hiçbir zaman, %28,4’ü (48) nadiren, %8,3’ü (14) bazen, %2,4’ü (4) genellikle cevabını vermiştir. Tüm sorularda ortalama ilgi sonucu için nadiren, bazen ve genellikle cevaplarının toplamı baz alınmaktadır. Bu şekilde ortalama ilgi ortaya çıkabilmektedir. Verilere göre; sanal müzelere en az ilgiyi teknik alan öğrencileri, ortalama ilgiyi sosyal alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca müzelerin düzenlediği online etkinliklere (belgesel, sesli kitap, seminerler) katılma sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 2

* 2. Salgın boyunca müzelerin düzenlediği online etkinliklere (belgesel, sesli kitap, seminerler) katılma sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)	Toplam
		Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	40	33	8
	% Satır	46,0%	37,9%	9,2%	6,9%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	32	21	4	4	61
	% Satır	52,4%	34,4%	6,6%	6,6%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	96	51	13	9	169
	% Satır	56,8%	30,2%	7,7%	5,3%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	168	105	25	19	317
	% Satır	53,0%	33,1%	7,9%	6,0%	100,0%

Tabloya göre; ikinci soruya da teknik alan öğrencilerinin %46'sı (40) hiçbir zaman, %37,9'u (33) nadiren, %9,2'si (8) bazen, %6,9'u (6) genellikle yanıtını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %52,4'ü (32) hiçbir zaman, %34,4'ü (21) nadiren, %6,6'sı (4) bazen yine %6,6'sı (4) genellikle cevabını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin ise %56,8'i (96) hiçbir zaman, %30,2'si (51) nadiren, %7,7'si (13) bazen ve %5,3'ü (9) genellikle cevabını vermiştir. Verilere göre; müzelerin düzenlediği online etkinliklere en az ilgiyi sağlık alanı öğrencileri, ortalama ilgiyi teknik alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca ulusal ve/veya uluslararası sanal sergileri ziyaret etme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 3

* 3. Salgın boyunca ulusal ve/veya uluslararası sanal sergileri ziyaret etme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)	Toplam
		Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	56	22	3
	% Satır	64,4%	25,3%	3,4%	6,9%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	34	21	6	0	61
	% Satır	55,7%	34,4%	9,9%	0,0%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	115	39	11	4	169
	% Satır	68,0%	23,1%	6,5%	2,4%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	205	82	20	10	317
	% Satır	64,7%	25,9%	6,3%	3,2%	100,0%

Tabloya göre; üçüncü soruya da teknik alan öğrencilerinin %64,4'ü (56) hiçbir zaman, %25,3'ü (22) nadiren, %3,4'ü (3) bazen, %6,9'u (6) genellikle yanıtını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %55,7'si (34) hiçbir zaman, %34,4'ü (21) nadiren, %9,9'u (6) bazen yanıtını verirken genellikle cevabını veren öğrenci olmamaktadır. Sağlık alanında

ise öğrencilerin %68'i (115) hiçbir zaman, %23,1'i (39) nadiren, %6,5'i (11) bazen, %2,4'ü (4) genellikle yanıtını vermektedir. Verilere göre; sanal sergileri ziyaret etme sıklığı en az sağlık alanı öğrencilerinde görülmektedir. Ortalama ilgi de sosyal alan öğrencilerinde görülmektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca film festivallerinin online ücretli ya da ücretsiz filmlerini takip etme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 4

* 4. Salgın boyunca film festivallerinin online ücretli ya da ücretsiz filmlerini takip etme sıklığınız(yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	25	29	16	17	87
	% Satır	28,7%	33,3%	18,5%	19,5%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	22	14	21	4	61
	% Satır	36,0%	23,0%	34,4%	6,6%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	57	51	35	26	169
	% Satır	33,7%	30,2%	20,7%	15,4%	100,0%
Hepsinin	Katılımcı Sayısı	104	94	72	47	317
Toplamı	% Satır	32,8%	29,7%	22,7%	14,8%	100,0%

Tabloya göre; dördüncü soruya da teknik alan öğrencilerinin %28,7'si (25) hiçbir zaman, %33,3'ü (29) nadiren, %18,5'i (16) bazen, %19,5'i (17) genellikle cevabını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %36'sı (22) hiçbir zaman, %23'ü (14) nadiren, %34,4'ü (21) bazen, %6,6'sı (4) da genellikle yanıtını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin de %33,7'si (57) hiçbir zaman, %30,2'si nadiren, %20,7'si (35) bazen ve %15,4'ü (26) genellikle cevabını vermektedir. Verilere göre; online film festivallerine en az ilgiyi sosyal alan öğrencileri, ortalama ilgiyi teknik alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca bankaların sanat merkezlerinin gerçekleştirmiş olduğu online kültür sanat etkinliklerini takip etme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 5

* 5. Salgın boyunca bankaların sanat merkezlerinin gerçekleştirmiş olduğu online kültür sanat etkinliklerini takip etme sıklığınız(yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	52	22	7	6	87
	% Satır	59,8%	25,3%	8,0%	6,9%	100,0%

Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	40	14	5	2	61
	% Satır	65,5%	23,0%	8,2%	3,3%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	119	35	10	5	169
	% Satır	70,4%	20,7%	5,9%	3,0%	100%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	211	71	22	13	317
	% Satır	66,6%	22,4%	6,9%	4,1%	100,0%

Tabloya göre; beşinci soruya da teknik alan öğrencilerinin %59,8'i (52) hiçbir zaman, %25,3'ü (22) nadiren %8'i (7) bazen, %6,9'u (6) ise genellikle yanıtını vermiştir. Sosyal alan öğrencilerinin %65,5'i (40) hiçbir zaman, %23'ü (14) nadiren, %8,2'si (5) bazen ve %3,3'ü (2) genellikle cevabını vermiştir. Sağlık alanı öğrencilerinin de %70,4'ü (119) hiçbir zaman, %20,7'si (35) nadiren, %5,9'u (10) bazen ve %3'ü (5) genellikle cevabını vermiştir. Verilere göre; bankaların online etkinliklerine en az ilgiyi sağlık alanı öğrencileri, ortalama ilgiyi teknik alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca belediyelerin gerçekleştirmiş olduğu online kültür sanat etkinliklerini takip etme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 6

* 6. Salgın boyunca belediyelerin gerçekleştirmiş olduğu online kültür sanat etkinliklerini takip etme sıklığımız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir	Nadiren (Ayda	Bazen (Haftada 1	Genellikle	Toplam
		Zaman	1 kere)	kere)	(Haftada 1'den fazla)	
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	47	28	6	6	87
	% Satır	54,0%	32,2%	6,9%	6,9%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	34	17	8	2	61
	% Satır	55,7%	27,9%	13,1%	3,3%	100%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	109	34	17	9	169
	% Satır	64,5%	20,1%	10,1%	5,3%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	190	79	31	17	317
	% Satır	59,9%	24,9%	9,8%	5,4%	100,0%

Tabloya göre; altıncı soruya da teknik alan öğrencilerinin %54'ü (47) hiçbir zaman, %32,2'si (28) nadiren, %6,9'u (6) bazen ve yine %6,9'u (6) genellikle cevabını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %55,7'si (34) hiçbir zaman, %27,9'u (17) nadiren, %13,1'i (8) bazen ve %3,3'ü (2) genellikle yanıtını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin ise %64,5'i (109) hiçbir zaman, %20,1'i (34) nadiren, %10,1'i (17) bazen ve %5,3'ü de (9) genellikle cevabını vermektedir. Verilere göre; belediyelerin online etkinliklerine en az ilgiyi sağlık alanı öğrencileri, ortalama ilgiyi teknik alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Netflix, Blu TV, Puhu TV, MUBI, TRT4K, TRT2, Digiturk, D-Smart, Kablo TV, Tivibu, Prime Video gibi platformlarda ücretli/ücretsiz yayınlanan ve ulusal kanallarda olmayan kısa film, belgesel film ve/veya sanat filmlerini takip etme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 7

* 7. Netflix, Blu TV, Puhu TV, MUBI, TRT4K, TRT2, Digiturk, D-Smart, Kablo TV, Tivibu, Prime Video gibi platformlarda ücretli/ücretsiz yayınlanan ve ulusal kanallarda olmayan kısa film, belgesel film ve/veya sanat filmlerini takip etme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	7	15	16	49	87
	% Satır	8,0%	17,3%	18,4%	56,3%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	4	9	10	38	61
	% Satır	6,6%	14,8%	16,4%	62,2%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	13	27	44	85	169
	% Satır	7,7%	16,0%	26,0%	50,3%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	24	51	70	172	317
	% Satır	7,6%	16,1%	22,1%	54,3%	100,0%

Tabloya göre; yedinci soruya da teknik alan öğrencilerinin %8'i (7) hiçbir zaman, %17,3'ü (15) nadiren, %18,4'ü (16) bazen ve %56,3'ü (49) genellikle yanıtını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %6,6'sı (4) hiçbir zaman, %14,8'i (9) nadiren, %16,4'ü (10) bazen ve %62,2'si (38) genellikle cevabını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin de %7,7'si hiçbir zaman, %16'sı (27) nadiren, %26'sı (44) bazen, %50,3'ü (85) genellikle cevabını vermektedir. Verilere göre; streaming platformların ve televizyonların kültür sanat yayınlarına en az ilgiyi teknik alan öğrencileri, ortalama ilgiyi sosyal alan öğrencileri göstermektedir. Bu soru üzerinden oranlara bakıldığında diğer sorularda “hiçbir zaman” yanıtı çoğunlukta olmaktadır. Bu soruda ise hiçbir zaman cevabı en az oranla %10'a dahi ulaşmamaktadır. Genellikle cevabı ise %62,2 ile tüm sorular içerisinde en yüksek orana ulaşmaktadır. Sonuç olarak bu soru gösteriyor ki, kapanma sürecinde öğrencilerin büyük çoğunluğu streaming platformları takip etmiştir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca özel tiyatroların oyunlarını bilet olarak online takip etme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 8

* 8. Salgın boyunca özel tiyatroların oyunlarını bilet olarak online takip etme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	63	18	1	5	87

	% Satır	72,4%	20,8%	1,1%	5,7%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	40	18	3	0	61
	% Satır	65,6%	29,5%	4,9%	0,0%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	126	27	10	6	169
	% Satır	74,6%	16,0%	5,8%	3,6%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	229	63	14	11	317
	% Satır	72,2%	19,9%	4,4%	3,5%	100,0%

Tabloya göre; sekizinci soruya da teknik alan öğrencilerinin %72,4'ü (63) hiçbir zaman, %20,8'i (18) nadiren, yüzde 1,1'i (1) bazen %5,7'si (5) de genellikle cevabını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %65,6'sı (40) hiçbir zaman, %29,5'i (18) nadiren, %4,9'u (3) bazen yanıtını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin %74,6'sı (126) hiçbir zaman, %16'sı (27) nadiren, %5,8'i (10) bazen ve %3,6'sı (6) genellikle cevabını vermektedir. Verilere göre; özel tiyatroların online oyunlarına en az ilgiyi sağlık alanı öğrencileri, ortalama ilgiyi de sosyal alan öğrencileri göstermektedir. Tüm sorular içerisinde en yüksek hiçbir zaman yanıtının alındığı soru ücretli online tiyatrolar üzerine olan sorudur. Bu da gösteriyor ki, kapanma sürecinde öğrenciler ücretli online tiyatro izlemeyi az tercih etmiştir. Bununla beraber aşağıdaki sorunun da gösterdiği gibi online ücretsiz tiyatroya olan ilgi diğer sonuçlarla tutarlı bir seyir izlemektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca YouTube üzerinden açılan ulusal ve/veya uluslararası tiyatro oyunlarını izleme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 9

* 9. Salgın boyunca YouTube üzerinden açılan ulusal ve/veya uluslararası tiyatro oyunlarını izleme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	32	35	7	13	87
	% Satır	36,8%	40,3%	8,0%	14,9%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	26	23	7	5	61
	% Satır	42,6%	37,7%	11,5%	8,2%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	62	62	31	14	169
	% Satır	36,7%	36,7%	18,3%	8,3%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	120	120	45	32	317
	% Satır	37,9%	37,9%	14,2%	10,1%	100,0%

Tabloya göre; dokuzuncu soruya da teknik alan öğrencilerinin %36,8'i (32) hiçbir zaman, %40,3'ü (35) nadiren, %8'i (7) bazen ve %14,9'u (13) genellikle yanıtını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin de %42,6'sı (26) hiçbir zaman, %37,7'si (23) nadiren, %11,5'i (7) bazen ve %8,2'si (5) de genellikle yanıtını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin ise, %36,7'si (62) hiçbir zaman, %36,7'si (62) nadiren, %18,3'ü (31) bazen ve %8,3'ü

(14) genellikle cevabını vermiştir. Bu soruda “hiçbir zaman” yanıtı ile “nadiren” yanıtı oransal olarak birbirine eşittir. Verilere göre; online ücretsiz tiyatro oyunlarına en az ilgiyi sosyal alan öğrencileri, ortalama ilgiyi sağlık alanı öğrencileri göstermektedir. Oranlara bakıldığı takdirde sağlık alanı ile teknik alan arasında %0,01’lik çok düşük fark gözükmemektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca YouTube üzerinden açılan ulusal ve/veya uluslararası tiyatro oyunlarını izleme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 10

* 10. Salgın boyunca tüm sosyal medya platformları üzerinden açılan ulusal ve/veya uluslararası müzik etkinliklerini (festival, konser, v.b) takip etme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1’den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	30	31	11	15	87
	% Satır	34,5%	35,6%	12,6%	17,3%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	16	22	16	7	61
	% Satır	26,2%	36,1%	26,2%	11,5%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	46	62	40	21	169
	% Satır	27,2%	36,7%	23,7%	12,4%	100,0%
Hepsinin	Katılımcı Sayısı	92	115	67	43	317
	% Satır	29,0%	36,3%	21,1%	13,6%	100,0%

Tabloya göre; onuncu soruya da teknik alan öğrencilerinin %34,5’i (30) hiçbir zaman, yüzde 35,6’sı (31) nadiren, %12,6’sı (11) bazen ve %17,3’ü (15) genellikle yanıtını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %26,2’si (16) hiçbir zaman, %36,1’i (22) nadiren, %26,2’si (16) bazen ve %11,5’i (7) genellikle cevabını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin ise, %27,2’si (46) hiçbir zaman, %36,7’si (62) nadiren, %23,7’si (40) bazen ve %12,4’ü (21) genellikle yanıtını vermektedir. Bu soruda “hiçbir zaman” yanıtı ilk sırada değildir. Verilere göre; online müzik etkinliklerine en az ilgiyi teknik alan öğrencileri, ortalama ilgiyi sosyal alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca ücretli ve/veya ücretsiz online hobi ve sanat atölyesi çalışmasına katılma sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 11

* 11. Salgın boyunca ücretli ve/veya ücretsiz online hobi ve sanat atölyesi çalışmasına katılma sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1’den fazla)	Toplam

Teknik Alan	Katılımcı sayısı	39	33	10	5	87
	% Satır	44,9%	37,9%	11,5%	5,7%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	32	21	6	2	61
	% Satır	52,5%	34,4%	9,8%	3,3%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	107	34	18	10	169
	% Satır	63,3%	20,1%	10,7%	5,9%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	178	88	34	17	317
	% Satır	56,2%	27,8%	10,7%	5,3%	100,0%

Tabloya göre; on birinci soruya da teknik alan öğrencilerinin %44,9'u (39) hiçbir zaman, %37,9'u (33) nadiren, %11,5'i (10) bazen ve %5,7'si (5) genellikle yanıtını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %52,5'i (32) hiçbir zaman, %34,4'ü (21) nadiren, %9,8'i (6) bazen ve %3,3'ü (2) genellikle cevabını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin %63,3'ü (107) hiçbir zaman, %20,1'i (34) nadiren, %10,7'si (18) bazen ve %5,9'u (10) genellikle cevabını vermektedir. Verilere göre; hobi ve sanat atölyelerine en az ilgiyi sağlık alanı öğrencileri, ortalama ilgiyi teknik alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca sivil toplum kuruluşlarının internet üzerinden düzenledikleri kültür sanat etkinliklerine (sempozyum, konferans vb.) katılma sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 12

* 12. Salgın boyunca sivil toplum kuruluşlarının internet üzerinden düzenledikleri kültür sanat etkinliklerine (sempozyum, konferans vb.) katılma sıklığınız(yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	50	26	6	5	87
	% Satır	57,5%	29,9%	6,9%	5,7%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	25	23	10	3	61
	% Satır	41,0%	37,7%	16,4%	4,9%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	100	42	21	6	169
	% Satır	59,2%	24,9%	12,4%	3,6%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	175	91	37	14	317
	% Satır	55,2%	28,7%	11,7%	4,4%	100,0%

Tabloya göre; on ikinci soruya da teknik alan öğrencilerinin %57,5'i (50) hiçbir zaman, %29,9'u (26) nadiren, %6,9'u (6) bazen ve %5,7'si (5) genellikle cevabını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %41'i (25) hiçbir zaman, %37,7'si (23) nadiren, %16,4'ü (10) bazen ve %4,9'u (3) genellikle cevabını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin %59,2'si (100) hiçbir zaman, %24,9'u (42) nadiren, %12,4'ü (21) bazen ve %3,6'sı (6) genellikle cevabını vermektedir. Verilere göre; sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği sempozyum,

konferans gibi etkinliklere en az ilgiyi sağlık alanı öğrencileri, ortalama ilgiyi sosyal alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca üniversitelerin düzenlemiş olduğu online seminerlere katılma sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 13

* 13. Salgın boyunca üniversitelerin düzenlemiş olduğu online seminerlere katılma sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1’den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	15	37	24	11	87
	% Satır	17,2%	42,6%	27,6%	12,6%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	9	20	21	11	61
	% Satır	14,8%	32,8%	34,4%	18,0%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	26	41	69	33	169
	% Satır	15,4%	24,3%	40,8%	19,5%	100,0%
Hepsinin	Katılımcı Sayısı	50	98	114	55	317
	% Satır	15,8%	30,8%	36,0%	17,4%	100,0%

On üçüncü soruya da teknik alan öğrencilerinin %17,2’si (15) hiçbir zaman, %42,6’sı (37) nadiren, %27,6’sı (24) bazen, %12,6’sı (11) genellikle cevabını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %14,8’i (9) hiçbir zaman, %32,8’i (20) nadiren, %34,4’ü (21) bazen ve %18’i (11) genellikle cevabını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin %15,4’ü (26) hiçbir zaman, %24,3’ü (41) nadiren, %40,8’i (69) bazen ve %19,5’i (33) genellikle yanıtını vermektedir. Bu soruda da yedinci soruda olduğu gibi “hiçbir zaman” cevabı diğer sorulara göre çok düşük bir orandadır. Verilere göre; üniversitelerin düzenlediği online seminerlere en az ilgiyi teknik alan öğrencileri, ortalama ilgiyi sosyal alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca Google Arts&Culture (sanat ve kültür) platformunu ziyaret etme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 14

* 14. Salgın boyunca Google Arts&Culture (sanat ve kültür) platformunu ziyaret etme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1’den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	49	30	3	5	87
	% Satır	56,4%	34,5%	3,4%	5,7%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	41	15	5	0	61

	% Satır	67,2%	24,6%	8,2%	0,0%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	113	38	13	5	169
	% Satır	66,9%	22,4%	7,7%	3,0%	100,0%
Hepsinin	Katılımcı Sayısı	203	83	21	10	317
	% Satır	64,0%	26,2%	6,6%	3,2%	100,0%

On dördüncü soruya da teknik alan öğrencilerinin %56,4'ü (49) hiçbir zaman, %34,5'i (30) nadiren, %3,4'ü (3) bazen, %5,7'i (5) genellikle cevabını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %67,2'si (41) hiçbir zaman, %24,6'sı (15) nadiren, %8,2'si (5) bazen cevabını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin %66,9'u (113) hiçbir zaman, %22,4'ü (38) nadiren, %7,7'si (13) bazen, %3'ü (5) genellikle cevabını vermektedir. Verilere göre; Google Arts&Culture platformuna en az ilgiyi sosyal alan öğrencileri, ortalama ilgiyi teknik alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca ücretli ve/veya ücretsiz açılan online kültür-sanat dergisi takip etme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 15

* 15. Salgın boyunca ücretli ve/veya ücretsiz açılan online kültür-sanat dergisi takip etme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle	Toplam
					(Haftada 1'den fazla)	
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	57	18	6	6	87
	% Satır	65,5%	20,7%	6,9%	6,9%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	35	17	9	0	61
	% Satır	57,4%	27,8%	14,8%	0,0%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	106	44	11	8	169
	% Satır	62,7%	26,1%	6,5%	4,7%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	198	79	26	14	317
	% Satır	62,5%	24,9%	8,2%	4,4%	100,0%

Bu soruya da teknik alan öğrencilerinin %65,5'i (57) hiçbir zaman, %20,7'si (18) nadiren, %6,9'u (6) bazen ve yine %6,9'u (6) genellikle cevabını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %57,4'ü (35) hiçbir zaman, %27,8'i (17) nadiren, %14,8'i (9) bazen yanıtını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin ise, %62,7'si (106) hiçbir zaman, %26,1'i (44) nadiren, %6,5'i (11) bazen, %4,7'si (8) genellikle cevabını vermektedir. Verilere göre; online kültür sanat dergilerine en az ilgiyi teknik alan öğrencileri, ortalama ilgiyi sosyal alan öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca herhangi bir kütüphaneden online ödünç kitap edinme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 16

* 16. Salgın boyunca herhangi bir kütüphaneden online ödünç kitap edinme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	58	20	2	7	87
	% Satır	66,7%	23,0%	2,3%	8,0%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	38	16	5	2	61
	% Satır	62,3%	26,2%	8,2%	3,3%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	109	31	19	10	169
	% Satır	64,5%	18,4%	11,2%	5,9%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	205	67	26	19	317
	% Satır	64,7%	21,1%	8,2%	6,0%	100,0%

Tabloya göre; on altıncı soruya teknik alan öğrencilerinin %66,7'si (58) hiçbir zaman, %23'ü (20) nadiren, %2,3'ü (2) bazen ve %8'i (7) genellikle yanıtını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %62,3'ü (38) hiçbir zaman, %26,2'si (16) nadiren, %8,2'si (5) bazen ve %3,3'ü (2) genellikle cevabını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin %64,5'i (109) hiçbir zaman, %18,4'ü (31) nadiren, %11,2'si (19) bazen ve %5,9'u (10) genellikle cevabını vermektedir. Verilere göre; online kitap ödünç alma sıklığı en az teknik alan öğrencilerinde ortalama ödünç alma sıklığı ise sosyal alan öğrencilerinde gözükmemektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca sesli kitap dinleme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 17

* 17. Salgın boyunca sesli kitap dinleme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)	Toplam
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	59	15	7	6	87
	% Satır	67,8%	17,3%	8,0%	6,9%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	44	12	3	2	61
	% Satır	72,1%	19,7%	4,9%	3,3%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	102	38	19	10	169
	% Satır	60,4%	22,5%	11,2%	5,9%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı	205	65	29	18	317
	% Satır	64,7%	20,5%	9,1%	5,7%	100,0%

Tabloya göre; on yedinci soruya da teknik alan öğrencilerinin %67,8'i (59) hiçbir zaman, %17,3'ü (15) nadiren, %8'i (7) bazen, %6,9'u (6) genellikle yanıtını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %72,1'i hiçbir zaman, %19,7'si (12) nadiren, %4,9'u (3) bazen ve %3,3'ü (2) genellikle yanıtını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin de %60,4'ü (102)

hiçbir zaman, %22,5'i (38) nadiren, %11,2'si (19) bazen ve %5,9'u (10) genellikle yanıtını vermektedir. Verilere göre; sesli kitaplara en az ilgiyi sosyal alan öğrencileri, ortalama ilgiyi sağlık alanı öğrencileri göstermektedir.

Katılımcılara sorulan “Salgın boyunca kültür-sanat üzerine oluşturulan podcastleri takip etme sıklığınız (yaklaşık)” sorusunun cevap analizi aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 18

* 18. Salgın boyunca kültür-sanat üzerine oluşturulan podcastleri takip etme sıklığınız (yaklaşık)						
Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle	Toplam
					(Haftada 1'den fazla)	
Teknik Alan	Katılımcı Sayısı	53	19	9	6	87
	% Satır	60,9%	21,9%	10,3%	6,9%	100,0%
Sosyal Alan	Katılımcı Sayısı	35	17	4	5	61
	% Satır	57,3%	27,9%	6,6%	8,2%	100,0%
Sağlık Alanı	Katılımcı Sayısı	103	45	14	7	169
	% Satır	60,9%	26,7%	8,3%	4,1%	100,0%
Hepsinin Toplamı	Katılımcı Sayısı	191	81	27	18	317
	% Satır	60,2%	25,6%	8,5%	5,7%	100,0%

Tabloya göre; on sekizinci soruya da teknik alan öğrencilerinin %60,9'u (53) hiçbir zaman, %21,9'u (19) nadiren, %10,3'ü (9) bazen ve %6,9'u (6) genellikle yanıtını vermektedir. Sosyal alan öğrencilerinin %57,3'ü (35) hiçbir zaman, %27,9'u (17) nadiren, %6,6'sı (4) bazen ve %8,2'si (5) genellikle cevabını vermektedir. Sağlık alanı öğrencilerinin %60,9'u (103) hiçbir zaman, %26,7'si (45) nadiren, %8,3'ü (14) bazen ve %4,1'i (7) genellikle yanıtını vermektedir. Verilere göre; kültür sanat podcast'lerine en az ilgiyi teknik ve sağlık alanı öğrencileri, ortalama ilgiyi sosyal alan öğrencileri göstermektedir.

Analiz ve Tartışma

Nicel araştırma teknikleri kullanılarak yapılan araştırma iki bölüm halinde değerlendirilmektedir. MYO öğrencilerinin çevrim içi kültür sanat etkinliklerine katılma oranının belirlendiği ilk bölümde %49'a %51 gibi birbirine çok yakın oranlar görülmektedir. Buradan MYO öğrencilerinin yarısının çevrim içi kültür sanat etkinliklerine katılmadığı sonucuna varılabilir. Ancak %51 katılım oranından öğrencilerin sürekli kültür sanat takibinde olduğu sonucu çıkmamaktadır. Ankete katılan 621 öğrencinin sadece %1,9'u “Covid-19 Salgını döneminde sosyal medya platformlarında gerçekleştirilen konserler, filmler, müze ve sergi ziyareti, seminer ve benzeri kültür-sanat etkinliklerine katılma sıklığınız nedir?” sorusuna “her zaman” cevabını vermektedir. Bu oran da 12 öğrenci demektir. Söz konusu etkinliklere “genellikle” katıldığını belirten öğrenci oranı da %4,8'dir. Bu oran da 30 öğrenci demektir. Birbirine benzer iki yanıt toplandığı takdirde ortaya çıkan rakam %6,7 ile 621

öğrenci içinden 42 öğrenci olmaktadır. Ortalama katılım oranına bakıldığında ise %14,7'nin “bazen” %29,6'nın da “nadiren” cevabını verdiği görülmektedir. Birbirine yakın iki cevabın toplamı da %44,3 ile 621 öğrenci içinden 275 öğrenci olmaktadır.

Tablo 19

Covid-19 Salgını döneminde sosyal medya platformlarında gerçekleştirilen konserler, filmler, müze ve sergi ziyareti, seminer ve benzeri kültür-sanat etkinliklerine katılma sıklığınız nedir?						
	Hiçbir Zaman	Nadiren	Bazen	Genellikle	Her zaman	Toplam
Katılımcı Sayısı	304	184	91	30	12	621
% Satır	49,0%	29,6%	14,7%	4,8%	1,9%	100,0%

Hiçbir zaman cevabını veren %49 oranına bakıldığında da çarpıcı bir sonuç çıkmaktadır. Buna göre 304 öğrencinin, en yüksek oran olan, %32,6'sı sosyal medya hesapları ile internette vakit geçirdiğini, %9,9'u da online oyun oynamayı tercih ettiğini belirtmektedir. Bu da kültürel etkinliklere ulaşmaya en yakın tercih olmasına rağmen toplamda %42,5 oranında 129 öğrencinin, Bourdieu'nün belirttiği gibi, imkân olduğu halde imkânlarının beğenisine sahip olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Hiçbir zaman cevabını veren diğer öğrenciler yukarıda da belirtildiği gibi çevrim içi olmayan etkinlikleri tercih etmiştir. Bu öğrenciler %47,5'i oluşturmaktadır. Oranlara bakıldığında online kültür sanat etkinliklerinin düzenli takibinin az olduğu görülmektedir. Çalışmada bu konunun sebepleri araştırılmamaktadır. MYO seviyesine gelmiş öğrencilerin tercihleri analiz edilmektedir.

Araştırmanın ikinci bölümünde yer alan 18 farklı soruda birbirinden farklı oranlarla karşılaşılmaktadır. Bu sonuçlara göre; kültür sanat etkinliklerine “haftada birden fazla” katılan öğrencilerin 18 soru içinde cevapladıkları 14 soruda teknik alan en üst orandadır. “Haftada bir kere katılımda” da 9 soruda sosyal alan en üst orandadır. “Ayda bir katılımda” da teknik alan 9 soruda yine en üst orandadır. Hiçbir zaman yanıtında ise sağlık alanı 9 soru ile en üst orandadır.

Tablo 20

Üniversitenizde okuduğunuz alan		Hiçbir Zaman	Nadiren (Ayda 1 kere)	Bazen (Haftada 1 kere)	Genellikle (Haftada 1'den fazla)
Teknik Alan	% Satır	6	9	3	14
Sosyal Alan	% Satır	4	7	9	2
Sağlık Alanı	%Satır	9	2	6	2

Ortalama sonuçlara dönüldüğü takdirde de (“nadiren”, “bazen” ve “genellikle” sonuçlarının toplamında) müzeleri, sinemayı, sergileri, tiyatroyu, müzik etkinliklerini, dergi ve kitap okumayı, sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin etkinliklerini, podcast dinlemeyi kendi alanları içinde nicel olarak en çok tercih edenler sosyal alan öğrencileridir. Ortalama ilgi teknik alan öğrencilerinde müze, banka ve belediyelerin

kültür sanat etkinlikleri ve sanat filmleri tercihi olmaktadır. Sağlık alanı öğrencileri de tiyatro, Google Arts&Culture ve sesli kitabı tercih etmektedir. Bu sonuçlar toptancı bakış ile yanıtıcı olabilmektedir. Sebebi ise birçok alanın birbirinden farklı beğenilere ve tercihlere sahip olmasıdır. Buna göre özellikle sağlık alanı öğrencilerinin kültür-sanat etkinliklerine ilgisi yok gibi görünmektedir. Halbuki tekil analiz yapıldığında ve “Nadiren”, “Bazen” “Genellikle” sonuçları üzerinden ortalama alınmadığı takdirde sağlık alanı öğrencilerinin sıklıkla katılmayı (“Bazen” ve “Genellikle” yanıtlarının toplamı sonucu) tercih ettiği online etkinlikler şunlardır; tiyatro izlemek, üniversitelerin düzenlediği seminerlere katılmak, kitap okumak ve Google Arts&Culture’ı takip etmek. Kitap ve tiyatro konusunda en üstlerde olmak başlı başına önemli bir kültür-sanat aktivitesidir (8, 9, 13, 14, 16 ve 17 numaralı sorular). Ayrıca sağlık alanı öğrencileri müzik ve sinema etkinliklerinde de sosyal alan öğrencileriyle oldukça yakın bir orandadır. Teknik alan öğrencilerinin en çok ilgi duyduğu online kültür-sanat etkinlikleri de şunlardır; online müze ziyareti, müzelerin ve bankaların kültür sanat etkinlikleri, online sergi ziyareti, hobilerini gerçekleştirmek, online dergi okumak ve kültür-sanat üzerine podcast dinlemek (1, 2, 3, 5, 11, 18 numaralı sorular). Sosyal alan öğrencilerinin en çok ilgi duyduğu online kültür-sanat etkinlikleri ise şunlardır; sanat filmi izlemek ve konserleri takip etmek, sivil toplum kuruluşlarının ve belediyelerin düzenlediği online etkinliklerine katılmak ve online dergi okumak (4, 6, 7, 10, 12, 15 numaralı sorular). Soruların özgül ağırlıkları eşit kabul edildiği takdirde üç alanda da eşit derecede kültür ve sanat beğenisi çıkmaktadır. Ancak her sorunun kendi içindeki değeri düşünüldüğü takdirde sağlık alanı öğrencilerinin tiyatro ve kitabı, sosyal alan öğrencilerinin sinema ve müziği, teknik alan öğrencilerinin de müze ve sergileri daha sık takip ettiği görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada öncelikle Covid-19 salgınının en yoğun olduğu ve çeşitli kereler sokağa çıkma yasağı ilan edildiği tam kapanma ve kısmi kapanma kararlarını da kapsayan dönemde, tüm dünyada ve Türkiye’de gerçekleşen, ücretsiz ve ücretli online kültür sanat etkinliklerini takip etme oranı yaptığımız lokal bir çalışma ile tespit edilmiştir. Bu tespitin ardından online kültür sanat etkinliklerine katılan öğrencilerin okudukları alanlara göre kültürel beğenilerinin ortaya çıkarılması ile ilgili verilere ulaşmak için nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir.

Araştırma sonucunda İstanbul Arel Üniversitesi MYO öğrencilerinin yarısının online kültür sanat etkinliklerini takip etmediği sonucu çıkmıştır. Birçoğu ücretsiz olan bu etkinliklerin öğrenciler tarafından takip edilmemesi kültür sanat etkinliklerinin en çok takip edilebildiği öğrencilik dönemi için çarpıcıdır. Ayrıca araştırma kapsamında kültür sanat etkinliklerini takip etmeyen öğrencilerin yarıya yakınının internette vakit geçirdiği görülmektedir. Bu da az rastlanır olan şeyin sanat nesnelere değil onlardan yararlanma eğilimi olduğunu ispatlamaktadır.

Nicel çalışmanın ikinci kısmını oluşturan sorularda ankete katılan öğrencilerin alanlarıyla tercihleri arasındaki bağlantı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak çıkan sonuçlar göstermektedir ki, tercihler ile alanlar arasında doğrudan bağlantı bulunmamaktadır. Burada da online kültür sanat etkinliklerine katılan öğrencilerin “kültürel ihtiyaçlardaki” doğal eşitsizliklerinden bahsedilebilir. Bourdieu’nün belirttiği gibi “temel ihtiyaçlardan” farklı olarak “kültürel ihtiyacı” eğitim yaratmaktadır. Kültürel ihtiyaçtaki doğal eşitsizlikler sadece üniversite sürecini kapsamamaktadır. Kişinin hayatı boyunca aldığı eğitimi kapsamaktadır. Bu eğitim aileden, okuldan (ilköğretim, ortaöğretim ve üniversiteden), çevresel faktörlerden, yaşanan şehirden, ulaşım olanaklarından ve benzerlerinden bağımsız düşünülemez. Tüm bunları belirleyen de ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerdir. Araştırma sonucunda öğrencilerin üniversitede edindikleri eğitim sermayesi üzerinden seçilen alanın tek başına kültürel sermayelerini geliştirmeye yetmediği ve tercih edilen alanlarla kültür sanat etkinliklerine katılım oranının doğrudan bağlantılı olmadığı sonucu çıkmaktadır. Kültür sanat etkinliklerine katılım sebeplerini ortaya çıkarmak için kişinin hayatı boyunca aldığı eğitimi araştırmak gerekmektedir. Araştırmamıza katılan MYO öğrencilerinin kültür sanat etkinliklerini takibinde öğrencilerin hayatı boyunca aldığı eğitimi araştırmak konumuzun dışında bırakılmıştır.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı, (2022), <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiyenin-kovid-19-salginiyla-mucadelesinin-2-yili/2529977>, (Erişim Tarihi: 10.11.2022)
- Arel Üniversitesi (2022), <https://kalite.arel.edu.tr/2020-2021/>, (Erişim Tarihi:10.12.2022).
- Beck, U. (2011), Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru, (Çev. K. Özdoğan ve B. Doğan), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bourdieu P. (2017), Ayrım-Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi (2. Baskı), (Çev: D. F. Şannan ve A. G. Berkut), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (1986), “Sermaye Biçimleri”, (Çev: M. M. Şahin), John Richardson (Ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood: 241-258.
- Bourdieu, P. ve Darbel, A. (2011), Sanat Sevdası-Avrupa Sanat Müzeleri ve Ziyaretçi Kitlesi, (Çev. S. Canbolat), İstanbul: Metis Yayıncılık.
- CNNTURK (2022), <https://www.cnnturk.com/teknoloji/turkiyede-kac-kisi-akilli-telefon-kullaniyor>, (Erişim Tarihi: 10.12.2022)
- Doğruluk Payı (2020), <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-de-internet-erisimi-ve-kullanimi-nedurumda>, (Erişim Tarihi: 10.12.2023).
- Medyascope (2019), (<https://medyascope.tv/2019/05/09/turkiyede-hanelerin-yuzde-70inde-bilgisayar-yuzde-99unda-cep-telefonu-yuzde-84unun-de-internete-erisimi-var/>), (Erişim Tarihi: 10.10.2012)
- Neuman, W. L., (2014), Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I. Cilt (7. Baskı), (Çev. S. Özge), Ankara: Yayınodası Yayıncılık.
- TÜİK (2021), [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679) (Erişim Tarihi: 10.12.2022).
- TÜİK (2022), [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437), (Erişim Tarihi: 10.12.2022).

MARIAN SÜRGÜNLERİ: I. MARY DÖNEMİNDE İNGİLTERE'DEN KITA AVRUPASI'NA GÖÇ HİKAYESİ

Dilek YİĞİT¹

Özet

İngiltere VIII. Henry döneminde (1509-1547) Protestan reformasyon sürecine girmiş, bu süreç VI. Edward döneminde (1547-1553) kararlılıkla sürdürülmüştür. VI. Edward'tan sonra tahta çıkan I. Mary (1553-1558) ise İngiltere'de Katolisizmi restore etmeye çalışmış, halefi I. Elizabeth döneminde (1558-1603) İngiltere Protestan reformasyon sürecine tekrar dönmüştür. Bu süreçler İngiltere'yi 16. yüzyılda Katolisizmden Protestanlığa, Protestanlıktan Katolisizme, Katolisizmden tekrar Protestanlığa dönen tek Avrupa ülkesi yapmıştır. İngiltere'de Protestan reformasyon sürecine verilen kısa bir ara olarak tanımlanabilecek I. Mary'nin hükümrانlığında bir grup Protestan ülkeyi terk ederek Kıta Avrupası'na göç etmiştir. Marian sürgünleri olarak adlandırılan bu Protestanlar İngiltere tarihine monarka karşı devrimci düşüncenin öncüleri olarak damga vurmuş ve devrimci fikirlerinin kapsamlı etkisi sonraki yüzyılda hissedilmiştir. Bu makalenin amacı İngiltere'deki Protestanların I. Mary'nin ülkede Katolisizmi restore etme çabasına verdikleri tepkiyi değerlendirmek ve Kıta Avrupası'na göç eden Protestanların neden ve nasıl monarka karşı devrimci düşüncenin öncüleri olduklarını açıklamaktır.

Anahtar kelimeler: I. Mary, Marian sürgünleri, Protestan reformasyon, Katolik restorasyon

THE MARIAN EXILES: A STORY OF MIGRATION FROM ENGLAND TO CONTINENTAL EUROPE DURING THE REIGN OF MARY I

Abstract

The break with Rome during the reign of Henry VIII (1509-1547) sparked Protestant reformation in England and in the reign of Edward VI (1547-1553) Protestant reforms firmly were carried on. Mary I (1553-1558) who ascended the throne after Edward VI strived to restore Catholicism in England, and during the reign of her successor Elizabeth I (1558-1603) England returned to the Protestant reformation process. This historical period made England a country that travelled from Catholicism to Protestantism, from Protestantism back again to Catholicism, and to Protestantism again. The reign of Mary I can be defined as a short break in the Protestant reformation process in England. A group of Protestants left the country and went into exile on Continental Europe in Mary's reign. These Protestants known as the Marian exiles left mark on history of England as the pioneers of revolutionary ideas against monarch. The revolutionary ideas of the Marian exiles had a far-reaching effect on succeeding century. The purpose of this article is to explain the reaction of Protestants to Mary's effort to restore Catholicism and why and how Protestants who fled to Continental Europe became the pioneers of revolutionary ideas against monarch.

Keywords: Mary I, Marian exiles, Protestant reformation, Catholic restoration

¹ Dilek Yiğit, Doç. Dr., Hazine ve Maliye Bakanlığı, E-mail: dilek.yigit@hmb.gov.tr, ORCID: 0000-0003-3132-6110

Giriş

İngiltere’de hükümlanlığı 1485-1603 yılları arasında süren Tudor hanedanlığının ilk monarkı VII. Henry Roma Katolik Kilisesi’ne bağılı ve Papalık ile iyi ilişkiler sürdürmeye özen gösteren bir kral olmuştur. VII. Henry’nin oğlu VIII. Henry ise İngiltere tahtına Katolik bir prens olarak çıkmış olmasına rağmen İngiltere’yi Roma Katolik Kilisesi’nden ayıran ve Protestan reformasyon sürecine sokan kral olarak tarihe geçmiştir. VIII. Henry’den sonra tahta çıkan VI. Edward’ın hükümlanlığında selefinin döneminde başlayan reformasyon süreci kararlılıkla sürdürülmüştür; VI. Edward’ın hükümlanlığı İngiltere’nin Protestan bir devlet olmaya çok yaklaştığı dönem olarak nitelendirilmektedir (Marshall, 2012:87). VI. Edward’tan sonra taç giyen I. Mary’nin hükümlanlığı ise İngiltere’de Katolik restorasyon dönemidir. I. Mary’den sonra I. Elizabeth döneminde Protestan reformasyon sürecine tekrar dönülmüştür. Dolayısıyla I. Mary’nin hükümlanlığı İngiltere’de Protestan reformasyon sürecine verilen kısa bir ara olmuştur. Bu süreçler İngiltere’yi 16. yüzyılda Katolisizmden Protestanlığa, Protestanlıktan Katolisizme, Katolisizmden tekrar Protestanlığa dönen tek ülke yapmıştır (Dawson, 1990:272).

Bu makalede İngiltere’de Protestan reformasyon sürecine verilen ara dönemde I. Mary’nin Katolisizmi restore etmeye yönelik politikalarına karşı Protestanların tepkisi ve bu bağlamda Kıta Avrupası’na göç eden ve tarihe Marian sürgünleri olarak geçen Protestanların neden ve nasıl monarka karşı devrimci düşüncenin öncüleri haline geldikleri değerlendirilecektir; bu değerlendirme öncesi de Mary Tudor’ın tahta çıkışının tarihsel arka planı ve kraliçenin Katolisizmi restore etmeye yönelik çabaları ele alınacaktır.

Tarihsel Arka Plan

İngiltere 1509-1547 yılları arasında hüküm süren Kral VIII. Henry döneminde Protestan reformasyon sürecine girmiştir; İngiltere’nin reformasyon sürecine girmesinin başlıca nedeni olarak VIII. Henry’nin eşi Catherine’den (*Catherine of Aragon*) boşanma meselesi olduğu gösterilir. Kızı Mary Tudor’ın annesi Catherine’den kendisine erkek çocuk vermediği gerekçesiyle ayrılmak isteyen ve bu isteği Anne Boleyn’e duyduğu aşk ile daha da kuvvetlenen VIII. Henry, evliliğe dair kararların Kilise’nin yetki alanı içinde olması sebebiyle, Papa VII. Clement’ten evliliğini iptal etmesini istemiştir. Söz konusu isteğe

Papa VII. Clement'ten olumlu yanıt gelmemiştir. Bu durum karşısında VIII. Henry'nin Catherine ile evliliğinin iptal edilebilmesi amacıyla 1533 yılında yapılan bir düzenlemeyle (*The Act in Restraint of Appeals to Rome*) Roma ile yargısal bağlar koparılmıştır (Levine, 1967:3). Böylelikle Papa'nın kararına ihtiyaç duyulmaksızın, Başpiskopos Thomas Cranmer VIII. Henry'nin Catherine ile evliliğinin Catherine'in daha önce Henry'nin ağabeyi Prens Arthur ile evlenmiş olması gerekçesi ile geçersiz olduğuna karar vermiştir (Shore, 1972:386). Kısaca kralın evliliğinin geçersiz kılınması üzerinden İngiltere Katolik Avrupa'dan kopmuştur. Thomas Cranmer VIII. Henry'nin Catherine ile evliliğini geçersiz ilan ederken, bu evliliğe doğan Mary Tudor'un meşruiyetine dair herhangi bir hüküm vermemiştir. Bu husus önemlidir; zira İngiltere'de kralın evlilik dışı doğan çocuğunun taht üzerinde meşru hakkı bulunmamaktadır ve Cranmer Mary Tudor'ı gayrimeşru ilan etmeyerek, Mary'nin İngiltere tahtı üzerindeki hakkını korumuştur. Mary Tudor'un, ebeveynlerinin evlilikleri geçersiz sayılsa bile, gayrimeşru ilan edilmemesinin gerekçesi Mary 1516 yılında doğduğunda anne ve babasının evliliklerinin geçersiz olduğunu bilmiyor olmalarıdır. Diğer taraftan kraliyet evliliklerinin devletler arası ilişkilerin yürütülmesinde diplomasi aracı olarak kullanıldığı bu dönemde Mary Tudor'ın gayrimeşru ilan edilmesi VIII. Henry açısından bir diplomasi aracından feragat etmek anlamı taşıyacağından tercih edilen bir durum olmasa gerektir (Levine, 1967:5-6).

VIII. Henry'nin ikinci eşi Anne Boleyn ile evliliğinden Elizabeth Tudor dünyaya geldikten sonra, 1534 yılında düzenlenen veraset yasasıyla (*The Succession Act of 1534*) VIII. Henry'nin Catherine ile evliliğinin geçersiz, Anne Boleyn ile evliliğinin geçerli olduğu, taçın Henry'nin Anne Boleyn'den olan çocuklarına geçeceği açıklanmıştır. 1534 tarihli bu yasal düzenleme Mary Tudor'ı, ismen zikretmemiş olsa da, gayrimeşru ilan etmek suretiyle İngiltere tahtının veliahtı olmaktan çıkarmıştır. Anne Boleyn'in idam edildiği yıl olan 1536'da yapılan yeni bir yasal düzenleme ile (*The Succession Act of 1536*) VIII. Henry'nin hem Catherine hem Anne Boleyn ile yaptığı evlilikler geçersiz, bu evliliklerden doğan çocuklar gayrimeşru ilan edilmiştir. Jane Seymour ile yaptığı üçüncü evliliğinden erkek çocuk sahibi olan VIII. Henry 1544 yılındaki bir başka yasal düzenleme ile (*The Succession Act of 1544*) tahtın varislerini sıraya koymuş, önceliği oğlu Edward ve Edward'ın çocuklarına vermiştir; Edward veliaht bırakmaz ise taht sırasıyla Mary ve Elizabeth'e gelecektir. Bu yasal düzenleme ile Mary'nin ve Elizabeth'in taht üzerindeki hakları restore edilmiştir. VIII. Henry'nin 1546 yılında veliaht listesine kendi

çocuklarından sonra küçük kız kardeşi Mary'nin soyundan gelenleri dahil ettiği yönünde bilgiler de mevcuttur (Levine, 1962:122); burada kralın amacı büyük kız kardeşi Margaret'in oğlu ve İskoçya'nın kralı V. James ve James'in soyundan gelenleri İngiltere tahtından uzak tutmak olmalıdır.

VIII. Henry'nin veraset düzenlemeleri Mary Tudor'ın tahta çıkışını iki açıdan olumsuz etkilemiştir. Birincisi: 1534 ve 1536 yıllarında yapılan düzenlemeler ile veraset dışında tutularak gayrimeşru ilan edilen Mary Tudor 1544 yılındaki veraset yasası ile varis olarak zikredilmiş olsa bile, gayrimeşru statüsü resmen düzeltilmemiştir (Hunt, 2009:560). Dolayısıyla Mary Tudor'ın taht üzerindeki hakkının meşruiyeti sorunlu hale gelmiştir; bu sorunlu meşruiyet İngiltere tahtında Katolik bir kraliçe görmek istemeyen Protestanlar açısından Mary'nin tahta çıkışına itirazın kaynağı olmuştur. İkincisi: VIII. Henry'nin küçük kız kardeşinin soyundan gelenleri veraset listesine dahil etmiş olduğu gerekçesi ile oğlu VI. Edward döneminde yapılan bir düzenleme (*Devise for the Succession*), Parlamento tarafından onaylanmamış olsa da, meşru olmadıkları gerekçesiyle Mary Tudor'ı ve Elizabeth Tudor'ı veraset listesinden çıkarmıştır; bu düzenlemeye istinat eden Protestanlar Northumberland Dükü John Dudley'in öncülüğünde VI. Edward'ın vefatından hemen sonra 10 Temmuz 1553 tarihinde VIII. Henry'nin kızkardeşi Mary'nin torunu Jane Grey'i kraliçe ilan etmiştir. Dolayısıyla babasının yasal düzenlemeleri ile meşruiyetine gölge düşmüş Mary Tudor tahta çıkabilmek için tahta bir başka ismi çıkararak Protestanlar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Mary Tudor bu mücadeleyi arkasına aldığı destek ile kazanmıştır. Mary Tudor'a destek verenler öncelikle Katolikler olmuştur; zira Katolikler açısından Katolisizme olan kararlı bağlılığı ile ülke çapında adeta Katolisizmin sembolü olan Mary Tudor'ın (Whitelock ve MacCulloch, 2007:271) tahta çıkması İngiltere'de Katolisizmin restore edilmesini sağlayacaktır. Ayrıca Mary Tudor'ın VIII. Henry'nin kızı olması dolayısıyla tahtın meşru varisi olduğuna inananlar ve VIII. Henry'nin nihai iradesi gereğince tahta VI. Edward'tan sonra Mary Tudor'ın çıkması gerektiğini düşünenler de, inanç meselesinden bağımsız olarak, Mary'ye destek vermiştir; öyle ki Jane Grey'i tahta çıkaran Protestan isimler VIII. Henry'nin son veraset düzenlemesine aykırı davrandıkları gerekçesi ile Protestan çevrelerce de eleştirilmiştir (Metzger, 1996:440).

Mary Tudor 19 Temmuz 1553 tarihinde kraliçe ilan edilmiştir. Protestan reformasyon sürecine girmiş bir ülkede tahta Katolik bir kraliçenin çıkması 16. yüzyılın en şaşırtıcı

olaylarından biri olarak tanımlanmaktadır (Whitelock ve MacCulloch, 2007:267); bu olay ya Mary Tudor'ın sadece Katolikler tarafından değil Protestanların çoğunluğu tarafından da desteklendiğine ya da Protestan reformasyon sürecine yıllar önce girilmiş olmasına, üstelik VI. Edward döneminde reformasyon kararlı bir şekilde sürdürülmesine rağmen (Martin, 1981:233), Protestanların tahta çıkacak ismi belirleyecek kadar güç kazanmamış olduğuna işaret etmektedir.

Mary Tudor I. Mary olarak tahta çıktığında başlıca iki sorunu bulunmaktadır; meşruiyetinin sorunlu olması ve kendisi Katolik iken tahtında oturduğu ülkenin Protestan reformasyon süreci içinde bulunması. Meşruiyet meselesi Mary tahta çıktıktan hemen sonra Parlamento'nun VIII. Henry'nin Catherine ile evliliğinin geçerli olduğunu ilan etmesi ile çözülmüştür (Hunt, 2009:568; Metzger, 1996:440); ancak İngiltere'nin Roma Katolik Kilisesi'nden kopmasının ve Protestan reformasyon sürecine girmesinin kaynağını bertaraf eden bu ilanın Mary'yi tahta görmek istemeyen Protestanların nazarında kraliçeyi ne kadar meşru yapabildiği tartışılır. İkinci sorun ise Mary'nin Katolik bir kraliçe olarak İngiltere'de Katolisizmi restore etme çabasına kaynaklık etmiştir. Mary Tudor tahta çıkar çıkmaz önde gelen üç Protestan ismi, Piskopos Nicholas Ridley ve Piskopos Hugh Latimer, Başpiskopos Thomas Cranmer'i Londra Kulesi'ne hapsedirmiştir (Crumrine, 2008: 75); böylece de hükümlerinin başında Protestanlara tolerans göstermeyeceğini ilan etmiştir (Thorp, 1978:365). VIII. Henry ve VI. Edward dönemlerinde çıkarılan dinle ilgili tüm düzenlemeleri yürürlükten kaldıran I. Mary, seleflerinin dönemlerinde yürürlükten kaldırılan "sapkınlık düzenlemelerini" (*heresy statutes*) ise tekrar yürürlüğe sokmuştur (Cavill, 2014: 270-295). Böylelikle Protestanların "sapkın" olarak nitelendirilmesine ve cezalandırılmasına imkan tanınmıştır (Cavill, 2013:879-907). I. Mary Katolik inanca uygun olmadığı ve İngiltere'nin Katolisizme dönebilmesi için İngiltere Kilisesi'nde evli din adamlarının bulunmaması gerektiği gerekçesiyle evli din adamlarını görevlerinden almaya başlamıştır (Carlson, 1992:1-31). Ancak I. Mary'nin ülkesinde Katolisizmi restore etmeye yönelik en büyük adımı İngiltere'ye Katolik bir veliaht getirmek amacıyla İspanya'nın veliaht Prensi Philip ile evlenmesi olmuştur. I. Mary'nin Philip ile evlilik kararı annesinin İspanyol olması dolayısıyla İspanya sempatanlığı olarak da değerlendirilmektedir; öyleyse bile kraliçenin İspanya sempatisi ve Katolik olması bir madalyonun iki yüzü gibidir (Loades, 1989:548). Temmuz 1554'de gerçekleşen ve I. Mary açısından İngiltere tahtına Katolik

veliaht bırakmaya yönelik bu evlilik Prens Philip açısından Fransa'ya karşı bir zafer ve Habsburg İmparatorluğu'nun Kuzey Avrupa'ya genişlemesi adına bir fırsat niteliğindedir (Loades, 1980:45); hem Mary hem Philip için bu evlilik İngiltere'nin Roma Katolik Kilisesi'ne dönüşünü ifade etmektedir ve I. Mary döneminde İngiltere Papalığın otoritesini yeniden tanımıştır (Shires, 1947:221).

I. Mary'nin Protestanlara yönelik baskıcı politikalarının ve Katolik Prens Philip ile evlilik kararının Protestan çevrelerde yarattığı rahatsızlık 1554 yılının başında gerçekleşen Wyatt isyanına kaynaklık etmiştir. I. Mary'nin İspanya'nın veliahtı ile evliliğini İngiltere'nin İspanya'nın hakimiyetine girmesine neden olacağı gerekçesiyle engellemek isteyenlerin çıkardığı bu isyanın arkasında yatan asıl neden "İspanya-karşıtlığı" bağlamında milliyetçi duygular olabilir ama isyana destek verenler arasında amaçları I. Mary'yi tahtan indirerek, yerine Protestan Elizabeth'i çıkarmak olanlar da vardır (Robison, 1987:769). I. Mary'yi tahtan indirmek ve Elizabeth'i tahta çıkarmak isteyenlerin isyana katılmasının ana nedeni İspanya-karşıtlığından öte inanç meselesidir; bu kesim I. Elizabeth'i tahta çıkarmak suretiyle ülkenin Protestan reformasyon sürecine dönmesini sağlamayı amaçlamıştır. Ancak Wyatt isyanına katılanlarının gerekçesi ister milliyetçilik ister inanç meselesi olsun, isyancıların ortak noktaları İngiltere'de Katolisizmin restorasyonunu engellemek istemeleridir; zira Mary'nin Philip ile evliliğinin muhtemel bir Katolik veliaht sayesinde İngiltere'de Katolisizmin kalıcı restorasyonu anlamı taşımakta olduğu açıktır. I. Mary Wyatt isyanını bastırmıştır ve böylelikle de Protestan reformasyon sürecine girmiş ülkenin Katolik kraliçesinin bazı çevrelerce sanıldığı aksine zayıf olmadığını kanıtlamıştır (Robison, 1987:769-770). 1556 yılında I. Mary'yi tahtan indirmeye yönelik Henry Dudley'in girişimi ve 1557 yılında Protestan sürgün Thomas Stafford'un isyan girişimi de başarısız olmuştur (Palmer, 1997:592).

Marian Sürgünleri

Protestan reformasyon süreci içine girmiş İngiltere'de tahta Katolik Mary Tudor'ın çıkması Mary'nin Protestanların çoğunluğu tarafından da desteklenmiş olduğuna işaret ediyorsa, Mary'yi destekleyen Protestanlar kraliçenin Protestanlara karşı hoşgörüyü göstereceğini beklemiş olmalıdır. Böylesine bir beklentiye giren Protestanlar Mary'nin hükümlerinin Protestan reformasyon sürecini sonlandıracağını tahmin etmekle

birlikte, Katolisizme hızlı bir dönüşünü de öngörmemiş olmalıdır. Mary Tudor'ın tahta çıkışı Protestanların tahta Protestan bir ismi çıkaracak kadar güç kazanmamış olduğuna işaret ediyorsa, Protestanlar Mary'nin saltanatı için de ciddi bir tehdit teşkil etmiyor olmalıdır; bu açıdan Katolik bir kraliçenin taç giyebilmesi o dönem İngiltere'de Protestanların azınlık olduğunun kanıtı olarak gösterilmektedir.

I. Mary'nin Protestanları tahtına yönelik bir tehdit olarak algıladığı ve Protestanlara hoşgörü göstermeyeceği tahta çıkar çıkmaz, yukarıda da belirtildiği üzere, önde gelen üç Protestan ismi Londra Kulesi'ne göndermesi neticesinde anlaşılmıştır. Crumrine (2008: 75-78) I. Mary'nin bu tavrını "sapkınlığın" ve itaatsizliğin sonuçlarını göstermek suretiyle Protestan muhalefeti baştan susturmaya yönelik bir girişim olarak tanımlamaktadır. Ancak I. Mary Protestanları susturabilmiş midir? Bu soruya yanıt vermek I. Mary'nin Protestan isimleri hapsedtirmek, müteakip VIII. Henry ve VI. Edward dönemlerinin reformasyon düzenlemelerini yürürlükten kaldırmak ve İngiltere'nin Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı olduğu zamanların "sapkınlık" düzenlemelerini Protestanları cezalandırmak amacıyla yürürlüğe sokmak gibi Katolik restorasyon politikalarına karşı Protestanların tepkisini analiz etmeyi gerektirmektedir ve bu analiz I. Mary'ye karşı gösterdikleri tepki açısından Protestanların homojen bir grup olmadığına işaret etmektedir.

I. Mary'ye karşı Protestanlar gösterdikleri tepki açısından üç farklı gruba ayrılmaktadır. Birinci grubu İngiltere'de Katolisizmin restorasyonuna direnç gösteren ve idam edilen Protestanlar oluşturmaktadır. I. Mary'nin emriyle sayılarının 280'i aştığı tahmin edilen Protestanlar idam edilmiştir; idam edilenler arasında Mary'nin Londra Kulesi'ne gönderdiği Ridley, Latimer ve Cranmer de yer almaktadır (Crumrine: 2008: 76). I. Mary "sapkınlık" suçunun cezasının yakılmak olduğuna inandığı için (Covington, 2004: 409), Protestanlar yakılmak suretiyle idam edilmiştir. İngiltere'de Protestan reformasyonunu İngiltere'yi Roma'dan özgür kılabilirdiği için 16. yüzyılın en büyük olayı olarak gören John Foxe'un İngiltere'de "Katolik zulmünü" anlatan, idam edilen Protestanları cesaretlerinden dolayı öven ve İngiliz edebiyatının en önemli eserlerinden biri kabul edilen *Book of Martyrs* adlı eserinin de etkisiyle inançlarından dolayı idam edilen Protestanlar adeta İngiltere'de Protestanlığın sembolü haline gelmiştir (Knott, 1996:721-734); ayrıca Trinterud (1966:52) Foxe'un bu eserinin I. Elizabeth döneminde Protestanlık üzerinden İngiliz milliyetçiliğinin gelişime yaptığı katkının da altını çizmektedir. İkinci

grubu Protestan olmayı sürdürmekle birlikte inançlarını gizleyenler oluşturmaktadır. Söz konusu bu iki grup I. Mary'nin susturabildiği Protestanlar olarak tanımlanabilir. Üçüncü grubu ise gerçek inançlarını gizlemek, ama I. Mary'nin “zulmü” ile de yüzleşmek istemediklerinden Kıta Avrupası'na göç eden sürgünler oluşturmaktadır. Bu sürgünler tarihe Marian sürgünleri olarak geçmiştir. Marian sürgünlerinin aralarında soyluların ve din adamlarının bulunduğu yaklaşık 800 kişi olduğu tahmin edilmektedir (Walzer, 1963: 644); 1500'li yıllarda İngiltere nüfusunun 3 milyonu bulmadığı ve Protestanların da azınlığı oluşturduğu yönündeki görüşler dikkate alınır, Protestanlar açısından Protestan sürgün sayısının göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğu açıktır. Birinci gruptaki Protestanlar Mary'nin “zulmü” ile yüzleşmeyi tercih etmesine rağmen, ikinci ve üçüncü grupta yer alan Protestanlar inançlarını gizlemek ya da Kıta Avrupası'na gitmek suretiyle I. Mary'nin “zulmünden” kaçmayı tercih etmiştir. Crumrine (2008) I. Mary'nin “zulmü” ile yüzleşme konusunda tavırları farklı da olsa, bu üç grubun ortak amacının inançlarını yaşatmak olduğunun altını çizmektedir. Ancak ortak amaçları inançlarını yaşatmak olsa bile Marian sürgünleri gerçek inançlarını gizleyerek İngiltere'de kalan Protestanları eleştirmekten kaçınmamışlardır; hatta I. Mary hükümlerinde gerçek inançlarını gizleyenlerin I. Elizabeth hükümlerinde devlet ve Kilise yönetiminde yer almaları, Marian sürgünlerinin I. Elizabeth'in din politikalarına karşı güvensizlik beslemesinin de kaynağı olmuştur (Harkins, 2014:899-902).

Ancak üçüncü gruptaki Protestanların İngiltere'deki “Katolik zulmü” nedeniyle Kıta Avrupası'na göç etmiş olduğu tartışmaya açık bir konudur. Kıta Avrupası'na göç hareketinin I. Mary'nin baskıcı politikalarından ani bir kaçış değil, İngiltere Protestanlığını yaşatabilmek için önde gelen Protestan isimler ve zengin tacirler tarafından kraliçenin “zulmü” başlamadan önce planlanmış, zorunlu değil gönüllü bir göç olduğu, zira İngiltere'de Protestanların idamları başlamadan aylar önce bir grup İngiliz Protestanın Kıta Avrupası'na yerleştiği, “zavallı, zulüm gören İngiliz” imajının göçlerinin nedenini açıklamak amacıyla Protestan İngilizler tarafından oluşturulduğu yönündeki görüşler mevcuttur (Barlett, 1981; Norwood, 1944). Ancak Marian sürgünlerinin Kıta Avrupası'na göçünün, I. Mary'nin Protestanları idam ettirmeye başlamadan önce başlamış olması, göç edenlerde “Katolik zulmü” korkusu olmadığı anlamına gelmemektedir (Norwood, 1944). Ayrıca I. Mary saltanatının başında ülkesinin Protestanlardan kurtulacağı kanısıyla Marian sürgünlerinin göçlerine sessiz onay verse

de, sonrasında Kıta Avrupası'na göç edenler arasındaki önemli isimleri cezalandırmak amacıyla yakalatmak ve İngiltere'ye getirtmek için de çabalamıştır (Covington, 2004:408 ve 428).

Diğer taraftan Norwood (1944:100) İngiltere'den kaçanların Kıta Avrupası'na geçici olarak göç ettiklerinin, geldikleri şehirlere yerleşmek gibi niyetleri olmadığını altını çizmektedir; bu durum da Marian sürgünlerinin I. Mary'den sonra tahta Protestan bir monarkın çıkacağı beklentisinde olduklarına işaret etmektedir. Zaten I. Mary'nin vefatından hemen sonra sürgünler İngiltere'ye dönmüştür.

Bartlett (1981:224) “Katolik zulmünden” ya da “zulüm” korkusundan kaçan Marian sürgünlerinin göç etmelerinin tek gerekçesinin sadece gittikleri yerlerde inançlarını özgürce yaşamak ve yaşatmak olmadığını, sürgünlerin Kıta Avrupası'nın Katolik güçlerine karşı bağımsız ve güçlü bir Protestan İngiltere monarşisinin tesis edilmesini de siyasi amaçları olarak belirlediğini ifade etmektedir. Üstelik sürgünlerin monarka karşı devrimci düşüncenin öncüleri olmaları, sürgün olmalarının tek olmasa da asıl gerekçesi dini iken, kendilerine önemli bir siyasi boyut kazandırmıştır. Kıta Avrupası'nda sürgün Protestanlar, fikirlerini sistematik bir şekilde ortaya koyamamakla eleştirilseler de, monarka karşı isyanın teorik gerekçeleri üzerinde düşünmüş ve yazmıştır (Walzer, 1963:643-644). Bu açıdan tarihçiler özellikle sonraki yıllarda Puriten olarak adlandırılacak sürgünlerin etkisine dikkat çekmektedir; zira Marian sürgünleri düşünsel açıdan homojen bir grup değildir. Walzer (1963) Marian sürgünlerini “gelecekteki Anglikanlar” ve “gelecekteki Puritenler” olarak iki gruba ayırmaktadır; “gelecekteki Anglikanlar” inançlarını VI. Edward dönemindeki düzenlemelere uygun şekilde sürdürmeye devam ederken, “gelecekteki Puritenler” VI. Edward dönemi kurallarına daha az bağlılık hissetmiştir. Walzer (1963) Marian sürgünleri arasında azınlık olarak tanımladığı “gelecekteki Puritenlerin” iki açıdan sürgün olduklarını belirtmektedir; bu Protestanlar hem İngiltere'den sürgün olmuştur, hem de Kıta Avrupası'na sürgün Protestanlar arasından sürgün olmuştur; monarka karşı devrimci düşüncenin asıl öncüleri ise Cenevre'ye gitmeyi tercih eden ve Calvin'in görüşlerinin etkisinde kalan “gelecekteki Puritenler”dir. I. Elizabeth'in tahta çıkması sonrası Marian sürgünlerinin ülkelerine dönmesiyle de Puritenizm Cenevre'den İngiltere'ye ithal edilmiştir (Trinterud, 1951:37). Dolayısıyla İngiltere'de Protestanlık içindeki temel ayrımlardan biri olarak görülen Anglikan-Puriten ayrımının kökenleri Katolik Kraliçe I. Mary dönemine dayanmaktadır.

Marian sürgünleri denince akla ilk gelenler *First Blast of the Trumpet* ve *The Appellation of John Knox* başlıklı eserlerinin yazarı John Knox, *How Superior Powers Ought to be Obeyed* başlıklı eserin yazarı Christopher Goodman ve *Short Treatise*'nin yazarı John Ponet olmaktadır. Goodman tebaasına baskı yapan hükümdarın yönetme hakkı olmadığını, bu şekilde hareket eden monarkın artık kendisine siyasi boyun eğme borcu olmayan insanlarla olan sözleşmesel bağlarını feshetmiş olduğunu belirterek, I. Mary'nin tahttan indirilmesi ve cezalandırılması için çağrıda bulunmuştur (Greaves, 1982:25-26; Danner, 1977:63). Goodman soylular veya anayasal bir organ olan Parlamento I. Mary'yi tahtan indiremezse, siyasi veya sosyal statüsü olmayan insanların da bu görevi yerine getirebileceğini belirtmiştir (Dawson, 1990:258). Ponet ise Mary Tudor'un hükümlerinin ilahi yasa ve doğal hukuka aykırı olduğu ve Mary'nin Philip ile evliliğinin İngiltere'yi yabancı ellerin yönetimine bıraktığı gerekçesi ile kraliçenin tahtan indirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ponet'e göre monarkı tahtan indirmek siyasi itaat yükümlülüğünün reddi değil, bilakis onaydır; zira itaat yükümlülüğü hükümdara değil, ilahi ve doğal hukuktan kaynaklanan anayasal egemenliğe yöneliktir; monarkı indirmek anayasal egemenliğe siyasi itaati sağlamak demektir (Greaves, 1982:25). Knox da benzer şekilde halkın tiranlara boyun eğmek zorunda olmadığını, tiranların tahtan indirilip, cezalandırabileceğini belirtmiş ve hedefine sadece I. Mary'yi değil İskoçya Kraliçesi Mary Stuart'ın annesi Mary'yi de (*Mary of Guise*) koymuştur (Greaves, 1982:26). Knox'un bu yaklaşımı tıpkı Goodman gibi kadınların monark olmaması gerektiği yönündeki görüşünün de ürünüdür. Söz konusu örnekler üzerinden görüldüğü gibi Marian sürgünlerinin I. Mary'yi tahtan indirme çağrısında bulunması İngiltere'de hakim olan siyasi itaat anlayışı açısından oldukça radikaldir. Zira İngiltere'deki siyasi itaat anlayışı yönetimi nasıl olursa olsun, iyi de olsa kötü de olsa, monarka itaat göstermek gerektiği yönündedir ve bu anlayış bir monarkın tahtından indirilebileceği fikrini tamamen dışlamaktadır. Hal böyle olunca Marian sürgünlerinin düşünceleri hem İngiltere'deki siyasi itaat anlayışına hem Kıta Avrupası'nda da yaygın olan ve monarklara kutsallık atfeden anlayışa bir başkaldırı olmuştur. Bu başkaldırı I. Mary'nin Protestanları susturmaya yönelik politikalarının Marian sürgünleri üzerinden başarısız olduğuna işaret etmekle kalmayıp, I. Mary sonrası dönemde I. Charles'ın idamıyla İngiltere tarihine kalıcı iz bırakmıştır.

Knox, Goodman ve Ponet'in İngiltere'deki siyasi itaat anlayışına başkaldırıları o dönem için radikal olmakla birlikte, aslında monarkların baskıcı yönetimine karşı direnişi ve monarkların yetkilerinin sınırlandırılması gerektiğini savunan Kalvinist direniş teorisyenlerinin fikirlerini yansıtmaktadır. İngiltere'den kaçmış Protestanlar Kıta Avrupası'ndaki Kalvinistler gibi "Hıristiyanlar tiranlar ve tiranların zalim yönetimi karşısında ne yapmalıdır?" sorusuna yanıt ararken ve İngiltere'nin Protestanlığa dönüşü için tek çözümün I. Mary'nin tahtından indirilmesi olduğunu savunurken 16. yüzyılın önde gelen Kalvinist "direniş teorisyenleri" arasında yerlerini almıştır. Bu çerçevede Calvin'in İngiltere tarihine doğrudan olmasa bile Kalvinist Marian sürgünleri üzerinden dolaylı etkisi olduğu ileri sürülebilir. Diğer taraftan parantez açarak 16. yüzyılda direniş teorisini dile getiren tüm Protestanların Kalvinist olmadığını, Luther'in sonradan fikrini değiştirerek siyasi direnişi savunması nedeniyle bazı Lutherçilerin de bu teoriyi benimsediğini belirtmekte fayda bulunmaktadır (Bowman, 2007/2008: 309 ve 317).

Marian sürgünlerinin monarka karşı devrimci düşünceleri bağlamında monarkı devirme çağrıları I. Mary döneminde düşünsel düzeyde kalmış, uygulamaya geçirilmemiştir; bunun nedeni kuvvetle muhtemel I. Mary'nin hükümlerinin çok kısa sürmüş olmasıdır. I. Elizabeth'in tahta çıkmasıyla Marian sürgünleri ülkelerine dönmüştür ve bir monarkın tahtından indirilebileceğine yönelik görüşlerini meşrulaştırma çabalarını sürdürür görünmemişlerdir (Greaves, 1982:31; Dawson, 1990:271); Solt'un (1958:235) ifadesiyle I. Elizabeth döneminde devrimci fikirlerine dair Püritenlerin kaleminden çok az şey duyulmuştur. Bu durumun başlıca iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi: Tahta oturan kraliçe Protestandır ve Marian sürgünlerinin monarka karşı devrimci düşüncelerini şimdi Katolikler I. Elizabeth'i devirmek için kullanmaya başlamıştır, bir bakıma Katolikler Protestanların direniş teorisine sarılmıştır (Woodbridge, 2010:127). İkincisi: I. Elizabeth döneminde Katolik İspanya ve Katolik Fransa İngiltere için tehdit oluşturmaktadır. Kısaca İngiltere içte ve dışta Katolik tehdidi algılar iken Püritenler için zaman Protestan kraliçeye direnme zamanı değildir. Ancak I. Elizabeth döneminde Marian sürgünlerinin monarka karşı devrimci düşüncelerini yüksek sesle ifade etmemiş olmaları I. Elizabeth ile aralarında gerilim olmadığı anlamına gelmemektedir. Anglikan tarzı olarak tanımladıkları ve Katolik unsurlar barındırdığını düşündükleri dini reform sürecinden memnun olmayan Püritenler ayrıca I. Elizabeth'in evlenmemesi nedeniyle veraset meselesini de sürekli gündemde tutarak kraliçe üzerinde baskı unsuru olmuşlardır;

bir bakıma I. Mary döneminde sürgün olanlar I. Elizabeth döneminde kraliçeye yönelik Protestan muhalefeti oluşturmuştur (Tyacke, 2010:528). I. Elizabeth Marian sürgünlerinin monarka direniş çağrılarını ve üstelik kadınların monark olmaması gerektiği yönündeki fikirlerini unutmamıştır; I. Elizabeth'in ve Anglikan destekçilerinin nazarında Calvin'in takipçileri kadın monarklara karşı koşulsuz muhalefetle özdeşleştirilmiştir (Phillips, 1941:14). I. Elizabeth'den sonra tahta çıkan VI(I). James de monarkların yetkilerini sorgulayan ve tahtlarından indirilebileceği görüşünü benimseyen Puritenler ile iyi ilişkiler kurmamış, Püritenlerin Kilise'de reform isteklerini reddetmiş ve üstelik Puritenleri tıpkı Katolikler gibi tahtına yönelik tehdit olarak görmüştür (Fincham ve Lake, 1985:169-207; Tyacke, 2015:745-769). I. Charles döneminde ise Puritenler Katoliklerden daha öncelikli sorun olarak algılanmış (Meyer, 1919:13), taç ve Parlamento çekişmesi İngiltere'yi İç Savaş'a sürüklediğinde Marian sürgünlerinin Püriten torunları direnç gösterilmesi gereken bir monark olarak gördükleri I. Charles'a karşı savaşmıştır (Tyacke, 2010: 528). 1649 yılında I. Charles'ın idam sehpasına çıkmasında büyük ölçüde I. Elizabeth'in taç giymesinden sonra İngiltere'de daha da yaygınlaşan Kalvinist fikirleri benimseyen İngiliz Protestanlar, yani Püritenler sorumlular arasında görülecektir (Winstanley, 1900-1904:8; Bowman, 2007/2008:309). Bu açıdan bazı tarihçilerin İç Savaş'ı Püriten devrim olarak tanımlaması şaşırtıcı olmasa gerektir (Sharpe, 1994:256). Dolayısıyla I. Mary sonrası dönemde Püritenlerin monarklara muhalefetini sadece Protestan reform sürecinden memnun kalmayan Protestanların dini muhalefeti olarak tanımlamak yetersiz olur; zira yukarıda da belirtildiği üzere Püritenler devrimci düşünceleri ile zaten siyasi bir başkaldırı niteliğindedir ve üstelik kendi ideolojileri doğrultusunda siyaseti ve toplumu dönüştürmeye çalıştıklarından zamanla "siyasi Püriten" kavramının oluşmasına ve yaygınlaşmasına da sebebiyet vermişlerdir (Shipps, 1976:196-205).

Sonuç

Kraliçe I. Mary'nin İngiltere'de Katolisizmi restore etme çabası başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın başlıca üç nedeni bulunmaktadır. Birincisi: I. Mary'nin hükümlanlığı sadece beş yıl sürmüştür; bu süre Protestan reformasyon sürecine girmiş bir ülkenin Katolisizme dönmesi için yeterli olmamıştır. VI. Edward'ın hükümlanlığı daha uzun sürseydi İngiltere Protestan reformasyon sürecini daha çabuk tamamlayabilirdi argümanına benzer şekilde, I. Mary'nin hükümlanlığı daha uzun sürse idi İngiltere

Katolik bir ülke olabilirdi argümanını ileri sürmek mümkün olabilir (Loades, 1989:556). İkincisi: I. Mary'nin Philip ile evliliğinden çocuk sahibi olamamasıdır; zira Katolik bir veliaht ülkenin Katolisizme dönmesinin garantisi olabilirdi. Bu hususta Loades (1989:554) I. Mary'nin Katolisizmi restore etme politikasının 1555 yılının yazına kadar büyük oranda başarılı olduğunu, ancak kraliçenin çocuk sahibi olmaması ve Ağustos 1555'de Philip'in ülkeden ayrılması ile Mary rejiminin güç ve güven kaybettiğini belirterek, zımnen de olsa Katolik bir veliahtın ülkenin tarihinin seyrini değiştirebileceğine işaret etmektedir. Üçüncü: I. Mary'den sonra İngiltere tahtına Protestan I. Elizabeth'in çıkmış olmasıdır; I. Elizabeth döneminde Protestan reformasyon süreci kaldığı yerden devam ettirilmiş, bu dönemde İngiliz Katoliklerin büyük çoğunluğu Protestan olmuştur (Hill, 1994: 531). I. Elizabeth'in hükümrancılığı Protestan reformasyon sürecinin büyük ölçüde başarıya ulaştığı dönem olarak nitelendirilebilir.

I. Mary'nin Katolisizmi restore etme konusunda başarısız olması bir "sonuçtur", Katolisizmi restore etme çabası ise bir "süreci" ifade etmektedir; bu süreçte I. Mary'nin "zulmü" ya da "zulüm" korkusu ile yüzleşmek istemeyen Protestanlar inançlarını gizleyerek İngiltere'de kalmayı ya da Kıta Avrupası'na sürgün olmayı tercih etmiştir. Tarihe Marian sürgünleri olarak geçen Kıta Avrupası'na sürgün Protestanlar arasında Kalvinist öğretinin etkisiyle monarka karşı devrimci düşünceyi benimseyen ve İngiltere'deki siyasi itaat anlayışına baş kaldıran Püritenler I. Elizabeth'in tahta çıkmasıyla İngiltere'ye döndüklerinde I. Elizabeth'e karşı da Protestan muhalefeti oluşturmuş, VI(I). James'in ve I. Charles'in hükümrancılıkları döneminde ise monarkların otoritesine karşı ciddi bir tehdit olarak görülmüştür. İngiltere'nin içine sürüklendiği İç Savaş esnasında I. Charles'in idam sehпасına çıkartılmasının başlıca sorumluları arasında monarkın tahtından indirilebileceğini ve cezalandırılabilceğini savunan Püritenler gösterilecektir.

Sonuç olarak I. Mary'nin hükümrancılığı İngiltere'de Protestan reformasyon sürecine verilen bir ara dönem olarak tarihe geçse de, İngiliz Protestanlığı içinde Anglikan-Püriten ayırımına zemin hazırlayan bu dönemde İngiltere'den kaçarak Kıta Avrupası'na göç eden Protestanların monarka karşı devrimci düşünceleri ve ülkelerine dönüşleri sonrası Protestan monarklara karşı oluşturdukları muhalefet I. Mary dönemini İngiltere'de Protestanlığın tarihi açısından yadsınamaz derecede önemli kılmaktadır.

Kaynakça

- Bartlett, K. R. (1981), The English Exile Community in Italy and the Political Opposition to Queen Mary I, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 13(3), 223-241.
- Bowman, G. (2007/2008), Early Calvinist Resistance Theory: New Perspectives on an Old Label”, *Journal of Law and Religion*, 23(1), 309-319.
- Carlson, E. J., (1992), Clerical Marriage and the English Reformation, *Journal of British Studies*, 31 (1), 1-31.
- Cavill, P. R., (2013), Heresy and Forfeiture in Marian England, *The Historical Journal*, 56 (4), 879-907.
- Cavill, P. R. (2014), Heresy, Law and the State: Forfeiture in Late Medieval and Early Modern England, *The English Historical Review*, 129 (537), 270-295.
- Covington, S. (2004), Heretic Hunting beyond the Seas: John Brett and His Encounter with the Marian Exiles, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 36(3), 407-429.
- Crumrine, H. (2008), The Oxford Martyrs and the English Protestant Movement, 1553-58, *The Historian*, 70(1), 75-90.
- Danner, D.G. (1977), Christopher Goodman and the English Protestant Tradition of Civil Disobedience, *The Sixteenth Century Journal*, 8(3), 60-73.
- Dawson, J. (1990), Revolutionary Conclusions: The Case of The Marian Exiles, *History of Political Thought*, 11(2), 257-272.
- Greaves, R. L. (1982), Concepts of Political Obedience in Late Tudor England: Conflicting Perspectives, *Journal of British Studies*, 22(1), 23-34.
- Fincham, K. ve Lake, P. (1985), The Ecclesiastical Policy of King James I, *Journal of British Studies*, 24(2), 169-207.
- Harkins, R. (2014), Elizabethan Puritanism and the Politics of Memory in Post-Marian England, *The Historical Journal*, 57(4), 899-919.
- Hill, L. M. (1994), The Marian “Experience of Defeat”: The case of Sir John Bourne, *The Sixteenth Century Journal*, 25(3), 531-549.
- Hunt, A. (2009), The Monarchical Republic of Mary I, *The Historical Journal*, 52 (3), 557-572.
- Knott, J. R. (1996), John Foxe and the Joy of Suffering, *The Sixteenth Century Journal*, 27(3), 721-734.
- Levine, M. (1962), A Parliamentary Title to the Crown in Tudor England, *Huntington Library Quarterly*, 25 (2), 121-127.

- Levine, M. (1967), Henry VIII's Use of His Spiritual and Temporal Jurisdictions in His Great Causes of Matrimony, Legitimacy, and Succession, *The Historical Journal*, 10 (1), 3-10.
- Loades, D. M. (1980), The Netherlands and The Anglo-Papal Reconciliation of 1554, *Dutch Review of Church History*, 60 (1), 39-55.
- Loades, D. (1989), The Reign of Mary Tudor: Historiography and Research, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 21(4), 547-558.
- Marshall, P. (2012), The Naming of Protestant England, *Past & Present*, 214:87-128.
- Martin, J.W. (1981), The Marian Regime's Failure to Understand the Importance of Printing, *Huntington Library Quarterly*, 44 (4), 231-247.
- Metzger, M. L. (1996), Controversy and "Correctness": English Chronicles and the Chroniclers, 1553-1658, *The Sixteenth Century Journal*, 27(2), 437-451.
- Meyer, A.O. (1919), Charles I. and Rome, *The American Historical Review*, 19(1), 13-26.
- Norwood, F. A. (1944), The Marian Exiles: Denizens or Sojourners?, *Church History*, 13(2), 100-110.
- Palmer, W. (1997), High Officeholding, Foreign Policy, and the British Dimension in the Tudor Far North, 1525-1563, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 29 (4), 579-595.
- Phillips, J. E. Jr. (1941), The Background of Spenser's Attitude toward Women Rulers, *Huntington Library Quarterly*, 5(1), 5-32.
- Robison, W. B. (1987), The National and Local Significance of Wyatt's Rebellion in Surrey, *The Historical Journal*, 30 (4), 769-790.
- Sharpe, K. (1994), Religion, Rhetoric, and Revolution in Seventeenth-Century England, *Huntington Library Quarterly*, 57(3), 255-295.
- Shipp, K. (1976), The "Political Puritan", *Church History*, 45(2), 196-205.
- Shires, H. M. (1947), The Conflict between Elizabeth and Roman Catholicism, *Church History*, 16(4), 221-233.
- Shore, M. F. (1972), Henry VIII and the Crisis of Generativity, *The Journal of Interdisciplinary History*, 2(4), 359-390.
- Solt, L. F. (1958), Revolutionary Calvinist Parties in England under Elizabeth I and Charles I, *Church History*, 27(3), 234-239.
- Thorp, M. R. (1978), Religion and the Wyatt Rebellion of 1554, *Church History*, 47 (4), 363-380.
- Trinterud, L. J. (1951), The Origins of Puritanism, *Church History*, 20(1), 37-57.
- Trinterud, L. J. (1966), William Haller, Historian Puritanism, *Journal of British Studies*, 5(2), 33-55.

Tyacke, N. (2010), The Puritan Paradigm of English Politics, 1558-1642, *The Historical Journal*, 53(3), 527-550.

Tyacke, N. (2015), Revolutionary Puritanism in Anglo-American Perspective, *Huntington Library Quarterly*, 78(4), 745-769.

Walzer, M. (1963), Revolutionary Ideology: The Case of the Marian Exiles, *The American Political Science Review*, 57(3), 643-654.

Whitelock, A. ve MacCulloch, D. (2007), Princess Mary's Household and the Succession Crisis, July 1553, *The Historical Journal*, 50 (2), 265-287.

Winstanley, L. (1900-1904), Spenser and Puritanism-I, *The Modern Language Quarterly*, 3(1), 6-16.

Woodbridge, L. (2020), Resistance Theory Meets Drama: Tudor Seneca, *Renaissance Drama*, 38, 115-139.

THEORIEN ZUR MORALENTWICKLUNG UND IHRE BEWERTUNG MIT CAROL GILLIGAN

Ali DEMİR¹

ZUSAMMENFASSUNG

Mit den Theorien der Moralentwicklung kann der Gehalt rekonstruiert werden, der eine Kommunikation zwischen Ich-Identität und der Vergesellschaftung erlaubt. In diesem Zusammenhang stehen im Zentrum der folgenden Auseinandersetzung drei Fragen: erstens, was gibt es für Handlungsprinzipien in dieser Lebenswelt, die sich das Individuum aneignen und danach richten kann? Und zweitens, wie kommt eine Person im Prozess der Entwicklung einer Ich-Identität zugleich auch zu einem genuin persönlichen Moralstandpunkt innerhalb derselben Lebenswelt? Zur Beantwortung der beiden Fragen wird zunächst die Struktur der Moralentwicklung bei dem Heranwachsenden betrachtet. Angesicht der Tatsache, dass diese Entwicklung nicht nur je nach Individuum, sondern auch von Kultur zu Kultur unterschiedlich ist, stellt sich die dritte Frage, ob der Anspruch der wissenschaftlichen Neutralität dieser Theorien aus der Sicht der Frauen die Legitimität verdient. Dafür werden die besprochenen Theorien aus Caroll Gilligans Konzept der Fürsorge einer normativen Bewertung unterzogen, die es besonders heute einer kritischen Rückschau verdient.

Schlüsselworte: Moralentwicklung, Strukturalismus, Handlungstypen, Caroll Gilligan, Fürsorge

CAROL GILLIGAN İLE AHLAK GELİŞİM KURAMLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZ

Ahlaki gelişim teorileri ile birey kimliği ve sosyalleşme arasındaki iletişimi mümkün kılan içerik yeniden yapılandırılabilir. Bu bağlamda aşağıdaki tartışmanın merkezinde üç soru yer almaktadır: ilk olarak, yaşam alanında bireyin benimseyebileceği ve onlara dayanarak hareket edebileceği hangi eylem ilkeleri vardır? İkinci olarak, bireysel kimliğini geliştirme sürecindeki bir kişi yine aynı yaşam dünyasının sınırları içerisinde gerçek anlamda kişisel bir ahlaki bakış açısına nasıl ulaşır? Bu iki soruyu yanıtlamak için öncelikle ergenlik dönemindeki çocuk ve gençlerin ahlaki gelişimin yapısına bakılacaktır. Bu gelişimin sadece bireyden bireye değil de kültürel olarak da farklılık gösterdiklerini düşündüğümüzde, sorulması gereken üçüncü soru, bu teorilerin bilimsel tarafsızlık iddialarının kadın bakış açısından sorgulanıp sorgulanamayacağıdır. Bu amaçla, tartışılan teoriler, özellikle de günümüzde eleştirel bir incelemeyi hak eden Caroll Gilligan'ın bakım kavramı üzerinden normatif bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: moral gelişimi, yapısalılık, eylem türleri, Caroll Gilligan, bakım

¹Ali Demir, Dr. Öğretim Üyesi, Avrasya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, E-mail: alidemirden@gmail.com , ORCID: 0000-0002-7955-0085

THEORIEN ZUR MORALENTWICKLUNG UND IHRE BEWERTUNG MIT CAROL GILLIGAN

Die Forschung über die Moralentwicklung bei Kindern und Erwachsenen blickt eine lange Tradition. Besonders kognitivistische Ansätze von Piaget und Kohlberg kommen einem sofort in den Sinn. Sie unterteilen die Moralentwicklung in klar voneinander trennbare Phasen, wie präkonventionelle, konventionelle und postkonventionelle Entwicklungsstufen. Zugleich werden die Heranwachsende in diesen Theorien innerhalb einer Lebenswelt vorgestellt, wo sie ihre Ich-Identität erwerben, sodass sie sich selbst und zugleich Mitglied einer Gemeinschaft sind. Der Theorie nach kommt der Heranwachsende in der letzten Stufe zu einem reflexiven und in diesem Sinne moralisch legitimen Handlungstyp. Hier können sie sich einen Handlungstyp aneignen, der Ihnen erlaube ihre höchst performative Einstellung mit dem Standpunkt einer anderen Person zu verbinden, auch dann, wenn diese Person in dem Moment nicht anwesend ist. Das muss jedoch gemäss diesen Theorien gelernt werden. Ohne Lernen findet kein reflexives, moralisch gutes, gesellschaftlich legitimes Denken.

Auf der anderen Seite fehlt diesen Theorien die Perspektive der Gesellschaft. Aus einer soziologischen Perspektive stellt sich die Frage, wie können wir das Denken eines Heranwachsenden als legitim beurteilen, wenn wir sie nicht innerhalb einer Gesellschaft vorstellen, mit deren Prinzipien seine Handlungen bewertet werden? Das Heranwachsende müsste zunächst die in der Lebenswelt kultivierten Handlungsmotive und Handlungstypen kennengelernt und sich angeeignet haben, bevor er sie sich reflektiert. Nicht nur auf der sozialen, sondern auch zeitlichen Ebene müssten Unterschiede vorliegen: Es müsste klar sein, dass eine Gesellschaft des 2. Jahrhunderts und die des 21. Jahrhunderts unterschiedliche Handlungsabsichten zur Verfügung stellt. Die Moral einer segmentär organisierten Gesellschaft unterscheidet sich von der einer modernen Gesellschaft. Daher stellt sich die Frage, wie können wir uns eine Moralentwicklung bei Heranwachsenden vorstellen, indem wir die gesellschaftliche, soziale und zeitliche Komponente der moralischen Reflexion als solches vernachlässigen, oder gar ausschliessen. Geht das überhaupt? Heute würden wir natürlich diese Frage verneinen. Auf der anderen Seite liegen die Phänomene in der Gesellschaft nicht immer so klar vor uns, wie jetzt hier geschrieben steht. Ein Problem liegt darin, dass höhere Reflexion einem weder aufgezwungen werden kann, noch kann sie direkt mit den

Handlungen verlinkt werden; auch hoch reflektierte Menschen können entgegen ihrem moralischen Standpunkt handeln, besonders dann, wenn antizipierten Folgen, oder die theoretische Demonstration des moralischen Standpunktes gegen die konkreten Interessen der betroffenen Person hinausläuft.

Um diese Momente der Spannungen voneinander auseinander zu halten, ohne sie voneinander zu trennen, werden im Folgenden der Reihe nach die Konzepte von Piaget (1973), Kohlberg (1973; 1996), Flavell (1966), Eisenberg (1986), Habermas (1983) sowie Selman (1977) und Reich (2010) vorgestellt. Danach werden die vorgestellten Schriften des jeweiligen Autors mit dem Beitrag von Caroll Gilligan unter einem anderen Licht gestellt. Schliesslich werden Schlussfolgerungen aus dem Diskurs gezogen.

Das moralische Handeln nach Piaget

Gemäss Jean Piaget durchläuft ein Kind in seiner moralischen Entwicklung hauptsächlich zwei Stadien (Piaget, 1973: 30-76). Im Stadium der heteronomen Moral werden Regel und Pflichte durch das Kind als unveränderbare Grössen aufgefasst. Im Laufe der Zeit lernen Kinder gerechter zu handeln, indem sie sich hauptsächlich und zunächst an den Anweisungen ihrer Eltern orientieren. In einer Übergangsphase (etwa im Alter von 7-10 Jahren) nehmen sie Beziehungen reziproker Art mit ihren Peers auf Kosten der dominanten elterlichen Beziehung auf. In den Interaktionen mit Peers lernen Kinder bestehende Regel anzuwenden, wie auch sie nötigenfalls zu ihren eigenen Gunsten zu verändern. Lernen findet einerseits durch Ergänzung bereits vorhandenen Wissensstrukturen, Schemata und andererseits durch eine Umstrukturierung des bereits vorhandenen Vorwissens und/oder der Schemata statt. Im ersten Fall geht es um die Assimilation des neuen Wissens in das bestehende Schemata und im zweiten Fall um die Akkomodation, d.h. die Wissensstruktur, das Schemata selbst wird geändert, angepasst, erweitert, reorganisiert usw. (Piaget, 1973). Schemata stellen die Repräsentation von dem vorhandenem und in einer sinnvollen Art strukturierten Wissen und Können dar. Demnach findet Lernen durch die Integration und Assimilation neuer Information in die bestehenden kognitiven Strukturen, sowie durch das Akkomodieren, das Ändern bestehender kognitiven Strukturen, Schemata statt.

Das gilt auch für das moralische Handeln. Das moralische Handeln unter den Kindern ist durch die reziproke, horizontale Art von Beziehungen und Kommunikationen

gekennzeichnet. Weiss ein Kind beim Spielen nicht so richtig, wie eine Regel anzuwenden ist, so springt ein anderes Kind ein, um ihm zu erklären, wie die Regelimplementierung laufen soll. Was geschieht aber, wenn auch dieses Kind (a) die Handlung doch nicht vollbringt, da es sich nur teilweise erinnert, oder wenn es (b) die Regel so anwendet, wie es am betreffenden Ort nicht üblich ist? Während diesem Prozess erfahren Kinder, dass Regeln nicht gegeben sind, sondern dass sie geschaffen wurden und an die eigenen Verhältnisse angepasst werden können. Der andere Teil dieser symmetrischen Interaktion ist es, dass die Kinder während dieser Phase die Fähigkeit entwickeln, eine Situation aus der Sicht des Gegenübers zu betrachten. Beide sind ausschlaggebend für die Entwicklung von moralischen Normen. Das Stadium autonomer Moralvorstellung erreichen Kinder für gewöhnlich ab ihrem 11. bzw. 12. Lebensjahr. Während dieser Phase werden sie zu moralischen Relativisten: sie erfahren, dass ein unbedingter Gehorsam gegenüber Regeln nicht immer zielführend ist. Sie wissen, dass Regeln kontingent, konstruiert sind, also auch anders hätten lauten können. Folglich wird die Regelverletzung nicht immer als ein Ungehorsam gegenüber Handlungspartner und eine an sich amoralische Handlungsweise betrachtet. Im Endergebnis erlebt gemäss Piagets das Kind die Moral zunächst als ein zwingendes Regelwerk der Erwachsenenwelt. Im Laufe der Zeit nimmt das Kind eine autonome Perspektive an und stellt den Zwang immer mehr auf Autonomie um.

Stufen der Moralentwicklung nach Kohlberg

Nicht nur Piagets Ausführungen, die gemäss der neueren Forschung als verbesserungswürdig zu bezeichnen sind, sondern vor allem sein Strukturalismus hat weitere Untersuchungen angeregt (Pellizoni et al., 2009, Yuill and Perner, 1988). Lawrence Kohlberg gehört dabei zu den wichtigsten Forschern, die seinen Ansatz weiterverfolgt und verfeinert haben. Kohlberg stützte sich weitestgehend auf Piaget und erforschte während über zwanzig Jahren, welche Stadien Kinder, Jugendliche wie auch Erwachsene bei der moralischen Begründung ihrer Handlungen durchlaufen. Er entwickelte seine Konzepte aus Piagets Ausführungen und unterschied zwischen drei grundsätzlich in qualitativer Hinsicht aufeinander aufbauenden Stufen der moralischen Entwicklung (Kohlberg, 1973: 630 f). Kohlberg nahm an, dass es sich hierbei um formelle Stufen handle, die nur dann erreicht würden, wenn das Individuum über die entsprechenden kognitiven Fähigkeiten verfüge (Colby et al., 1983: 46).

Empirisch erfasste Kohlberg diese Stadien, indem er vor allem Kindern, Jugendlichen und Erwachsenen hypothetisch-moralische Dilemmata präsentierte und sie darum bat, diese aufzulösen (Kohlberg, 1996: 495-498). So auch das bekannte *Heinz-Dilemma*, wobei die Geschichte je nach Alter und Kognitionsstufe angepasst wurde: Heinz bricht in eine Apotheke ein und stiehlt ein Medikament, mit dem er das Leben seiner an Krebs erkrankten Ehefrau rettet. Zu solch einer Aktion wurde er gezwungen, da der Apotheker, der dieses Medikament entdeckt hatte, dafür einen ungerechtfertigt hohen und für Heinz unerschwinglichen Preis forderte. Heinz bat ihn zunächst, es ihm doch billiger zu verkaufen oder eine spätere Zahlung zu akzeptieren. Der Apotheker lehnte ab, so dass Heinz keine andere Lösung sah, als das sich Medikament durch Einbruch anzueignen.

Anhand dieses soeben beschriebenen Dilemmas sollten Probanden auf Fragen der nachfolgenden Art antworten: Darf Heinz das Medikament stehlen? Und wenn ja, warum, wenn nein, warum nicht? Unter welchen Umständen wäre dies zulässig und wann auf gar keinen Fall? Die Antworten skalierte er und ordnete eine egozentrische Begründung der von Prinzipien abgeleiteten Legitimierung unter. So entwickelte er anhand der Antworten die folgenden drei Hauptniveaus mit sechs Stufen und ihren jeweiligen Handlungsmotiven von Moralentwicklung, die jeweils auch den Stellenwert eines Menschenlebens bestimmten (Kohlberg, 1996: 26-28).

Tabelle 1: Stufen der Moralentwicklung nach Kohlberg

Niveau	Stufen	Handlungsmotiv	Bewertung des Menschenlebens	
Prä-moralisch	1	Orientierung an Strafe und Gehorsam	Befolge Regeln, um Strafe zu vermeiden.	Der Wert eines menschlichen Lebens wird mit dem Wert materieller Objekte verwechselt, und er beruht auf dem sozialen Status oder äusserlichen Merkmalen seines Trägers (d.h. der Person, um deren Leben es geht).
	2	Naiver instrumenteller Hedonismus	Verhalte dich konform, um Belohnungen zu bekommen, erwidere Gefälligkeiten usw.	Der Wert eines menschlichen Lebens wird instrumentell in seiner Bedeutung für die Befriedigung seines Trägers oder anderer Personen gesehen.
Moral der konventionellen	3	Moral des guten Kindes, das gute Beziehungen aufrechterhält und die Anerkennung der anderen sucht.	Verhalte dich konform, um die Missbilligung und die Abneigung der anderen zu vermeiden.	Der Wert eines menschlichen Lebens beruht auf der Empathie oder der Zugeneigung der Familienmitglieder und anderer Personen für seinen Träger.
	4	Moral der Aufrechterhaltung von Autorität.	Verhalte dich konform, um die Kritik durch legitime Autoritäten und daraus	Das Leben wird im Rahmen seiner Stellung in einer kategorischen moralischen oder religiösen

			folgende Schuldgefühle zu vermeiden.	Ordnung von Rechten und Pflichten als heilig betrachtet.
Moral der selbst-akzeptierten moralischen	5	Moral des Vertrages, der individuellen Rechte und des demokratisch anerkannten Gesetzes/Rechtssystems.	Entspreche den Regeln (Prinzipien), um die Achtung des unvoreingenommenen Zuschauers zu bewahren, der im Sinne des allgemeinen Wohlergehens urteilt.	Das Leben wird gleichermassen in seiner Beziehung zum Wohlergehen der Allgemeinheit und als ein universelles Menschenrecht bewertet.
	6	Moral der individuellen Gewissensprinzipien.	Entspreche den Regeln (Prinzipien), um Selbstverurteilung zu vermeiden.	Das Leben wird als heilig bewertet; darin drückt sich ein universeller menschlicher Wert der Achtung für das Individuum aus.

Kohlberg nimmt an, dass die möglichen Konflikte in solch moralischen Dilemmata, die nur schon aufgrund des Zusammenlebens an und für sich in einer Lebenswelt entstehen, exemplarischen Charakter aufweisen, weil darin persönliche Interessen mit gesellschaftlichen Normen in einer Art und Weise in Übereinstimmung gebracht werden müssen, die das Individuum dazu nötigen, seine kulturellen Werte universellen Prinzipien zu unterwerfen, was wiederum eine hohe Kognitionsfähigkeit erfordere.

Zumal diese tabellarische Darstellung den Anschein einer rigiden Abfolge der universell gültigen Moralentwicklung vermittelt, stellt sich die Frage, ob diese Annahme berechtigt ist. Empirisch erreichen Kinder aus anderen Kulturen selten die 6. Stufe, dagegen Kinder aus westlichen Industrieländern viel häufiger (Siegler et al., 2011). Auch schneiden Jungen besser ab als Mädchen ab (Gilligan and Attanucci, 1988; Jaffee und Hyde, 2000; Heckman et al, 2014). Die Frage ist, was das genau bedeutet? Kann es sein, dass die Kinder und Jugendliche besser abschneiden, weil sie gewohnt sind bzw. antrainiert werden, ihre kulturellen Wertvorstellungen abstrakten Ideen zu unterwerfen? Was hätte das für Folgen für Kohlbergs Forschungsergebnisse? Prekär ist die Situation von Philosophen, die Kohlbergs höchste Moralstufe nicht erreichen (Kohlberg, 1973: 638-640). Sie sind nicht in der Lage, ihre kulturellen Werte zugunsten von abstrakten Prinzipien zu verwerfen, obschon sie jahrelange Training hinter sich haben, und gesellschaftlich eine höchst legitimierte Erwartung in dieser Hinsicht vorliegt? Umgekehrt können alle Probanden, die Kohlbergs höchste Moralstufe erreichen, sowohl ihre kulturell erlernten Normen wie auch ihre egoistischen Interessen zugunsten der abstrakten und rational als fair eingestuften Zustände zurückstecken. Kann nun daraus abgeleitet werden, dass eine Nicht-Kooperation bzw. der Konfliktpfad deswegen eingeschlagen wird, weil die Probanden bei ihrem Gedankenexperiment von ihrem

eigenen Standpunkt nicht absehen können, nicht in der Lage sind, nicht über die Fähigkeit verfügen, davon abzusehen? Oder können sie es nicht, weil sie von ihrer Kognition her diese Stufe nicht erreicht haben? Kohlberg selber ist davon ausgegangen, dass es (nur) dem klugen Menschen, Philosophen zumutbar ist, bei dem Konfliktfall von seinen kulturell geprägten und persönlichen Normen und/oder Interessen abzusehen. Es bleibt erklärungsbedürftig, dass ein gymnasialer Schüler Kohlbergs höchste Moralstufe erreicht, aber nicht ein Philosoph, obschon erwartungsgemäss der Letztere in der Lage sein müsste, höhere Kognitionen anzustellen. Eine Antwort auf diese Frage wird im Schlussteil gegeben.

Auf der anderen Seite können die Befunde, wonach bei der Entwicklung von moralischem Handeln Kinder aus nichtwestlichen Kulturen und Frauen auch aus westlichen Kulturen schlechter als Jungen oder Männer aus westlichen Kulturen abscheiden, als starke Begründung dafür gehalten werden, dass sich eine höherstufige Moral ohne die lebensweltliche Unterfütterung, ohne die dazugehörige kulturelle Verankerung *nicht* entwickelt werden kann (Gilligan, 1993: 18 ff, 73 f). Individuelle Fähigkeiten und Fertigkeiten sind weder von der Gesellschaft noch von gesellschaftlicher Anerkennung unabhängig. Oder, um es in den Worten des Dichters John Donne (1572-1631) auszudrücken: „No man is an island entire of itself.“

Rollenübernahme nach Flavell

Piaget und Kohlberg sind in dem Sinne Strukturalisten, als dass sie anhand eines Strukturbildungsprozess die kognitive und moralische Entwicklungsniveaus eines Heranwachsenden in eine logische Beziehung setzen. Dabei wird die Entwicklung in prinzipiell voneinander trennbaren, aufeinander aufbauenden Stadien vollzogen, so dass ihre „Erfassung durch das jeweilige kognitive Stadium bestimmt“ werden kann (Bischof-Köhler, 2011: 420). Zu diesem Ansatz gehört auch der Beitrag von John Flavell. Er setzte dort an, wo Kohlberg aufgehört hatte. Die Frage lautet nun nicht mehr, ob und welche Stadien die Kinder im Prozess ihrer Moralentwicklung durchlaufen, sondern ob eine höherstufige Moral und Kognition einem Individuum hilft, den ihm gestellten Erwartungen besser zu entsprechen. Daher verschob Flavell den Fokus von der Moralentwicklung hin zur Rollenübernahme und zur Kommunikationsstruktur bei Kindern. Zur Erinnerung: der Begriff „Rollenübernahme“ meint die Fähigkeit des

Individuums, an einem Modell zu lernen. Mit der Rollenübernahme meinte Mead, dass sich der Heranwachsende eine Identität „I“ aneignet, indem er sich durch die Übernahme bestehender Rollen eine ganz bestimmte Rolle „Me“ zuweist, die mit sozialen Erwartungen übereinstimmt.² Nach Mead bildet der Heranwachsende seine Identität während eines Prozesses der Aneignung sowohl aus tradiertem wie auch (selbst) entworfenen Perspektiven (Mead, 1968: Kap. 22; Mead, 1913).

Wie Kohlberg nahm auch Flavell eine strukturelle Entwicklung in der Rollenübernahme an. Seine Vorgehensweise kann wie folgt wiedergegeben werden: einer Versuchsperson (Vp)³ werden zwei umgekippte Plastikbecher vorgelegt. In einem Becher ist eine Geldmünze angeklebt und im anderen sind es zwei Münzen. Der Versuchsleiter (Vl) erklärt und zeigt nun der Vp, dass sich in den beiden Bechern angeklebte Münzen befinden. Die Vl befinden sich von Anfang an zusammen mit dem Kind in demselben Raum, Vl₂ erteilt dann folgende Instruktion:

„Jetzt erkläre ich dir, wie das Spiel geht. Zuerst mache ich meine Augen zu und Herr Fry hier (Vl₂) nimmt aus einem Becher das Geld heraus, aber ich weiss nicht, aus welchem, weil ich meine Augen zugemacht habe (Vl₂ nimmt leise das Geld aus dem 2-Münz-Becher heraus). Jetzt mach ich meine Augen wieder auf und suche mir einen Becher aus. Wenn ich jetzt denjenigen wähle, unter dem das Geld liegt, kann ich das Geld behalten. Wenn ich denjenigen wähle, unter dem *kein* Geld liegt, kann ich *kein* Geld behalten.“ (Flavell, 1975: 85)

Nach dieser Erklärung und Vordemonstration verlässt der Mitarbeiter den Raum und das Kind wird erneut in der nachfolgenden Art durch den Versuchsleiter instruiert:

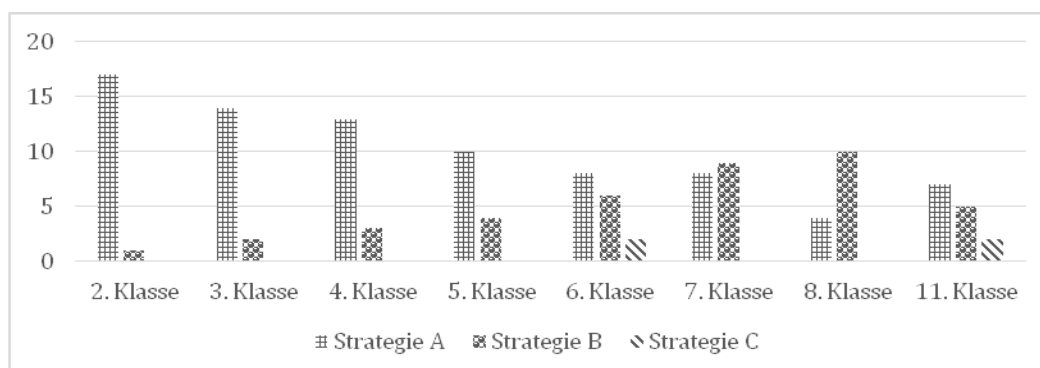
„Nun versuchen wir, ihn zu *täuschen*, - *wir geben uns Mühe zu erraten*, welchen Becher er wohl nimmt und nehmen aus *diesem* das Geld heraus. Jetzt denke du einmal eine Minute *gründlich* nach und versuche, ob du *raten* kannst, welchen er wohl aussucht. Aber er *weiss* jetzt, dass wir uns überlegen, welchen er aussucht. Was glaubst *du*, welchen wählt er aus, denke *genau* nach! (Vp zeigt auf einen Becher). Sage mir jetzt, *warum* denkst du, wird er diesen aussuchen.“ (Flavell, 1975: 85)

² Nach Bischof-Köhler gehen die Konzepte von „I“ und „Me“ auf William James zurück (Bischof-Köhler (2011): 148). Siehe dafür: James, William (1892): *Psychology: The briefer course*. New York: Harper. Siehe auch; Linton, Ralph (1936): *The Study of Man*. New York.

³ Folgenden Abkürzungen werden von Flavell gebraucht: Vp: Versuchsperson, Vl: Versuchsleiter, S: Sprecher, Z: Zuhörer, O: der andere (other).

In untenstehender Grafik sind Flavells Daten zusammengefasst dargestellt.

Abbildung 1: Alter und Strategieauswahl nach Flavell

Während die Strategie A am stärksten von SchülerInnen aus der zweiten Klasse bevorzugt wird, wird die Strategie B mit zunehmendem Alter auf Kosten der Strategie A ausgewählt. Dagegen kommt die Strategie C bei Kindern bis zur 5. Klasse überhaupt nicht vor, und nur je zwei Mal bei SchülerInnen von der 6. bis zur 11. Klasse. Mit einem Chi-Quadrat von 18, 118 (df=3), $p < .01$ ist auch die Korrelation statistisch signifikant.

Der Strategie A wurden die Antworten derjenigen Kinder zugeordnet, die in ihrer Logik zweckrationale bzw. monetäre Gründe für ihre Auswahl geltend machen. Die Maximierung der Gewinnchancen, also „mehr Geld“, ist dabei das dominanteste Motiv. Flavell ordnet diese Logik deswegen der Strategie A zu, weil sie dem V_{12} nur solche Kognitionen und Motive zuschreiben, „die sich auf das Spielmaterial selbst beziehen, d. h. sie berücksichtigt keine Kognitionen, die V_{12} über das Verhalten der V_p in der Rolle als Gegner von V_{12} haben konnte.“ (Flavell, 1975: 86) Der Strategie B wurden solche Antworten zugeordnet, die die Motive des V_{12} voraussagen und darüber hinaus rationale Gründe angeben, warum trotz gegenteiliger Erwartung des V_{12} die Wahrscheinlichkeit höher ist, dass V_{12} die entsprechenden Becher auswählen wird. Das folgende Beispiel wurde der Strategie B zugeordnet: (*V_p wählt den 1-Münz-Becher*). (*Warum glaubst du, dass er den 1-Münz-Becher nehmen wird?*) „*Ich stelle mir vor, dass ich diesen nehmen würde (2-Münz-Becher), weil ich das Geld behalten könnte. Aber er weiss ja, dass wir ihn täuschen wollen – oder versuchen wollen, ihn reinzulegen – und deshalb würde ich den mit der kleineren Geldmenge (den 1-Münz-Becher) nehmen.*“

Schliesslich wurden diejenigen Antworten zur Strategie C hinzugezählt, die alle vorausgehenden Strategien antizipieren, aber die allererste Auswahl der Becher nicht

verwerfen und zwar mit der Begründung, dass V₂ von dieser Begründung Kenntnis habe und daher erwarten werde, dass die V_p diese Wahl trifft. Um genau dieser Erwartung nicht zu entsprechen, bleibt die V_p bei ihrer allerersten Wahl. Als ein Beispiel der Strategie C wird die folgende Antwort ausgeführt:

„Ich glaube, dass er, ich glaube, dass er denken würde, dass wir den entgegengesetzten Becher wählen würden (entgegengesetzter Becher – von was?). Von dem, mit anderen Worten diesen Becher, den Münz-Becher, aber dann, dann könnte er glauben, dass wir wissen, dass er annimmt, wir wollen diesen Becher nehmen. Deshalb sollten wir den 10-Cent-Becher nehmen, weil ich glaube, er denkt, er denkt, dass wir den 5-Cent-Becher nehmen, aber dann – denke ich – weiss er, dass wir, das wir annehmen, dass er das weiss, deshalb sollten wir gerade den Becher nehmen. (Okay, wir sollten also den 10-Cent nehmen?) Ja.“ (Flavell, 1975: 87)

„Die Operation auf der Ebene 1 kann übersetzt werden als: S denk (weiss, sagt vorher u.ä.), dass O so und so eine Überzeugung hat (Einstellung, Gefühl u.ä.) über etwas (X), über S selbst, über O selbst oder über irgend ein anderes Individuum oder eine Gruppe (O1). (Flavell, 1975: 90)

A: „ich weiss, dass du es weisst. Z.B.: Ich weiss, dass du den Gedanken hast.

B: Ich weiss, dass du weisst, dass ich es weiss. Z.B.: Ich weiss, dass du weisst, dass ich den Gedanken habe.

C: Ich weiss, dass du es weisst, dass ich es weiss: Ich weiss, dass du weisst, ich könnte den Gedanken verstehen. Flavell gibt das folgende Beispiel für Strategie C: "Ich glaube, du musst das Gefühl haben, ich könne deine Einstellung zu Bill nicht verstehen.“ (Flavell, 1975: 91)

Bei der Strategie A erkennt das Kind und instruiert sich selbst zur lukrativen Auswahl, „um *seine eigene* Bevorzugung zu zeigen, dabei hat es aber völlig den Charakter der Aufgabe als Spiel zwischen zwei Personen vergessen.“ (Flavell, 1975: 92) In der Strategie B kann das Kind die Auswahl des Gegenübers im Voraus erahnen und passt seine Auswahl dementsprechend an. Zur Strategie C gelangt ein Kind, wenn es schafft, seinen eigenen Gedanken als Objekte seines Gegenübers anzusehen, wofür es allerdings den kindlichen Egozentrismus überwinden muss: „So long as S can do no more than admit that O cognizes him *qua* object, as one more X, the chain of reasoning can proceed no further. On the other hand, once admit the possibility that O can have the knowledge (S- ...), and an infinite series of reciprocal inferences of the form S-O-S-O-S present itself.“ (Flavell, 1975: 53)

Eisenbergs Stadien eines prosozialen Handelns

Gestützt auf das Bisherige hat Eisenberg die Stadien eines *prosozialen* Handelns untersucht. Ebenfalls anhand von moralischen Dilemmata wurde der Zusammenhang zwischen einer egoistischen Nutzenmaximierung und der Gerechtigkeitskonzeption untersucht (Damon, 1997; Eisenberg, 1986; Skoe, 1998). So haben Mussen und Eisenberg-Berg das Dilemma von Bob entworfen, der vor der Wahl gestellt wird,

zwischen seinem egoistischen Interesse und einem altruistischen Handeln zu wählen (Mussen und Eisenberg-Berg, 1979: 102). Anhand der Antworten wurden vier Hauptstadien des prosozialen Handelns entworfen. Dieses Vierstufen-Modell wurde später mit dem sogenannten Eric-Dilemma erweitert:

„Eines Tages wollte ein Junge namens Eric zur Geburtstagsfeier eines Freundes gehen. Unterwegs sah er einen Jungen, der hingefallen war und sich am Bein verletzt hatte. Der Junge bat Eric, zu seiner Wohnung zu gehen und seine Eltern zu holen, damit diese kommen und ihn zum Arzt bringen können. Aber wenn Eric nun loslaufen und die Eltern des verletzten Kindes holen würde, käme er nicht rechtzeitig zur Geburtstagsfeier und würde Eis, Kuchen und alle Spiele verpassen. Was sollte Eric tun? Und warum?“ (Eisenberg-Berg und Hand, 1979: 358).

Anhand der Antworten bzw. Begründungen dieses Konfrontationsbeispiels hatte Eisenberg nicht mehr vier, sondern fünf Stufen des prosozialen Handelns festgestellt (Eisenberg, 1986; Eisenberg, 1990). Demnach orientieren sich Kinder auf der ersten Stufe an hedonistischen, selbstbezogenen Interessen und in der Zweiten an Bedürfnissen. Zur dritten Ebene werden Grundschulkinder und Schüler auf der Stufe einer Highschool gezählt, die sich an zwischenmenschlicher Anerkennung und stereotypen Vorbildern orientieren. Hilfeleistung bzw. deren Unterlassung wird an einer Anerkennung oder Akzeptanz durch die Bezugspersonen und Vorbilder geknüpft. Die vierte Ebene teilt Eisenberg in zwei Stufen. Die Ebene 4a weist auf ein verständigungsorientiertes Handeln hin, da hier Kinder und Jugendlichen in ihren Antworten jeweils Schuld oder positive Gefühle korrelieren. Auf Ebene 4b umfassen die Handlungslegitimierungen internalisierte Wertvorstellungen, Normen, Pflichten oder Verantwortlichkeiten. Individuen können auf dieser Stufe die gesellschaftlichen Gegebenheiten als Teil ihrer Antwort elaborieren und können in ihren Antworten die Notwendigkeit mitbeziehen, dass es die Rechte und Würde anderer Personen zu schützen gilt. Diese Ideale werden jedoch nicht eindeutig oder nachdrücklich genannt. Dazu kommt es erst auf der fünften und letzten Stufe. Nebst der Handlungslegitimierung auf der Grundlage internalisierter Werte, Normen oder Verantwortlichkeiten wird auf dieser Stufe auch der Wunsch ausgedrückt, individuelle und gesellschaftlich vereinbarte Verpflichtungen zu erfüllen oder die gesellschaftlichen Zustände zu verbessern. Werte, wie der Glaube an die Rechte, die Würde und die Gleichheit aller Individuen werden explizit genannt. Diese Ebene ist auch stärker durch Erwartungsenttäuschungen gekennzeichnet, da Individuen auf dieser Stufe die Erfahrung machen, nicht immer den eigenen Werten und akzeptierten Normen entsprechen zu können (Eisenberg, 1990: 125).

Habermas Modell der Vermittlung

Auch Habermas Konzept beruht auf die Vorstellung einer inkrementellen Entwicklung, in der die vorhergehenden Stufen in den jeweils Nächsten assimiliert werden und dies sowohl in Bezug auf individuelle Handlungskordinierung, wie auch in Bezug auf Handlungsorientierung innerhalb einer vorkonstituierten Lebenswelt. Dafür nimmt Habermas ausgehend der Tradition von Immanuel Kant, Georg H. Mead und Emile Durkheim an, dass erstens die durch den Sozialisationsprozess erworbenen Normen schon ihrer Beschaffenheit nach einem moralischen Charakter aufweisen. Die Wirkung der moralischen Normen auf das Individuum ist in der Regel implizit vorhanden und sie wird in den Fällen ihrer Missachtung explizit, was Teilnehmer auf ihre rationale Begründung hinweist, die jeweils in Form von „Komplementarität von Verhaltenserwartungen und die Symmetrie von Rechten und Pflichten“ institutionalisiert werde (Habermas, 1983: 178). Damit verbunden ist zweitens die im Strukturalismus vertretene Annahme, dass ein Individuum stets zielgerichtete Entwicklungsstufen durchlaufe, wobei jede überwundene Stufe auf der ihr nächstfolgenden Ebene ersetzt und als fester Bestandteil in diese integriert werde. Gestützt auf diese beiden Annahmen stellt Habermas erstens drei qualitativ unterschiedliche Handlungstypen (präkonventionelle, konventionelle und postkonventionelle Stufe), zwei Typen von kognitiven Perspektivenstrukturen sowie sechs Stufen des moralischen Handelns fest. Er bringt sie zusammen, indem er sie kreuzt und anhand ihrer jeweiligen Produkte seine eigenen Annahmen bekräftigt.

In der ersten *präkonventionellen Interaktionsstufe* werden in Übereinstimmung mit Durkheim sowie Flavell die verschiedenen Sprecherperspektiven (Teilnehmer vs. Beobachter) in Handlungstypen wie beispielsweise Riten umgesetzt. Das Moralbewusstsein wird im Rahmen einer Gesetzesethik koordiniert, in der die Gehorsamserwartung von Adressaten gegenüber den Autoritäten einer asymmetrischen Gesellschaftsstruktur zugeschrieben wird. Auf einer zweiten *konventionellen Stufe* wird diese Beobachterperspektive mit der Teilnehmerperspektive der vorangehenden Stufe koordiniert (Habermas, 1983: 169). Auf der *konventionellen Stufe* entspringt die Gehorsamsmotivation nun nicht mehr der Loyalität aus einer reinen Gesinnungsethik, sondern wird aus dem Pflichtgefühl im Rahmen einer Verantwortungsethik gewonnen. Anstelle einer durch Sozialisation erworbenen und gerichteten Verhaltensstruktur werden

Interaktionen von abstrakten Normen abgeleitet, die es Akteuren erlauben, gerechtes Handeln *noch* anhand von Rollenkonformität zu beurteilen. Hier gewinnt Durkheims Vertragssolidarität im Vergleich zu seiner mechanischen Solidarität, bzw. Webers Verantwortungsethik im Vergleich zu seiner Gesetzesethik eine höhere Legitimation. Schliesslich kommt es zur Diskursstufe, auf der nun auch die abstrakten Normen einer Legitimierung durch ihre (hypothetische) Moralisierung bedürfen. Das Diskursprinzip zieht sich durch die Dimensionen der *Verhaltenserwartung* hindurch:

„die sozial verallgemeinerte Erwartung von reziprok verknüpften Verhaltenserwartungen ergibt Normen; die generalisierte Selbstanwendung von Normen ergibt Prinzipien, mit denen andere Normen normiert werden können. In ähnlicher Weise gehen die komplexen Begriffe der Normgeltung und der Autonomie aus den einfachen Begriffen der imperativischen Willkür und der persönlichen Loyalität bzw. der Lust/Unlust-Orientierung hervor. Die zentrale Bedeutungskomponente des jeweils elementaren Begriffs wird so dekontextualisiert und verschärft, dass aus der Begriffsperspektive des höherstufigen Konzepts das überwundene Konzept zum Gegenbegriff stilisiert wird. Beispielsweise verwandelt sich die Autoritätsausübung der Bezugsperson auf der nächsten Stufe in blosser Willkür, die mit legitimer Willensäusserung kontrastiert; aus persönlichen Loyalitäten oder Lust/Unlust-Orientierungen werden blosser Neigungen, die mit Pflichten kontrastieren. Entsprechend wird die Legitimität von Handlungsnormen auf der nächsten Stufe als eine nur noch faktische, bloss soziale Geltung konzipiert, die der idealen Geltung entgegengesetzt ist, während das Handeln aus konkreten Pflichten nun als etwas Heteronomes gilt, dem die Autonomie gegenübersteht.“ (Habermas, 1983: 181).

In Bezug auf Interaktionsstufen und Sozialperspektiven lernt ein Kind gemäss Habermas zunächst in seiner Familie das asymmetrische Interaktionsmuster und es erst auf Selmans zweiter Stufe lernt es, auf Symmetrie basierende Freundschaftsbeziehungen einzugehen. Das heranwachsende Kind erwirbt auf dieser zweiten Stufe die neue *Perspektivenstruktur* nicht nur neu, sondern elaboriert sie auch mit Symmetrie bzw. mit egalitären Freundschaftsbeziehungen und kann sie dem Prinzip der Reziprozität unterordnen. Da die Kinder auf diese Stufe ihre Ziele durch *die Vermeidung* möglicher Sanktionen zu lösen versuchen, bezeichnet sich gemäss Habermas diese Stufe durch eine autoritätsgesteuerte Komplementarität (Habermas, 1983: 160). Empirisch sind Kinder auf dieser Stufe noch nicht in der Lage, die *Strategie C* nach Flavell einzusetzen. Zugleich lernt das Kind in seiner Peer-Gruppe die interessengesteuerte Symmetrie kennen und übt das reziproke Interaktionsmuster ein. Zu einer reinen Symmetrie kommt es erst, wenn Akteure die Perspektive eines Gegenübers einnehmen und die Vermeidungsstrategie durch *Täuschungsmöglichkeiten* erweitern, indem sie wie beispielsweise in Flavells Münzenexperimenten demonstrieren, dass sie innerhalb einer symmetrischen Beziehung strategisch handeln können (Flavell, 1966; Flavell and Botkin, 1968). Während mittels der Reziprozität eine Verknüpfung zwischen autoritätsgesteuerten Interaktionen und

interessengesteuerten Kooperationsmustern hergestellt wird, kommt gemäss Habermas in den auf Symmetrie beruhenden Beziehungen, in denen die Akteure Flavells *Strategie C* einsetzen und damit das strategische Handeln berechtigterweise voneinander erwarten, die Koordinierung der Perspektiven von Ego und Alter zusammen (Habermas, 1983: 162).

In Bezug auf *Perspektivenstruktur* wird gemäss Habermas auf der präkonventionellen Ebene nach der Reziprozität, auf der Stufe vom konventionellen Handeln nach Komplementarität gehandelt und schliesslich auf der postkonventionellen Ebene werden die Reziprozität mit der Komplementarität miteinander integriert. Dank dieser Integrationsleistung kann das Individuum im Sinne von Meads Konzept einer Rollenübernahme zu sozial generalisierten Rollen bzw. zu einem legitimierten Normensystem gelangen (Habermas, 1983: 159, 168).

„Hinter der *sozialen Rolle* steht die Autorität eines gruppenspezifisch verallgemeinerten Imperativs, die vereinigte Macht einer konkreten Gruppe, die Loyalität fordert und der Loyalität entgegengebracht wird. Damit verwandeln sich auch die den sozialen Beziehungen innewohnenden Formen der Reziprozität. Indem die Beteiligten ihre sozialen Rollen in dem Bewusstsein spielen, dass sie als Angehörige einer sozialen Gruppe *berechtigt* sind, in angegebenen Situationen bestimmte Handlungen voneinander zu erwarten, und zugleich *verpflichtet* sind, die berechtigten Verhaltenserwartungen anderer zu erfüllen, stützen sie sich auf eine symmetrische Form der Reziprozität, obwohl die *Rolleninhalte* nach wie vor komplementär auf verschiedene Adressaten verteilt sind.

Die hinter sozialen Rollen stehende Sanktionsmacht der sozialen Gruppe verliert den Charakter eines höherstufigen Imperativs freilich erst in der Masse, wie der Heranwachsende die ihm zunächst faktisch gegenüberstehende Gewalt der Institutionen noch einmal verinnerlicht und in seinem Selbst als System innerer Verhaltenskontrollen verankert. Erst wenn A die Gruppensanktionen als seine eigenen, von ihm *selbst* gegen *sich* gerichteten Sanktionen betrachtet, muss er seine Zustimmung zu einer Norm, deren Verletzung er auf diese Weise ahndet, *voraussetzen*. Anders als sozial verallgemeinerte Imperative besitzen Institutionen eine Geltung, die auf die intersubjektive Anerkennung, auf die Zustimmung der Betroffenen zurückgeht.“ (Habermas, 1983: 166 f)

In der Tabelle unten führt Habermas seine zentralen Konzepte zusammen. Auf der linken Spalte sind die drei Handlungstypen und ganz rechts die sechs Stufen des moralischen Handelns aufgelistet. Auf der zweiten Spalte von rechts nach links sind die Sozialperspektiven und in der zweiten Spalte von links nach rechts die Interaktionsstufen wiedergegeben (Habermas, 1983: 176 f).

Tabelle 2: Interaktionsstufen, Sozialperspektiven und Moralstufen

Kognitive Strukturen Handlungstypen	Perspektivenstruktur	Struktur der Verhaltenserwartung	Begriff der Autorität	Begriff der Motivation	Sozialperspektiven		Stufen des Moralischen
					Perspektive	Gerechtigkeitsvorstellung	
Präkonventionell	Reziproke Verknüpfung		Autorität von Bezugspersonen;	Loyalität gegenüber Personen;	Egozentrische Perspektive	Komplementarität von Befehl und Gehorsam	1

Autoritätsgesteuerte Interaktion	von Handlungsperspektiven	Partikulares Verhaltensmuster	äußerlich sanktionierte Willkür	Orientierung an Belohnung/ Bestrafung			
Interessengesteuerte Kooperation						Symmetrie der Entschädigungen	2
Konventionelle: Rollenhandeln	Koordinierung von Beobachtung- und Teilnehmerperspektive	Sozial generalisierte Verhaltensmuster: soziale Rollen	Verinnerlichte Autorität überindividuelle Willkür=Loyalität	Pflicht Vs. Neigung	Primärgruppenperspektive	Rollenkonformität	3
Normen-geleitete Interaktion		Sozial generalisierte Rollen: Normensystem	Verinnerlichte Autorität des Kollektivwillens: Legitimität		Perspektive eines Kollektivs (system's point of view)	Konformität mit bestehenden Normensystem	4
Postkonventionell	Integration von Sprecher- und Weltperspektiven	Regel zur Normprüfung: Prinzip	Ideale	Autonomie Vs. Heteronomie	Prinzipienperspektive (prior to society)	Orientierung an Gerechtigkeitsprinzipien	5
Diskurs		Regel zur Prüfung von Prinzipien: Verfahren der Normenbegründung	Vs. soziale Geltung		Prozedurale Perspektive (ideal-role-taking)	Orientierung an Verfahren der Normenbegründung	6

Habermas legt nicht nun ein hoch ausgearbeitetes Konzept der Entwicklungsstufen vor, sondern entwirft eine *postkonventionale* Stufe, die so stark idealisiert ist, die den Individuen eine Verwandlung in seiner moralischen Persönlichkeitsentwicklung zugemutet wird. Auf dieser Stufe würden sich die Individuen an Normen halten, nicht weil sie die Sanktionen ihrer Peer-Gruppe oder des Netzwerks fürchteten, sondern deswegen, weil sie in ihrer Ich-Identität die berechtigterweise institutionalisierten Normen als ihre eigene Gewalt im Zuge ihrer Sozialisation verinnerlicht haben. Habermas schwebt tatsächlich ein Zustand der Freiheit nach Jean-Jacques Rousseau vor, wonach die Freiheit eine Art Gehorsam gegenüber dem Gesetz ist, den man sich selbst vorschreibe. Freiheit ist also das Befugnis, keinen anderen Gesetzen die Folge zu leisten, als denen, die sich der Mensch als eine Weltperson gegeben hat. *Handle so, dass die Maxime deines Willens jederzeit zugleich als Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung gelten könnte*, wie Immanuel Kant in seinem Kategorischer Imperativ vorgeschlagen hat. Ein Problem liegt dabei darin, dass diese Idealisierung nur einer kleinen Minderheit von Menschen mit den entsprechenden Ressourcen zugemutet werden kann. Solche eine Erwartung versagt in der Regel in der Lebenswelt. Es kommt einer Überforderung gleich. Eine Folge dieser überfordernde Erwartung enden in der Verwandlung, die darin besteht, dass die Autorität nicht mehr bei einer Person, bei gesellschaftlichen Normen oder externen Instanzen, sondern auf Institutionen und auf ein abstraktes Normensystem

verlagert wird, dessen Geltung mit der Diskursethik legitimiert wird, die ebenfalls ein Konstrukt starker Idealisierung ist. Diesen Idealisierungen haben Folgen auch auf Habermas Vorstellung, wie sich das moralische Handeln bei Kindern und Jugendlichen entwickelt haben soll.

RÜCKSCHAU MIT GILLIGANS KONZEPT DER FÜRSORGE

Die Frage ist, wie diese Forschungstradition ausgewertet werden kann? Eine Möglichkeit stellt die Kritik von Carol Gilligan bereit, die aus der Perspektive der Frau, anstelle Kognitionen den Begriff des „Care“ in den Mittelpunkt ihrer Auseinandersetzung stellte (Gilligan, 1993). Ihr Ansatz ist besonders nach der MeToo-Bewegung um so bedeutsamer. Ihr Beitrag ist nicht nur von der moralischen Seite, sondern auch von der methodischen Seite her eine Innovation (vgl. Parsons, 1951: 148 f). Methodisch ist ihr Beitrag ein Beispiel dafür, was geschieht, wenn *anstelle von der Deduktion* die Induktion als die Methode genommen wird. Sie beobachtet einerseits anhand von Daten, die sie mit einem Thematik Apperception Test (TAT) gewonnen hat, und andererseits in den bestehenden Theorien eine systematische Voreingenommenheit gegenüber der Kommunikation der Frauen (Gilligan, 1993: 14). Dabei führt sie diese Verzerrung nicht nur auf die jeweiligen Personen, sondern und viel wichtiger auf die Theorien selbst zurück, die in der Regel von Männern entwickelt wurden, die sich ihrerseits auf Daten gestützt haben, die ebenfalls von Männern, mit Männern und für Männer erhoben wurden – so lautet ihre Kritik. Da diese Daten mit wissenschaftlichen Methoden erhoben, ausgewertet und publiziert wurden, und die Wissenschaft als eine neutrale Instanz in der Gesellschaft anerkannt ist, erlangten die jeweiligen Aussagen über die Frauen, ihre Kommunikation, ihre Ethik, ihre Welt- und Menschenbilder eine höhere Glaubwürdigkeit, die auch verhinderte, diese in Frage zu stellen. Doch, da erstens auch die Wissenschaft abhängig von jeweiliger Theorie der Beobachtung ist und sie in diesem Fall von männlicher Sichtweise dominiert wurde, erlangt sie durch das Prädikat der Neutralität gegenüber der Sichtweise der Frauen, die in der Zeit in der Wissenschaft kaum vertreten waren, eine höhere Legitimation, obschon genau dieses Prädikat zum Bestandteil der männlichen Bewertungsweise gehört. Zweitens, dieser männliche Anbetracht ist dabei in der Kultur so sehr verankert, dass sie zur Normalität aufgewertet ist. Beispiele für diese Voreingenommenheit führt Gilligan zum Teil auf die Geschichte von Adam und

Eva zurück, die sowohl die Schwierigkeiten auf dem Wege der Verwandlung der Frau in den Mann zeigt, wie auch eine Quelle dafür ist, dass die Frau schon sehr früh als Abwechlerin dargestellt wurde (Gilligan, 1993: 6).

Drittens, diese Selbstverständlichkeiten werden in den Zeiten der Umbrüche umso augenfälliger. Ein Beispiel dafür sieht Gilligan in Tschechows *Kirschgarten* geliefert. Gilligan stellt ausgehend von Tschechows Charakter Lopahin fest, dass der Autor in der Dramatik der Kommunikation mit Madame Ranewskaja nicht nur die Erlebnisse, Wahrnehmungen, sowie die Wünsche von der jeweiligen Beobachtung abhängig macht, sondern auch die Abhängigkeit der Bewertung dieser Beobachtungen mit den jeweiligen Standpunkt, mit der Intention sowie der Dringlichkeit der Situation selbst verdeutlicht. Insofern würde Gilligan erwarten, dass die Darstellung dieser Beziehung zwischen Madame Ranewskaja, die im Spiel eine heruntergehende Sozialklasse repräsentiert, und dem aufsteigenden Geschäftsmann Lopahin eine andere wäre, wenn die beobachtende eine Frau wäre (Gilligan, 1993: 5).⁴

Wie wäre diese Beziehung dargestellt, wenn Tschechow eine Frau gewesen wäre? Wie würde Tschechow als eine Frau das Leiden von Madame Ranewskaja beschreiben? Würde sie sich weiterhin unbedingt an ihre Wahrheit halten? „The blind willingness to sacrifice people to truth, however, has always been the danger of an ethics abstracted from life.“ (Gilligan, 1993: 104) Solche Überlegungen werden in den Zeiten Umbrüche aufgewertet und gewinnen je nach der Gesellschaft eine andere Gewichtung, eine andere Brisanz.

„At the time when efforts are being made to eradicate discrimination between the sexes in the search for social equality and justice, the differences between the sexes are being rediscovered in the social sciences. The discovery occurs when theories formerly considered to be sexually neutral in their scientific objectivity are found instead to reflect a consistent observational and evaluative bias.“ (Gilligan, 1993: 6)⁵

Ein Beispiel für eine verzerrte Vorstellung von der Frau innerhalb des von Männern bestimmten Rahmens sieht Gilligan im Sigmund Freuds Theoretisierung vom Narzissmus. Freuds Theorie nach erlangt der Mensch die Liebesfähigkeit aus einer Spannung zwischen der Liebe zur Mutter und der Selbstliebe. Während Freud mit dieser Annahme

⁴ In ihren eigenen Worten: „The brief excerpt from Chekhov’s play suggest that when the observer is a women, the perspective may be of a different sort.“(5)

⁵ Edward Said auf der Ebenen der Kulturen, Gilligan zwischen Geschlechter und Micheal Foucault zwischen den Menschen überhaupt thematisieren die Machtfrage.

bei Männern eine Entwicklung in verschiedenen Richtungen beobachten kann, gelingt es ihm nicht, „to trace in women the development of relationships, morality, or a clear sense of self.“ (Gilligan, 1993: 24) Daher habe Freud die Frauen als eine „dunkle Kontinent“ bezeichnet und hätte er sich gezwungen gefühlt, die Frauen beiseite zu lassen.

Gilligan schlossfolgert daraus, dass die Interpretationsmacht über das Verständnis der Entwicklung der Frauen in den Theorien den Theoretiker selbst davon abhält, das Beobachtete so zu benennen, wie die Theorie es erforderte. Insofern geht es ihr darum zu zeigen, dass schon erkenntnistheoretisch die Beobachtung von den Theorien abhängt. Aber in dem Moment, indem die Beobachtung mit der Theorie nicht übereinstimmt, die so sehr mit der eigenen Identität und den Interessen verwickelt ist und (a) die Theorie ad hoc, wie soeben bei Freud demonstriert, angepasst wird, ohne die Beobachtung aufzunehmen und (b) die Theorien selbst die Beobachtungsfähigkeit neutralisiert. „Since the imagery of relationships shapes the narrative of human development, the inclusion of women, by changing that imagery, implies an change in the entire account.“ (Gilligan, 1993: 24-25)

Ein Beispiel für den zweiten Fall, in dem die Theorie die Beobachtung trübt, sieht Gilligan in Lawrence Kohlberg Studien über die Moralentwicklung bei Kindern. Wie so oben besprochen, konstruierte Kohlberg Konfliktsituationen, in denen sich um eine Gegenüberstellung vom Leben und Eigentum ging und konfrontierte die Probanden damit, ihre Wahl für die jeweilige Option zu begründen. Ihre Antworten setzte er dann in eine Rangordnung ein und stellte verschiedene Stadien moralischer Entwicklung fest. Gilligan beschreibt, wie die von Kohlberg vertretene Theorie die Antworten von Jake systematisch auf Kosten von der Anerkennung der inhaltlichen Komplexität von Amys Stellungnahmen höhergestellt wurden. Jake hält sich in seinen Antworten an einem formal-logischen Schema fest, mit dem er dann das Dilemma von Heinz angeht, ob er das Medikament stehlen soll, um das Leben seiner Frau zu retten. Jake gibt die Antwort, Heinz soll das Medikament stehlen und damit das Gesetz brechen, da beide dafür da sind, um das Leben zu schützen. Auf der anderen Seite gibt Amy die Antwort, dass sich Heinz an dem Gesetz zu halten habe und daher versuchen soll, das Medikament nicht zu stehlen. Da diese Antwort formal das Eigentum höher als das Leben zu stellen scheint, sich unabhängig von den Folgen an Gesetz zu halten vorzuschlagen scheint, ordnet Kohlberg die Antwort einer tieferen Stufe als die Antwort von Jake. Hätte Kohlberg oder seine

Kollegen den Inhalt der Antwort und die weiteren, exemplarischen Ausführungen auch bei anderen Frauen unvoreingenommen betrachtet, hätte er und seine Kollegen gesehen, dass ihre Antwort zumindest genauso gut ist, wie die von Jake (Gilligan, 1993: 57).

Denn Amy definiert gemäss Gilligan in ihren Ausführungen das Problem um, indem sie das Problem im Apothekers Versagen einer moralischen Antwort zu geben, sieht. Daher sucht sie auch die Antwort nicht mehr in der Gegenüberstellung von Eigentum und Leben, sondern in der Kommunikation selbst. Hätte der Apotheker mit Heinz kommuniziert, wäre er in der Welt von interpersonalen Beziehungen anstelle von formalen Regeln. Hier drin geht sie nicht von strikten Einhaltungen der Gesetzten. Da aber der Interviewer ihre Antworten nicht würdigt, durch Wiederholungen von Fragen ihr ein Versagen vermittelt, ist sie nicht nur entmutigt, sondern auch der Interviewer sieht nun in ihrer Antwort

„a feeling of powerlessness in the world, an inability to think systematically about the concepts of morality or law, a reluctance to challenge authority or to examine the logic of received moral truths, a failure even to conceive of acting directly to save a life or to consider that such action, if taken, could possibly have an effect.“ (Gilligan, 1993: 30)

Gilligan sieht in Amys Entscheidung das Dilemma der Frauen, sowie ihre Ethik der Fürsorge reflektiert. Amy ist demnach weniger an formal logischen Wahrheiten, sondern an Beziehungen, an der Anerkennung der Verantwortungsübernahme für einander, an der Wahrnehmung der Notwendigkeit einer Anteilnahme interessiert (30). In ihrer Welt sind die Akteure in diesem Dilemma nicht mit der kategorischen Richtig-Falsch, Höher-Niederer, Recht-Unrecht, Moral-Kein-Moral Rangordnungen (73 f), sondern „as members of a network of relationships on whose continuation they all depend“ mit der Verantwortung für Fürsorge konfrontiert (30). In diesem verflochtenen Beziehungsnetz sucht Amy die Antworten für die Aufrechterhaltung von Bindungen, als ihre Trennung (38, 48 f). “In a world that extends through an elaborate network of relationships, the fact that someone is hurt affects everyone who is involved, complicating the morality of any decision and removing the possibility of a clear or simple solution.“ (Gilligan, 1993: 147)

Gemäss Gilligan vertritt Amy eine Ethik der Verantwortung, in der das Leben durch die persönlichen, kommunikativen Bindungen, durch die Aktivierung von Fürsorge getragen ist. Innerhalb dieser Ethik erscheint das Leben als eine konstante Spannung zwischen der Teilnahme an einer über das individuelle hinausgehende Einheit und der Zugehörigkeit zur Eigenheit, die auch eine Quelle für die moralische Charakterstärke der Person ist. Aus dieser Ethik kann dann legitimiert werden, dass Heinz das Medikament stehlen soll, weil

er in der Beziehung mit seiner Frau steht und nicht aufgrund eines rechtlich bindenden Vertrags (57). „The ideal of care is thus an activity of relationship, of seeing and responding to need, taking care of the world by sustaining the web of connection so that no one is left alone.“ (Gilligan, 1993: 62)

Gilligan hat mir ihrem Ansatz nicht nur eine notwendige und fruchtbare Debatte initiiert, sondern auch die Dominanz der männlichen Sichtweise in der Wissenschaft, Literatur und Gesellschaft verdeutlicht (Reichenbach, 2018: 125-132). Sie betont auch immer wieder, dass diese Verzerrungen kulturell verankert sind. Gilligan fasst insofern Sigmund Freuds Analysen als Daten über die Frauenbilder der Männer, die die Gesellschaft dominieren. Frauen werden hier männliche Konzeption eingezwängt, indem sie als neidvolle und als defizitäre Wesen dargestellt werden. Demnach fehle der Frau der Antrieb für eine Lösung des menschlichen Ödipuskomplexes. Ihr Über-Ich ist ein Kompromiss als Zeichen der Reinheit. Diese und ähnliche Theorien werden dann auch auf die Entwicklungspsychologie übertragen (22). So berichtet Gilligan von einer Theorie bei Nancy Chodorow,⁶ wonach die Unterschiede zwischen Jungs und Mädchen auf die feminisierte Erziehung bei den Müttern zurückgehe. Dadurch, dass sie die Jungs als männliche Gegenpool behandeln werden, würden aus diesen unterschiedlichen Erwartungen in der Erziehung eine defensive Identität bei den Jungs entstehen, die sich in ihrer Sexualität niederschlägt. In Chodorows Beitrag sieht Gilligan einen Versuch, das Negative bei Freud durch das Positive zu ersetzen. Die Weiblichkeit wird dann durch die Bindung zur Mutter und die Männlichkeit durch die Ablösung von der Mutter charakterisiert. Demnach haben die Frauen Probleme mit der Trennung und dann auch der Differenzierung ihrer Identität in ihrem Sozialleben, in das sie eingebettet sind.

„The quality of embeddedness in social interaction and personal relationships that characterizes women’s lives in contrast to men’s, however, becomes not only a descriptive difference but also a developmental liability when the milestones of childhood and adolescent development in the psychological literature are markers of increasing separation. Women’s failure to separate then becomes by definition a failure to develop.“ (Gilligan, 1993: 9)

Die entwicklungspsychologische Sichtweise wird bei George Herbart Mead und Jean Piaget als Schmelztiegel zum Begriff der Sozialisation aufgenommen. Damit kommen auch die Peer Groups in den Blickwinden, an deren Organisation und Struktur die Spiele

⁶ Chodorow, Nancy (1974): „Family Structure and Feminine Personality.“ In: Rosaldo, Michelle Zimbalist and Lamphere, Louise (ed.): *Woman, Culture and Society*. Pp: 43-66. Stanford: Stanford University Press.

als Teil einer geschlechterspezifischen Sozialisation vermittelt werden. Gilligan berichtet von Janet Levers⁷ Beitrag, wonach Jungs in Konkurrenz mit anderen Spielern öfters in grösseren, altersgemischten Gruppen die Konkurrenz betonten Spielen bevorzugen, die auch im Vergleich länger dauern, höhere Fähigkeiten erfordern. Jungs lösen dabei die entstehenden Probleme effektiv, ohne das Spiel zu unterbrechen. „In fact, it seemed that the boys enjoyed the legal debates as much as they did the game itself, and even marginal players of lesser size or skill participated equally in these recurrent squabbles. In contrast, the eruption of disputes among girls tended to end the game.“ (Gilligan, 1993: 9) Lever überträgt insofern Piagets Beobachtung, dass Mädchen im Vergleich zu Jungs pragmatischer, toleranter bezüglich Regelanwendung, sowie gewillter sind, Ausnahmen zu machen und sich auf leichter auf versöhnliche Lösungsvorschläge einlassen, auf alle Kinder (10). Was übersehen wird, ist gemäss Gilligan der Umstand, dass Lever weiterhin von Piagets Voreingenommenheit ausgeht, wonach kindliche und männliche Entwicklung nicht nur eins und das Gleiche sind, sondern auch besser als die der Frauen.

„The assumption shapes her discussion of results is that the male model is the better one since it fits the requirements for modern corporate success. In contrast, the sensitivity and care for the feelings of others that girls develop through their play have little market value and can even impede professional success. Lever implies that, given the realities of adult life, if a girl does not want to be left dependent on men, she will have to learn to play like a boy.“ (Gilligan, 1993: 10)

Piaget Voreingenommenheit wurde auch von Lawrence Kohlberg insofern erweitert, als dass er diese moralische Entwicklung durch die Rollenübernahme in den Spielen gefördert erachtet hätte, die von Jungs bevorzugt werden.

„Consequently, the moral lessons inherent in girls' play appear to be fewer than in boys'. Traditional girls' games like jump rope and hopscotch are turn-taken games, where competition is indirect since one person's success does not necessarily signify another's failure. Consequently, disputes requiring adjudication are less likely to occur. In fact, most of the girls whom Lever interviewed claimed that when a quarrel broke out, they ended the game. Rather than elaborating a system of rules for resolving disputes, girls subordinated the continuation of the game to the continuation of relationships.“ (Gilligan, 1993: 10)

Insofern würden die Mädchen weniger die Rolle „the generalized other“ lernen, wie Mead es nennt, sondern würden in den Spielen Empathie und Empfindsamkeit (sensitivity) entwickeln, die bei der Bestimmung von „the partical other“ zur Anwendung kommt, sodass eine Unterscheidung zwischen sich selbst und dem Anderen vorgenommen werde (11). Auf Grund ihrer Erfahrungen in der Kindheit, der Beziehungen zwischen Mutter

⁷ Lever, Janet (1976): „Sex Differences in the Games Children Play.“ In: Social Problems, Vol. 23(4): 478-487. URL: <https://doi.org/10.2307/799857>

und Kind, dem Typ ihrer Rollenübernahme in Spielen und der verschiedenen sozialen Erwartungen in ihrer Sozialisation erreichen Jungs und Mädchen bei der Ankunft in der Pubertät mit unterschiedlichen Erfahrungen und Orientierungen in Bezug auf interpersonalen sozialen Beziehungen. So hätte Freud von dem Knaben die Erhöhung seiner Libido und von dem Mädchen eine neue Verdrängungswelle (11) erwartet. Auch in Erik Eriksons⁸ Schema von acht Stadien entspricht gemäss Gilligan den Entwicklungslinien von männlichen und nicht weiblichen Kindern (11 f). In der Regel wird die weibliche Identität als negative Seite der männlichen Entwicklung, als die Periode der Passivität und von Werten der Männer ausgehend dargestellt (Gilligan, 1993: 11-17). Die Darstellung der Geschlechterdifferenzen ging dabei, so die These, nicht nur mit einer Wertung der Verschiedenheit der Geschlechter in „besser“ und „schlechter“ Skale einher, sondern auch auf Kosten der Frauen, zumal diese Skalen auf der Grundlage von Forschungsergebnissen, die hauptsächlich von Männern geführt wurden, von überwiegend männlichen Forschern interpretiert wurden. „Thus, when women do not conform to the standards of psychological expectation, the conclusion has generally been that something is wrong with the women.“ (Gilligan, 1993: 14)

Die von der Erwartung von Männern gezeigten Frauenbilder haben zur Folge, dass Frauen gemäss neuere Untersuchungen Angst vor Erfolg haben, da sie den Erfolg entweder mit sozialer Ablehnung und Verlust ihrer Weiblichkeit, oder mit der Angst assoziieren, in Konkurrenz mit Anderen und auf ihren Kosten zu gelangen (Gilligan, 1993: 14 f). Für Gilligan geht es bei der Frage, warum Männer bereitwillig den Erfolg positiv mit instrumentaler Rationalität und die Weiblichkeit negativ mit einer persönlichen Beziehungspflege gleichgesetzt haben, um die Anerkennung der weiblichen Stimme, die sich gerade auch in ihrer Unterordnung und Verwirrung aber als ihre Stärke zu betrachten ist. Aber nicht, wie bis anhin von Männern gelieferter Art, sondern in ihrer Weise.

„Women’s deference is rooted not only in their social subordination but also in the substance of their moral concern. Sensitivity to the needs of others and the assumption of responsibility for taking care lead women to attend to voices other than their own and to include in their judgment other points of view. Women’s moral weakness, manifest in an apparent diffusion and confusion of judgment, is thus inseparable from women’s moral strength, an overriding concern with relationships and responsibilities. The reluctance to judge may itself be indicative of the care and concern for others ...“ (Gilligan, 1993: 16 f)

⁸ Erikson, Erik (1950): *Childhood and Society*. New York: W.W. Norton. / Erikson, Erik (1950): *Childhood and Society*. New York: W.W. Norton.

Diese Denk- und Wahrnehmungszehrerung sind auch für Gilligan der Grund, warum Kohlberg auf der Grundlage der Daten von männlichen Probanden die feminine Fürsorge, dem Gefühl für die Verantwortung dem kognitiven Verständnis von Rechten und Spielregeln unterstellt. Ein Paradox liegt dabei darin, dass traditionell Frauen mit der Fürsorge und der Empfindsamkeit für andere in Verbindung gebracht werden, aber zugleich diese Eigenschaft im Falle ihrer Versprachlichung bei Männern ein höherer Rang zugewiesen wird, obschon die Handlung selbst bei Frauen „as deficient in moral development“ betrachtet wurde (Gilligan, 1993: 18). Der von Frauen bevorzugte kontextuelle Relativismus wird deswegen gegenüber einer formalen Moralkonzeption als Fairness bei den hier vertretenen Männern verworfen, da Frauen die Verantwortungsübernahme ohne den Rückzug moralischer Rücksichtnahme auf die jeweiligen Gegebenheiten wahrnehmen wollen, auch wenn dies im konkreten Fall nicht den formalen Moralkategorien entspricht, die von Männern für Frauen entworfen wurden (Gilligan, 1993: 21 f; 166 f).

SCHLUSSFOLGERUNGEN

Strukturalismus genoss eine lange Periode der Dominanz. Zu diesem strukturalistischen Ansatz gehören auch andere Autoren, wie Selmans und Reich, dessen Konzepte hier nicht besprochen wurden. So hat Selman die Handlungen eines Heranwachsenden aus der Perspektive der Rollenübernahme herausgearbeitet. In seinem Beitrag *Stufen der Rollenübernahme in der mittleren Kindheit* stellte er drei solche Entwicklungsstufen fest (Selman, 1977: 111 f). Und mit Helmut Reichs Ansatz RCR lässt sich die Frage stellen, wer schuld an einem Versagen ist und was getan werden soll, wenn in einem Atomkraftwerk zu einem Unfall kommt, in dem der Mensch und die Technik gleichermassen involviert sind (1995: 20 f). Auch hier wird die Annahme bestätigt, wonach ein Heranwachsender bestimmten Entwicklungsstadien durchläuft, die von einer egozentrischen Einstellung zu einer Reziprozität und schliesslich zu einem System entwickelt, in dem sowohl auf der Objekt- wie auch Subjektebene aus einer Drittperson-Perspektive bzw. derjenigen eines verallgemeinerten Anderen betrachtet werden können (Reich, 2010). Soziale Beziehungen werden folglich als ein laufendes System betrachtet, worin Gedanken und Erfahrungen miteinander kombiniert werden.

Am Anfang dieser Forschungstradition stand Piagets Ansatz des moralischen Handelns. Gemäss Piaget lernen Kinder nicht nur durch das beobachtende Nachahmen, sondern auch durch die konkrete Teilnahme in den Spielen der Peers. Die dabei angeeigneten Wissensstrukturen setzen Kinder in die Lage, das Wissen im eigenen Sinne anzuwenden. Ab etwa dem dem 11. Lebensjahr werden sie zu Relativisten, da sie lernen, dass Gehorsam die andere Seite der Freiheit ist, die eine Voraussetzung der Autonomie ist. Kohlberg hat Piagets Forschungsfragen in ein nächstes Niveau gebracht, indem er einerseits sie theoretisch untermauerte und andererseits auch empirisch neue Wege der Verifikation vorgeschlagen hat. Das von ihm entwickelte *Heinz-Dilemma* hat die Forschung stark vorangetrieben. Seine tabellarische Darstellung der Entwicklungsstufen hinterliess der Schein eine immer höhere Moralentwicklung. Es schien, als ob diese Entwicklungsstufen einzig und alleine von den angeborenen Anlagen des Kindes abhängen. Dass dies nicht eine exakte Widergabe der Empirie ist, ist heute klarer geworden. Nicht nur kein Mensch lebt ganz alleine auf einer einsamen Insel, sondern Kinder lernen (voneinander), zum Teil gegen den eigenen Willen. Aber er hat mit Gedankenexperimente der Forschung eine neue Methode der Überprüfung von Hypothesen beigetragen. Piaget und Kohlbergs Forschungsfragen wurden von Fravell stärker in eine kognitivistische Richtung vorangetrieben. Er brachte den Prozess der Moralentwicklungsstadien der Kinder stärker mit der Rollenübernahme und mit der Kommunikationsstruktur bei Kindern zusammen. Welche Strategie verfügt das Kind bei der Erreichung welchem Ziel und warum setzte er welche Strategie ein? Zur Beantwortung der Frage formalisierte er die Denkopoperationen, die er auch mit dem Alter der Kinder zusammendachte. Eisenbergs stellte im Vergleich viel stärker die Stadien des *prosozialen* Handelns in den Mittel der Forschung. Anhand der bereits in der Forschung etablierten Dilemmata wurden vier bzw. fünf Hauptstadien des prosozialen Handelns entwickelt.

Auch Habermas Konzepte gehen von einer kontinuierlich voranschreitenden Entwicklung in Moral und Kognition bei Kindern aus. Habermas als einen Philosophen hatte auch den Anspruch, die bereits bestehenden Forschungsergebnisse im Lichte eines allgemeinen Prinzips zu bewerten. Er will nicht nur das, was ist, beschrieben und erklärt haben, sondern auch das, was gelten soll, ausgearbeitet haben. Daher will er nicht nur das Gehorsam, sondern auch die Autonomie begründet haben. Was Habermas von anderen Autoren unterscheidet ist, dass er die Kritik der Frauenbewegung nachträglich

aufgenommen hat. Er gibt selber im Vorwort seiner Habilitation, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* zur Neuauflage von 1990 zu, dass er die Frauen gebührend hätte berücksichtigen sollen (Habermas, 2013: 19 f). Ein Ausschluss der Frau würde er sich jedoch nicht gefallen lassen. Trotz dieser fundamentalen Kritik hält Habermas die von Erikson, Piaget und Kohlberg und den Nachfolgern vorgelegte Struktur inkrementellen Entwicklung für richtig. Daher folgt Habermas Modell der Vermittlung von Interaktionsstufen, Sozialperspektiven und Moralstufen genau diesem Muster von strukturellen Entwicklungsstadien.

Drei Schlussfolgerungen lässt sich aus dem Diskurs soeben ableiten; Erstens, die bisher behandelten Ansätze legen die Annahme nahe, dass ein struktureller Zusammenhang zwischen der Entwicklung eines Menschen von einem abhängigen Kind zu einem verantwortungsvollen Individuum, sowie seiner Moralentwicklung von der egozentrischen Interessendurchsetzung zu einem abstrakten und allgemeinen Standpunkt der Normentwicklung und Normanwendung besteht. Kennzeichen der vorgestellten Modelle besteht darin, dass sich der Heranwachsende kontinuierlich komplexer werdende Perspektivenstrukturen aufnimmt, die von einer egozentrischen Teilnehmer- über eine Beobachter- schliesslich zu einer prozeduralen, verständigungsorientierten Multiperspektive entwickelt. Im Zuge dessen gelingt dem Individuum qualitativ höherstehenden Koordinationsleistungen. Während der ersten Stufe, wie z.B. auf der präkonventionellen Stufe Handlungsperspektiven reziprok auf Teilnehmer bezogen werden, werden auf nächsten, zum Beispiel der konventionellen Stufe die Teilnehmerperspektiven auch mit einer Beobachterperspektive verknüpft und schliesslich all diese Perspektiven zu einem abstrakten System entwickelt, sodass eine strukturelle Beziehung zwischen Sozialperspektiven, Interaktionsstufen und der Moralentwicklung einerseits und Ich-Identität und den Weltbildern anderseits entsteht.

Zweitens, die bestehende Literatur zur Struktur der Moralentwicklung bei Kindern wurde mit dem Ziel wiedergegeben, herauszuarbeiten, ob aus ihnen eine Erklärung abgeleitet werden kann, wonach die Moralentwicklung nicht nur mit kognitiven Perspektivenstrukturen, sondern auch mit bestehenden Handlungstypologien innerhalb einer Lebenswelt zusammenkonzipiert werden muss. Aus dieser Auseinandersetzung lässt sich eine Erkenntnis dahingehend ableiten, wonach ein genuin persönlicher Moralstandpunkt handlungswirksamer ist, wenn er den eigenen Interessen nicht

widerspricht und wenn er im Keim aus lebensweltlichen Erwartungen abgeleitet werden kann, beziehungsweise wenn er nicht in einem Antagonismus zu kulturellen Selbstverständlichkeiten steht. Es hat sich unterdessen die Erkenntnis durchgesetzt, dass ohne das intrinsische Motiv des Individuums zur Zugehörigkeit zu einer selbstgewählten Diskursgemeinschaft jede Organisation zu reinen Disziplinierungsanstalten verkommt. Die Tatsache, dass viele Kinder aufgrund ihrer kulturellen Lebensweltbedingungen die höchste Moralstufe nicht erreichen, deutet darauf hin, dass ihnen kein amoralisches Handeln vorgeworfen werden kann.

Ist nun die Unfähigkeitserklärung die Lösung des Problems? Natürlich nicht. Besonders im Lichte von Gilligans Konzept der Fürsorge können wir drittens aus dem Geschriebenen ableiten, dass der Grund dafür, warum Kohlberg die Antworten des Philosophen auf die 5. Stufe der Moralentwicklung, aber nicht auf die 6. Stufe setzt, darin zu liegen scheint, dass Kohlberg in seinen Antworten nicht eine Sichtweise des Neuter erkannte, sondern die eines Menschen, der seine Moral nicht seinen kurzfristigen Interessen überordnen kann. Der Philosoph ist nicht gewillt, zu kooperieren, wenn die Kooperation mit seinen Interessen kollidiert. Der Grund für eine solche Verweigerung liegt aber nicht darin, dass der Philosoph nicht wüsste, was die Konsequenzen seiner Nicht-Kooperation wären, oder dass er nicht über die Kognition verfügte, die ihm vergegenwärtigen würden, dass eine prinzipientreue Handlung zu einer Kooperation führen würde; sie liegen vielmehr darin, dass er rationellerweise anstelle eine Handlung gegen seine Interessen vorzunehmen, lieber entgegen seinen Ideen/Normen handelt. Die Devise des Philosophen scheint also zu lauten: lieber dumm und unfair, dafür im Wohlstand, als schlau und fair, aber in Armut leben.

Literatur

Bischof-Köhler, Doris (2011). Soziale Entwicklung in Kindheit und Jugend. Bindung, Empathie, Theory of Mind. Verlag Kohlhammer: Stuttgart.

Colby, Anne, Kohlberg, Lawrence, Gibbs, John and Lieberman, Marcus (1983). „A Longitudinal Study of Moral Judgment.“ *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 48, 124. URL: <https://doi.org/10.2307/1165935>

Eisenberg, Nancy (1986): Altruistic emotion, cognition, and behavior. Hillsdale (N.J.): Lawrence Erlbaum.

- Flavell, John H. (1966). „Role-Taking and Communication Skills in Children.“In: *Young Children*, Vol. 21(3): 164-77. URL: <http://www.jstor.org/stable/42720660>
- Flavell, John H. and Botkin, Patricia T. (1968). *The Development of Role-Taking and Communication Skills in Children*. New York: Wiley.
- Flavell, John H. und Gloger-Tippelt, Gabriele (1975): *Rollenübernahme und Kommunikation bei Kindern*. Weinheim: Beltz.
- Gilligan, Carol (1993). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gilligan, Carol and Attanucci, Jane (1988). „Two moral orientations: Gender differences and similarities.“ *Merrill-Palmer Quarterly*, 34(3), 223–237.
- Habermas, Jürgen (1983). *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (2013). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heckman, James J.; Humphries, John Erich and Kautz, Tim (ed.) (2014). *The myth of achievement tests: the GED and the role of character in American life*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jaffee, Sara Hyde and Shibley, Janet (2000). „Gender differences in moral orientation: A meta-analysis.“ *Psychological Bulletin*, 126(5), 703–726. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.5.703>
- Kohlberg, Lawrence (1973). „The Claim to Moral Adequacy of a Highest Stage of Moral Judgment.“ *The Journal of Philosophy*, 70 (18): pp. 630-46. doi:10.2307/2025030.
- Kohlberg, Lawrence (1996). *Die Psychologie der Moralentwicklung*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Mead, George H. (1968). Geist, Identität und Gesellschaft [Org.: Mead, George Herbert (1934): *Mind, Self, and Society: from the standpoint of a social behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press]. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Mead, George Herbert (1913). „The Social Self.“ *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, Vol. 10: 374-380. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/us/mead3.htm> [05. 08. 2022].
- Mussen, Paul Henry and Eisenberg, Nancy (1979): *Roots of caring, sharing and helping: the development of prosocial behavior in children* [Helfen, Schenken,

Anteilnehmen: Untersuchungen zur Entwicklung des prosozialen Verhaltens]. San Francisco: W.H. Freeman and Co.

Parsons, Talcott (1951). *The Social System*. London: Routledge.

Pellizzoni, Sandra, Siegal Michael and Surian, Luca (2010). „The contact principle and utilitarian moral judgments in young children.“ *Developmental Science*, 13(2):265-270.

Piaget, Jean (1973). *The Language and Thought of the Child*. Translated by Marjorie and Ruth Gabain. London: Routledge.

Reich, Helmut K. (2010). *Developing the Horizons of the Mind. Relational and Contextual Reasoning and the Resolution of Cognitive Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

Reich, K. Helmut (1995). „From either/or to both-and through cognitive development.“ In: *Thinking: the Journal of Philosophy for Children*, Vol. 12 (2): 12-15.

Reichenbach, Roland (2018): *Ethik der Bildung und Erziehung. Essays zur Pädagogischen Ethik*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Selman, Robert L. (1977). „Stufen der Rollenübernahme in der mittleren Kindheit.“ In: Döbert, Rainer; Habermas, Jürgen und Nunner-Winkler, Gertrud (Hrsg.): *Entwicklung des Ichs*. Köln: Kiepenheuer.

Siegler, Robert S., Thompson, Clarissa A. and Schneider, Michael (2011). „An integrated theory of whole number and fractions development.“ *Cognitive Psychology*, 62(4):273-296. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cogpsych.2011.03.001>

Yuill, Nicola and Perner, Josef (1988). „Intentionality and knowledge in children's judgments of actor's responsibility and recipient's emotional reaction.“ *Developmental Psychology*, 24(3), 358–365. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.24.3.358>

ANALYSIS OF THE RENEWABLE ENERGY POLICY DEVELOPMENT IN TURKEY AND POLAND

Gamze TANIL¹

Abstract

This article seeks to explicate the link between the governmental policies for renewable energies and associated increase in the capacity and the generation of renewable energies. The contribution of this article to the existing literature is that it emphasizes the importance of an enabling state policy for developing and implementing a successful renewable energy policy. It starts by reviewing state policies that promote new renewable energy investments in Turkey and Poland. The effectiveness of this policy is tested by using sectoral renewable energy statistics. In the next step, both countries' achievement of their renewable energy targets for 2020 are investigated. This research finds that Turkey and Poland have developed an enabling policy framework for renewable energies. These policies, in the long term, will enable energy transition in both countries and lead to a more secure, sustainable, clean, and environmentally friendly energy mix.

Keywords: Energy policy, renewable energy, Turkey, Poland.

Öz

Bu makale, yenilenebilir enerjiler için yapılan hükümet politikaları ile yenilenebilir enerjilerin kapasite ve üretim artışı arasındaki bağlantıyı açıklamayı amaçlamaktadır. Bu makalenin mevcut literatüre katkısı, başarılı bir yenilenebilir enerji politikası geliştirmek ve uygulamak için etkin bir devlet politikasının önemini vurgulamasıdır. Çalışma, Türkiye ve Polonya'da yeni yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik eden devlet politikalarını gözden geçirerek başlar. Bu politikaların etkinliği, sektörel yenilenebilir enerji istatistikleri kullanılarak test edilmektedir. Çalışmanın bir sonraki adımında, her iki ülkenin 2020 yılı için yenilenebilir enerji hedeflerine ulaşip ulaşmadığı araştırılmaktadır. Bu araştırma, Türkiye ve Polonya'nın yenilenebilir enerjiler için etkin politika çerçevesi geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu politikalar, uzun vadede her iki ülkede de enerji geçişini sağlayacak ve daha güvenli, sürdürülebilir, temiz ve çevre dostu bir enerji karışımına yol açacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enerji politikası, yenilenebilir enerji, Türkiye, Polonya.

Introduction

In the global scale, the term energy transition has characterized the recent discussions about a sustainable environment and better conditions for fauna, flora, and human beings. For societies, energy transition does not only have an ecological meaning, but it also implies economic and social changes. Firstly, it would help avoid the political and economic risks linked to high level of import dependency. Secondly, it would enable the

¹ Gamze Tanil, Doktor, Nişantaşı University, Department of International Relations, E-mail: gamze.tanil@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3217-0560

countries to develop a sustainable energy model, which will contribute to long-term economic growth and development. Thirdly, it would help societies escape the negative impacts of the fossil fuel use on environment and human health. Finally, in economic terms, it would give consumers more energy choices and make energy market more competitive. The overall positive impacts of the renewable energies would be a significant contribution to the sustainable development goals of the countries. For these reasons, the immediate goal of the global, European, and national energy policies is to increase the share of renewables in energy production and consumption and to benefit from these resources in secure, economic, and sustainable ways.

In pursuit of these long-term goals, the European Union set its energy policy objectives as competitiveness, security of supply, and sustainable development. These policy objectives are to be achieved via the Union’s 2020 energy targets: 20% of the EU’s total energy consumption will come from renewable energies by 2020, there will be 20% increase in energy efficiency by 2020, and there will be 20% reduction in emissions of greenhouse gases by 2020 from 1990 levels. Through these targets, the overall goal is to prevent the socially, ecologically, and economically harmful impacts of energy production and consumption.

This article focuses on the implementation of renewable energy policy through an enabling government policy structure. Particularly in the post-Covid-19 pandemic period, many countries find themselves struggling with the emerging energy crisis, price volatility, and economic downturn. Therefore, designing and implementing a sustainable energy policy is of uttermost importance for all governments as a sustainable solution to energy and environment-related problems. Poland, as an Eastern European EU-member state, displays a similar profile with Turkey regarding its extensive use of fossil fuels (See Table 1). Therefore, this EU member state is chosen as a comparative case to assess Turkey’s performance in deployment of renewable energies.

Table 1: Gross electricity production by type of fuel in Turkey and Poland (ktoe) (2015-2020)

		2015	2016	2017	2018	2019	2020
Solid fossil fuels	Poland	11222	11205	11277	11226	10158	9234
	Turkey	6377	7771	8201	9574	9559	8943
Natural Gas	Poland	549	673	862	1086	1272	1486
	Turkey	8531	7672	9500	7952	4925	6098
Renewables and biofuels	Poland	2002	2002	2114	1894	2249	2497
	Turkey	7193	7759	7500	8406	11372	11035

Source: (Eurostat, 2022)

This empirical study takes its data mainly from the Eurostat energy database, International Energy Agency (IEA) database, and International Renewable Energy Association (IRENA) database. The comparative figures are prepared based on the official statistical data with an aim to show the deployment of renewable energies in Turkey and Poland. For each country, the first indicator analysis is the year-by-year increase in renewable energy capacities. The second indicator analysis shows the annual increase in renewable

electricity production. In the final indicator analysis, both countries' accomplishment of the EU's 2020 renewable energy targets is studied in a comparative perspective. This comparative analysis of the energy transition performances of two countries reveals how far each country achieved to fulfil its policy targets. The results of this research validate the important role of governments' decisive and timely use of enabling policies to create the desired level of renewable energy investments, and therefore move their countries forward in terms of energy transition.

Literature Review

A literature review on the renewable energy potential and utilization of Turkey reveals several studies. Capik et.al. (Capik, Yılmaz, & Çavuşoğlu, 2012) revised the renewable energy potential and the energy politics of Turkey in 2012. The authors maintained that Turkey possesses a huge hydroelectric resource, an extensive geothermal resource that is utilized for heating of residences, district heating, greenhouse heating, and for spas, as well as considerable wind energy and solar energy potential due to its geographical location. Based on this analysis, they concluded that Turkey's renewable energy sources can make a huge contribution to a sustainable and independent energy mix, and thereby, help to accomplish the country's environmental goals and increase the security of energy supply by reducing the dependence on imported fuel supplies (Capik, Yılmaz, & Çavuşoğlu, 2012).

Toklu (Toklu, 2013) revised the energy use pattern in Turkey in 2013, and concluded that although Turkey's use of hydropower, geothermal and solar thermal energy has increased since 1990, fossil fuels remained to be the main source to produce electricity. The study underlined that Turkey's dependence on expensive imported energy resources place a big burden on the economy and increase air pollution which is a great environmental concern in the country. In this regard, renewable energy resources appear to be the one of the most efficient and effective solutions for clean and sustainable energy development in Turkey. The author compared production capacities and current operational amounts in various renewable energy sectors and concluded that the considerable gap between them could be attributed to the lack of financial resources and appropriate lending facilities, particularly for small-scale projects, and complex bureaucratic procedures concerning the permit application process (Toklu, 2013).

There are also academic studies that analyse the positive role of state support mechanisms in promotion and development of renewable energy investments. These studies show the role of enabling government policies and financial support mechanisms in triggering the deployment of renewable energies. In 2008, Alboyacı and Dursun (Alboyacı & Dursun, 2008) discussed the electricity restructuring in Turkey and the development of wind energy production in the energy mix. Their statistical analysis provided that the installed capacity of Turkey's wind energy increased from 9MW in 1998 to 19MW in 2001 and reached 131.35MW in 2007. The authors' conclusion was that wind energy only received sufficient attention in terms of government policy with the introduction of renewable

energy law No.5346, by which the government guaranteed to buy the generated energy from wind and planned a large increase in electric generating capacity over the next 20 years.

In 2017, Ugurlu and Gokcol (Ugurlu & Gokcol, 2017) analysed the renewable energy utilization in Turkey and concluded that as of July 2017, wind energy constituted 74% of the total renewable based installed power capacity, and it was followed by solar (16%) and geothermal energy (10%). The authors attributed this increase to the renewable energy law in 2005 which regulated the sector and provided financial incentives for the new investments by the private sector (Ugurlu & Gokcol, 2017). Their policy recommendation to achieve full utilization of the renewable energy potential of the country was to use appropriate laws and financial incentives that would remove the barriers to renewable energy investments.

In Poland, several scholars analysed the state's energy policy, strategic objectives, and tools for the development and utilization of renewable energy sources. The research that covers early 2000s, presented that the share of renewable electricity in Poland increased from 1.68% in 2000 to 2.8% in 2006. In this period, the largest share of renewable electricity came from the hydropower, and it was followed by biomass, wind, and biogas (Paska, Salek, & Surma, 2009). The authors stated that Poland's initial target for 2010 was to enable that renewable energies shall constitute 7.5% of the country's total gross electricity consumption. Based on this target, government strategies focused on the activities for promotion of the renewable energies. Economic and environmental potential of the country could offer possible growth in three renewable energies, namely biomass, wind, and hydropower. The government strategy, therefore, focused on the restructuring of the energy supply system based on efficiency, consistency, and sufficiency (Paska, Salek, & Surma, 2009).

In a later research, researchers analysed the results of adoption of the EU's Directive 2009/28/EC on the promotion of renewable energies in Poland (Paska & Surma, 2014). This study provided that in 2009 the Polish Government adopted a strategy paper 'Energy Policy of Poland until 2030' with an aim to present the energy sector development for next 20 years. This strategy paper presented the challenges for the energy policy as high energy demand, insufficient domestic fuel supply and energy generation capacity, low density of transmission and distribution infrastructure, significant import dependence for natural gas, and almost full import dependence for crude oil. Thus, the government policy focused on the development of renewable energies and provided financial incentives in the form of feed-in-tariffs and green certificates. This support scheme had positive impact on new investments, and the installed capacity of renewable energies in Poland increased from 1028 MW in 2004 to almost 6000 MW in the beginning of 2014 (Paska & Surma, 2014).

In 2020, researchers analysed the possibilities for further development of the renewable energies in Poland based on 450 expert answers to a questionnaire (Pietrzak, Iglinski,

Kujawski, & Iwanski, 2021). The survey results revealed that experts perceived potential of renewable energies in Poland as large. This result indicates actual opportunities for further development of the sector particularly in solar energy, wind power, and solid biomass. The experts pointed out the main factors that hinder the development of the renewable energies in Poland as complicated legal regulations, high investment costs, insufficient knowledge about renewable energies among society, and negative impact of the coal energy lobby (Pietrzak, Iglinski, Kujawski, & Iwanski, 2021). Therefore, government policy needs to target these hindrance factors.

Analysis of Energy Structure in Turkey and Poland

As a candidate country, Turkey aims to comply with the EU *acquis* in all policy areas, including the energy policy. Although the EU’s renewable energy policy objectives and targets are important benchmarks for Turkey, the country’s dependence on imported energy supplies limits its policy options. The dependence on imported energy sources not only limits the country’s options in foreign policy and economic development, but also exacerbates environmental problems.

Table 2: Generation of electricity from primary energy sources in Turkey

	2017		2018		2019		2020	
	GWh	Percent	GWh	Percent	GWh	Percent	GWh	Percent
Conventional energy sources								
Imported coal, hard coal, lignite	97.475	32.8	113.248	37.16	112.893	37.14	105.811	34.5
Liquid fuels	1199	0.40	329	0.11	336	0.11	322	0.11
Natural gas	110.490	37.17	92.482	30.34	57.288	18.85	70.931	23.13
Renewable energy sources								
Hydro	58.217	19.59	59.938	19.66	88.822	29.22	78.093	25.47
Wind	17.903	6.02	19.949	6.54	21.730	7.15	24.828	8.10
Solar	2889	0.97	7799	2.56	9249	3.04	10.950	3.57
Geothermal	6127	2.06	7431	2.44	8951	2.95	10.027	3.27
Renewable waste and heat	2972	1.0	3622	1.19	4624	1.52	5736	1.87
TOTAL	297.277	100	304.801	100	303.897	100	306.703	100

Source: (Turkish Electricity Transmission Corporation, 2021)

A quick analysis of national statistical data shows that conventional energy sources dominate the energy mix of Turkey in electricity generation (See Table 1). In 2020, Turkey’s electricity mix was dominated by fossil fuels representing 57% of the total; of this amount, coal constituted the biggest share, followed by natural gas, and oil (only a minor percentage). In 2020, the share of renewable energy sources constituted 42% of all domestic electricity production. Even though Turkey has a growing production capacity in RES, the choice of electricity production remains heavily on the side of the

conventional energy sources due to their being considered as more reliable power supply by the government. In 2017 government policies shifted from using imported natural gas to domestic coal and we can see the result of this policy in the decrease in natural gas usage from 37% in 2017 to 18% in 2019 and 23% in 2020.

For Poland, a quick analysis of national statistical data shows that conventional energy sources dominate the energy mix in electricity generation (See Table 2). Electricity is produced mainly in thermal power plants. In 2020, the production in thermal power plants accounted for 78% of the total production. Coal plays a central role in Poland’s energy system and economy. In fact, the most important fuel used to generate electricity in 2020 was hard coal, with a share of 44%, and lignite with a share of 24%. The share of these fuels in electricity production has decreased since 2017. Meanwhile, electricity generation from renewable energy sources accounted for 20% in 2020 and they have constantly increased since 2017. The most important sources in this group are wind energy, biomass, and biogas. Most of the growth in the renewable energies came from increased onshore wind generation, followed by bioenergy. Solar energy has the smallest share, but it is characterized by the highest growth dynamics.

Table 3: Generation of electricity from primary energy sources in Poland

	2017		2018		2019		2020	
	GWh	Percent	GWh	Percent	GWh	Percent	GWh	Percent
Conventional energy sources								
Hard coal	79.022	46.3	81.257	47.7	76.538	46.67	69.668	44.08
Lignite	52.166	30.6	49.331	29.0	41.639	25.39	38.148	24.13
Gas fuels	10.141	5.94	12.709	7.4	15.131	9.22	16.891	10.68
Renewable energy sources								
Hydro	2560	1.50	1970	1.1	1958	1.19	2118	1.34
Wind	14.909	8.74	12.799	7.5	15.107	9.21	15.800	9.99
Solar PV	165	0.09	300	0.1	711	0.43	1958	1.23
Biomass and biogas	6416	3.76	6511	3.8	7602	4.63	8371	5.29
Other fuels	4613	2.70	4745	2.7	4597	2.80	4270	2.70
TOTAL	170.465	100	170.039	100	163.989	100	158.043	100

Source: (Statistics Poland, 2021)

Turkey’s major problems in terms of energy policy are high dependence on imported energy, persistent use of coal for energy production, depletion of fossil fuel reserves, price volatility due to rising energy prices, and environmental pollution. Turkey recognizes the need to promote the production and use of renewable energies, and thereby, to change its energy mix. This political target can only be achieved through effective government policies that would provide supportive legal and financial framework for the renewable energy investments.

Poland's major problems in terms of energy policy are related to the still strong position of the coal mining sector and the significant number of employees in it (nearly 80,000 employees in 2021). The pressure of the coal lobby to maintain the status quo has been the main barrier to the energy transformation for many years. The hard coal mining sector is unprofitable and requires permanent public subsidies (in December 2021, the mining law was amended, assuming the implementation of a PLN 28.8 billion support system for hard coal mines by 2031). By the end of 2049, it is planned to close all coal mines in Poland. The commissioning of the first unit of the first nuclear power plant is scheduled for 2033, and in the coming years it is planned to commission another five such units at intervals of 2-3 years. Russia's use of limiting gas supplies to Europe at the turn of 2021/22 in connection with the conflict in Ukraine increased the pressure to diversify the sources of gas supplies. The national regulations assume that from 2023 the maximum share of natural gas imported by energy companies from a single source in a given calendar year may not exceed 33%. High energy prices translate into an increasing interest in investments in renewable energy in the enterprise sector, which is interestingly higher in public enterprises (Žuk & Žuk, 2021).

Analysis of Renewable Energy Policy in Turkey and Poland

This section includes analysis on four fields. Firstly, it investigates renewable energy policy objectives and targets in Turkey and Poland. This analysis serves as the validation of a determined governmental policy for the promotion and the use of renewable energies. The second part presents the results of the policy implementation, i.e., the renewable energy utilization, in Turkey and Poland. This part serves as the validation of the successful operationalization of the governmental support mechanisms for the new investments in renewable energies. Finally, the conclusion investigates the achievement of the EU's 2020 renewable energy targets in Turkey and Poland.

In 2009, European Commission published the Renewable Energies Directive (European Commission, 23 April 2009) with an aim to introduce a common framework for the promotion of renewable energies and to set mandatory national targets for the overall share of renewable energies in gross final energy consumption, in electricity, and in transport. To achieve their national targets, Member States are required to establish national action plans which set out their sectoral targets for the renewable energies.

In accordance with Directive 2009/28/EC, Turkey published its National Renewable Energy Action Plan (NREAP) (Ministry of Energy and Natural Resources, 2014) in 2014. The Action Plan set ambitious goals for 2020: the share of renewable energy in electricity will be 37.84%, in the heating and cooling it will be 13.71%, and in transport it will be 7.29%. The share of renewable energy in gross final energy consumption will be 19.29%. Ministry of Energy and Natural Resources, in its Strategic Plan for 2015-2019 (Ministry of Energy and Natural Resources, 2014), set out the national energy objectives as strong and reliable energy infrastructure, diversification of primary energy resources and

utilization of domestic renewable energy resources such as hydro, wind, solar, geothermal, biomass, wave, and tide, and thereby, reducing the risks arising from import dependency. The Plan also stated the objectives related to the improvement of financial supports for new energy investments with an aim to remove the structural constraints against investments and to enable necessary investments easily and rapidly under competitive conditions according to sustainability principles (Ministry of Energy and Natural Resources, 2014).

These policy objectives and policy targets demonstrate the existence of political will in Turkey to adapt the EU renewable energy objectives and strategic targets. This political will has been translated into action plans and strategic objectives by the relevant ministries. The overall policy goal is to achieve energy transition via increasing the renewable energy investments, and therefore, changing the energy mix of the country.

In Poland, the core of the renewable energy legislation is the Energy Law of April 10, 1997. This law obliges the energy companies that sell electricity to final consumers to obtain and submit the certificates of origin or to pay a substitution fee. On January 4, 2005, Polish Government accepted the Energy Policy of Poland until 2025. This document presented the objectives of energy policy as energy security, energy efficiency, economic competitiveness, environmental protection from the negative effects of energy-related activities. In 2009, Polish Government adopted Energy Policy of Poland until 2030. This strategy paper defined the strategic directions for the energy sector as improvement of energy efficiency, security of energy supply, diversification of electricity generation by using nuclear energy, development of renewable energies, implementation of a competitive energy market, and reduction of pollutions originating from energy sector.

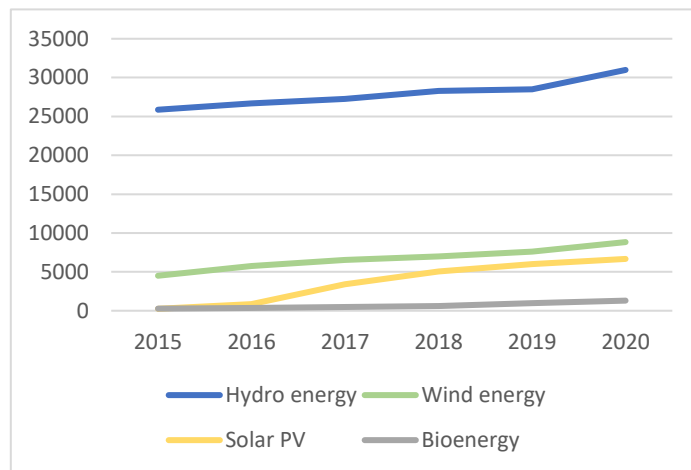
In accordance with Directive 2009/28/EC, Poland prepared and submitted its National Renewable Energy Action Plan (NREAP) to the European Commission in 2010. Poland stated to increase the share of renewable energies within its gross energy consumption to 15% by 2020. The sectoral goals were defined as 19.13% of renewable energy in electricity, 17.05% of renewable energy in heating and cooling, and 10.14% of renewable energy in transport. The main goal of the plan was to outline a path of Poland to achieve its renewable energy target by 2020.

Poland's National Energy and Climate Plan for the years 2021-2030 assumed the achievement by 2030 of such goals as 7% reduction of CO₂ emissions in non ETS (Emissions Trading System) sectors (compared to 2005), 21-23% RES in gross final energy consumption and 23% increase in energy efficiency. The development of renewable energy sources in Poland is also determined by the existing problem of low emissions related to the use of coal for heating houses. Out of all 46 zones in the country, in 2018 the permissible level of PM₁₀ was exceeded in the area of 39 zones, and only one city (Krakow) managed to introduce a complete ban on smoking with solid fuels from 2019 (Traczyk & Gruszecka-Kosowska, 2020).

The Polish government's strategy for the promotion of renewable energies was included in the document 'Poland's energy policy until 2040' and the implementation of offshore wind energy was distinguished as a strategic project.

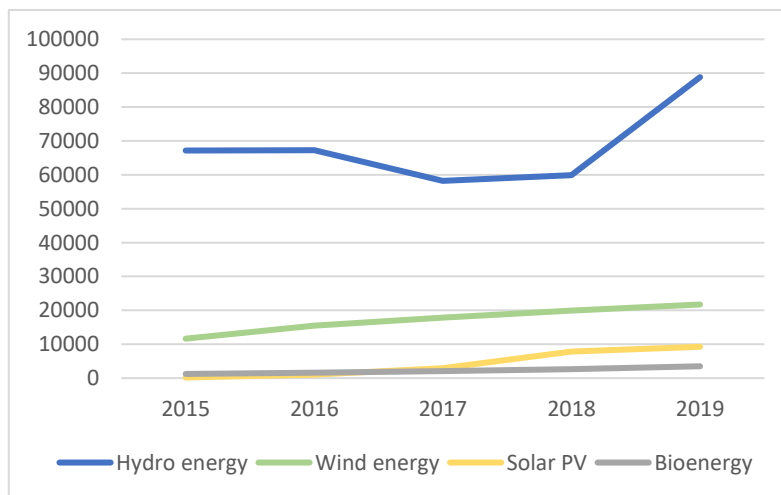
The strategic objectives and action plans in both countries provided an increase in deployment of renewable energies. Figures 1 and 2 present statistical data for Turkey's operationalization of its renewable energy strategies between 2015 and 2020.

Figure 1: Renewable energy capacity statistics in Turkey (MW)

Source: (International Renewable Energy Agency, 2021)

Figure 2: Renewable energy production statistics in Turkey (GWh)

Source: (International Renewable Energy Agency, 2021)

Turkey produced the largest quantity of renewable electricity from hydropower in 2019. It is important to note that in terms of new installed capacity in hydropower in 2020 globally, Turkey comes the second after China. In 2020, China demonstrated the biggest

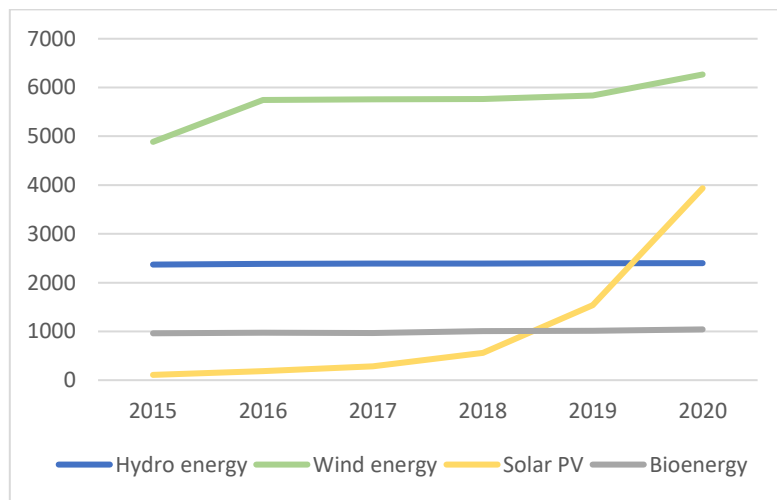
capacity increase with 13760 MW, and it was followed by Turkey with 2480 MW capacity increase (International Hydropower Association, 2021). With this increase, Turkey ranked the first among the European countries. It is only followed by Norway with 324 MW increase (International Hydropower Association, 2021). In terms of total installed hydropower capacity in Europe, with 31 GW of installed capacity, Turkey ranks the second after Norway (33 GW) in 2020 (International Hydropower Association, 2021). As of June 2020, hydroelectric energy made up majority of Turkey's renewable energy production, with 682 hydroelectric power plants in operation. However, the dependence of this capacity on the effects of climate change keeps the sustainability of hydroelectric power in doubt.

Wind energy is the second largest source of renewable energy in Turkey. Although Turkey has a significant wind energy potential, due to the technological deficiencies and financial constraints, wind energy has a low share in electricity generation. The number of wind energy installations was 2312 in 2012, which increased more than threefold to 7615 in 2019 (Turkish Wind Energy Association, 2019).

The use of solar energy in Turkey started only in 2014, and in five years period, installed capacity of solar energy power plants has reached 6667 MW in 2020. The capacity increase as well as the production increase in three renewable energy sectors are the positive outcomes of Turkey's governmental support policies for new renewable energy investments, and therefore, demonstrates an advance in step with EU regulations.

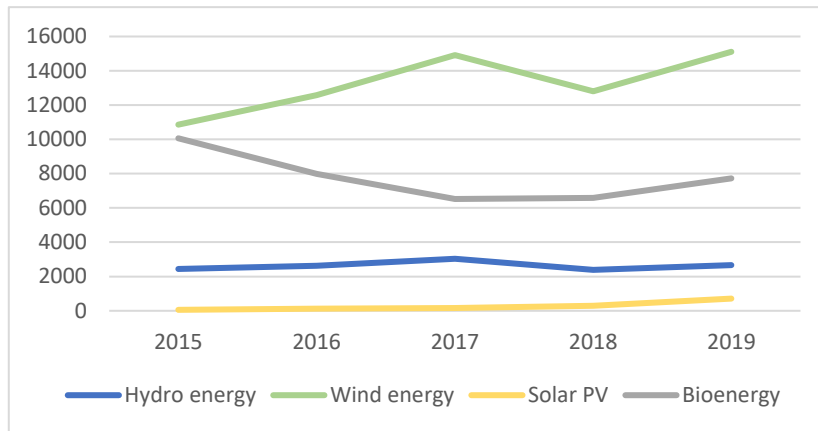
Similarly, statistical data for Poland shows an increase in the deployment of renewable energies. Figures 3 and 4 present the statistical data for Poland's operationalization of its renewable energy strategies between 2015 and 2020.

Figure 3: Renewable energy capacity statistics in Poland (MW)

Source: (International Renewable Energy Agency, 2021)

Figure 4: Renewable energy production statistics in Poland (GWh)

Source: (International Renewable Energy Agency, 2021)

Wind energy is an important source of renewable energy in Poland. The energy capacity of windmills in 2020 in Poland amounted to approximately 6.3 MW, and the production of over 15 GWh. A very weak increase in capacity in this sector results from the newly introduced legal barriers. Under the 2016 Act, a wind farm cannot be built at a distance of less than 10 times the height of the turbine from residential buildings, forms of nature protection and forest complexes. In practice, this rule, referred to as 10H, inhibited the development of onshore wind investments in Poland. Legislative work has been underway since 2021 to liberalize this rule. The second largest source of renewable energy is biomass energy, which in 2019 generated over 7.7 thousand MWh. The domestic potential in this respect is used to a minimal extent, despite the high profitability, in Poland the number of all types of biogas plants exceeds 300, while in Germany the number is around 10,000 (Mamica, Mazur-Bubak, & Wróbel-Rotter, 2022). Hydropower is in third place in terms of renewable energy production, with a stable level of generation in the range of 2.4 - 2.7 thousand GWh per year. Solar energy, although in this classification it is at the bottom in terms of annual production, in 2019 at the level of over 700 GWh, it is nevertheless the fastest growing renewable energy source in Poland. Only between 2017 and 2020, the renewable energy capacity of solar energy increased over 13 times, from nearly 300 to almost 4,000. MW.

In Green Deal, the European Commission has set out a clear vision of achieving climate neutrality by 2050. With this objective, the first step was designed by the EU Directive (Directive 2009/28/EC on the promotion of the use of energy from renewable sources, 2009) which required the member states to collectively ensure that the energy from renewable sources in the Union's gross final consumption of energy in 2020 shall be at least 20%. This overall Union target shall be met by the member states' national contributions and each member state shall introduce measures effectively designed to ensure this goal. In this context, Poland's target for the share of energy from renewable

sources in gross final consumption of energy in 2020 was defined as 15%. Turkey defined its target as 19.29% of renewable energy in its gross final consumption of energy in 2020 (See Table 4).

Table 4: Renewable energy sectoral targets for 2020 in Turkey and Poland

	2020 Targets for Renewable Energy			
	Electricity	Heating and Cooling	Transport	Gross final energy consumption
Turkey	37.84%	13.71%	7.29%	19.29%
Poland	19.13%	17.05%	10.14%	15%

Source: (Turkey’s Ministry of Energy and Natural Resources, 2014; Poland’s Ministry of Economy, 2010)

In Turkey, the share of renewable electricity in total electricity generation reached 44% in 2019. This placed Turkey on the higher end in comparison with the EU member states. This rate is far above the expected target in renewable electricity for the year 2020.

The residential sector in Turkey mostly uses natural gas, which covered 51% of total energy consumption in 2018. The rest was covered by electricity (23%), bioenergy (8%), coal (8%), geothermal (6%), solar (3%) and oil (1%) (International Energy Agency (IEA), March 2021). Space heating accounts for almost half of residential energy demand and the rest is used in water heating, residential appliances, and cooking. Considering the renewable energy shares in the heating and cooling sectors in 2018, the target for 2020 seems plausible to achieve.

However, oil fuels strongly dominate Turkey’s domestic transport energy use. They accounted for 98% of domestic transport energy use in 2018. Only 0.7% of total energy consumed in domestic transport sector came from renewable energies in 2018. Of this amount, 0.5% came from biofuels and 0.1% came from renewable electricity (International Energy Agency (IEA), March 2021). This rate of renewable energy consumption in transport sector is one of the lowest compared to other EU member states.

Despite the growth in renewable energy, the share of renewables in total final energy consumption (TFEC) has fallen slightly due to the growth in fossil fuels. In 2018, the renewable share in TFEC was 11.9% (International Energy Agency (IEA), March 2021). This rate is far behind Turkey’s 2020 target, and it places Turkey in the lower half in comparison with other EU member states.

Share of renewable energy in gross final energy consumption in Poland amounted to 16.1%, i.e. above the target set at 15%. However, the achievement of the target was possible thanks to the modification of the method of calculating the share of renewable energy sources by the Central Statistical Office. This modification concerned the estimation of a much greater use of wood in domestic boilers and fireplaces. This allowed

for the avoidance of potential penalties. Recent years have seen an unprecedented development of individual solar energy stimulated by a system of subsidies and tax reliefs. This success, due to the temporary and high loads on local power grids, resulted in the reduction of the existing incentive system. The development of wind farms in the Baltic Sea is also planned, in 2026 a wind farm with a capacity of 1 GW is to be commissioned.

Results

In its neighbourhood, Turkey and Iran are the only countries with significant coal deposits. This makes Turkey's energy system dominated by a large share of fossil fuels. In 2019, with 83% of the total primary energy supply coming from fossil fuels, Turkey ranks among the EU member states that have the highest share of fossil fuels in their energy mix. Another problem in Turkey's energy mix is the reliance on energy imports - oil and gas- for the energy supply. On the bright side, Turkey's renewable energy policy implementation has recorded a considerable success in the last decade by doubling the renewable energy production since 2009 and achieving 54% of total energy production from renewable sources in 2019. This rapid growth is mainly caused by the increase in hydro energy, wind energy, and solar energy.

Turkey's energy policy objectives have been shaped around the reduction of import dependency in oil and gas and diversification of its energy mix. Both objectives require development of renewable energies that is to be complimented by the introduction of nuclear energy. As the Turkish administration recognized the potential for renewable energy that can reduce the country's dependence on foreign oil and gas, the sector started to gain momentum. This development is expected to contribute to energy security and economic growth at the same time, both of which are political priorities for Turkey.

Poland's energy policy objectives have been shaped around two challenges, i.e., the pursuit of a low- and zero-emission transformation of the Polish economy while ensuring energy security. The strategy 'Poland's energy policy until 2040' adopted in 2021 assumes that by 2040 more than half of the installed capacity will be zero-emission sources. The new, strategic area of these changes is offshore wind energy, in which Orlen, the largest oil company in Poland, has started investing. The aforementioned strategy assumes that in 2030 the share of renewable energy sources in gross final energy consumption will be at least 23%. Polish energy policy is in line with the assumptions of the United Nations Framework Convention on Climate Change (COP21) and the European Green Deal.

Poland has experienced significant development of the RES sector in recent years, largely thanks to the use of systemic solutions stimulating investments, both addressed to larger suppliers (through RES auctions in the form of subsidies to the price of energy offered in auctions) and individual (with a good example of subsidies and concessions for the development of individual photovoltaic installations). It seems that the decision to gradually close the mines will provide an additional impulse for the development of

renewable energy sources, including through the already initiated legislative work to ease the restrictive policy in the field of installing new wind farms.

Turkey has a high potential for renewable energy resources, so, there is an economic growth opportunity only to be triggered by greater investments in the renewable energy sectors. These investments are expected to provide positive socio-economic consequences when the new employment creation effect of these sectors is considered. Although the dominant policy objective for the promotion of the renewable energies is mainly the reduction of import dependency on oil and gas, a sustainable economic growth opportunity is also significant for Turkey. The achievement of both goals of energy transition and sustainable economic growth would be in line with the EU's policy goals and objectives. These achievements would be a decisive move for this candidate country to associate itself more closely with the EU member states.

In Poland, share of renewable energy in gross final energy consumption remained at a similar level of about 11% from 2012 to 2017. A clear increase in the value of this indicator has only been observed in recent years, since 2018 it has increased from 14.9% to 16.1% in 2020, although it is partly due to the broader qualification of biomass burned in fireplaces and stoves. A barrier to the development of wind energy are the restrictive regulations on the location of windmills in relation to existing buildings and even forest complexes. Still, a large unused potential in the field of renewable energy production concerns biomass (Kampas, Rozakis, Faber, & Mamica, 2021). The decisions made in 2021 on the gradual cessation of hard coal mining by 2041 will favour the development of renewable energy in Poland. A barrier to the rapidly developing solar energy is the failure to adapt the energy transmission system to significant fluctuations related to it. Therefore, actions are required to improve this infrastructure as well as further work on technologies enabling energy storage, including particularly the production of hydrogen.

This research maintained that the deployment of renewable energies is important for maintaining environmental sustainability because of clean energy generation, reduction of CO₂ emissions, increasing air quality, and ensuring energy safety. Renewable energies also have economic importance well beyond the energy sector because of their positive impact on the generation of new jobs. The people that are directly and indirectly employed in the renewable energy technologies spend their incomes on food or consumer goods and services, and thereby, they stimulate many different industries in local and national economy. The conclusion of this research is that effective governmental policies for the promotion of renewable energies positively impact on new renewable energy investments, and thereby, they trigger both energy transition and a sustainable economic growth. Our research data showed that in Turkey and Poland alike, supportive policies and financial incentives for the renewable energies provided an effective method to maintain new investments and fulfil these countries' international obligations in terms of renewable energies.

Bibliography

- European Commission. (23 April 2009). *Directive 2009/28 of the European Parliament and of the Council on the promotion of the use of energy from renewable sources*. Brussels: OJ L 140/16.
- Alboyacı, B., and Dursun, B. (2008). Electricity restructuring in Turkey and the share of wind energy production. *Renewable Energy*, 33, 2499–2505. doi:10.1016/j.renene.2008.02.008
- Capik, M., Yılmaz, A., and Çavuşoğlu, I. (2012). Present situation and potential role of renewable energy in Turkey. *Renewable Energy*, 46, 1–13. doi:10.1016/j.renene.2012.02.031
- Eurostat. (2020). *Energy Data - 2020 Edition*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. doi:0.2785/68334
- Eurostat. (2022). *Production of electricity and derived heat by type of fuel*. Retrieved 12 23, 2022, Online data code: NRG_BAL_PEH
- International Energy Agency. (2021). *Turkey Energy Policy Review 2021*.
- International Energy Agency. (2022). *Poland Energy Policy Review 2022*.
- International Hydropower Association. (2021). *Hydropower Status Report*.
- International Renewable Energy Agency. (2021). *Renewable Energy Statistics*. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency.
- Kampas, A., Rozakis, S., Faber, A., and Mamica, Ł. (2021). Assessing the Green Growth Trajectory through Resource and Impact Decoupling Indices: The Case of Poland. *Polish Journal of Environmental Studies*, 30(3), 2573-2587. doi:10.15244/pjoes/128585
- Mamica, Ł., Mazur-Bubak, M., and Wróbel-Rotter, R. (2022). Can Biogas Plants Become a Significant Part of the New Polish Energy Deal? Business Opportunities for Poland's Biogas Industry. *Sustainability*, 3, 1614. doi:10.3390/su14031614
- Ministry of Economy. (2010). *National Renewable Energy Action Plan*. Warsaw.
- Ministry of Energy and Natural Resources. (2014). *Strategic Plan 2015-2019*. Ankara.
- Ministry of Energy and Natural Resources. (2014). *The National Renewable Action Plan for Turkey*. Ankara.
- Paska, J., and Surma, T. (2014). Electricity generation from renewable energy sources in Poland. *Renewable Energy*, 71, 286-294. doi:10.1016/j.renene.2014.05.011
- Paska, J., Salek, M., and Surma, T. (2009). Current status and perspectives of renewable energy sources in Poland. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13, 142-154. doi:10.1016/j.rser.2007.06.013
- Pietrzak, M. B., Iglinski, B., Kujawski, W., and Iwanski, P. (2021). Energy Transition in Poland - Assessment of the Renewable Energy Sector. *Energies*, 14, 2046-2069. doi:10.3390/en14082046
- Statistics Poland. (2021). *Gospodarka paliwowo-energetyczna w latach 2019 i 2020*. Warsaw. ISSN:1506-7947
- Toklu, E. (2013). Overview of potential and utilization of renewable energy sources in Turkey. *Renewable Energy*, 50, 456-463. doi:10.1016/j.renene.2012.06.035
- Traczyk, P., and Gruszecka-Kosowska, A. (2020). The Condition of Air Pollution in Krakow, Poland, in 2005-2020, with Health Risk Assessment. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(17). doi:10.3390/ijerph17176063
- Turkish Electricity Transmission Corporation. (2019). *2019-2023 Stratejik Planı*.

- Turkish Electricity Transmission Corporation. (2021). *Türkiye Elektrik Üretim İletim İstatistikleri*. Retrieved 12 20, 2022, from <https://www.teias.gov.tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>
- Turkish Wind Energy Association. (2019). *Statistic Report*.
- Ugurlu, A., and Gokcol, C. (2017). An overview of Turkey's renewable energy trend. *Journal of Energy Systems*, 1(4), 148-158. doi:10.30521/jes.361920
- Żuk, P., and Żuk, P. (2021). Increasing Energy Prices as a Stimulus for Entrepreneurship in Renewable Energies: Ownership Structure, Company Size and Energy Policy in Companies in Poland. *Energies*, 14(18), 5885. doi:10.3390/en14185885